

Д-р Іван Беркута

Вірогідність Біблії

AUTHENTICITY OF THE BIBLE

by

Dr. John Berkuta

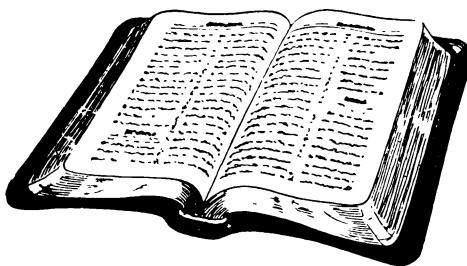
Ukrainian

Winnipeg — 1983 — Philadelphia

ВІРОГІДНІСТЬ БІБЛІЙ

Д-р Іван Беркута

Накладом
Української Євангельсько-Баптистської Конференції
Західної Канади

Вінніпег — 1983 — Філадельфія

Printed in Canada by
POPULAR PRINTERS
787 Toronto St., Winnipeg, Manitoba R3E 1Z7

Частина перша

Історія у світлі Біблії

*“А Він ім промовив у відповідь:
,,Кажу вам, що коли ці замовкнуть,
то каміння кричатиме!”*

Єв. Луки 19:40.

Книга Книг

Біблія. З глибини віків супроводить вона історію людства. Своїм особливим змістом, властивим тільки їй, міцно прикувала вона до себе загальну увагу.

Скільки то творів людського генія, спалахнувши миттєво, згасли і відійшли в забуття, Біблія ж, переходячи з віку в вік, з тисячоліття до тисячоліття, витримала випробування часом і зберегла свою вартість у нових історичних умовах. Скільки то навколо неї схрещували свої гострі мечі різноманітні критики, щоб захитати авторитет її. Біблію ж стверджували факти нових дослідів та відкриттів, і вся критика падала на вістря власної зброй.

Біблія — неоцінимий вклад до надбань нашої духовної культури, наших високих запитів та розбудови нашої людянності. Усе те, що є в нас добре, чим ми духовно багаті, під впливом чого викристалізувалися наші моральні та гуманні вартості, усім цим ми зобов'язані в найбільшій мірі Біблії.

Уже той факт, що Біблія є такою нероз'язаною загадкою, яка постійно тривожить людську думку, загадкою, яка завжди хвилюватиме людство, свідчить про її незвичайність.

Найдивніша ж особливість Біблії полягає в тому, що хоч написана вона людською рукою, але за волею такого Автора, Який охоплює історію цілого світу. Це

— книга давнини, книга середніх віків, книга теперішнього модерного часу, а також книга майбутнього. При цьому, вона не просто реєструє події, а об'являє їх наперед. Не без підстави за нею здавна закріпився авторитет Святого Письма.

Досліджуючи записи Біблії та аналізуючи хід історії, можемо тільки дивуватися тому, як тісно пов'язані вони між собою, і з якою пунктуальністю події розгортаються за тим порядком, що знаходиться в цих записах. Вираз: „Так говорить Господь” — записано в Біблії не для літературного красномовства.

Щоправда, тривалий час таємничий стародавній світ залишався поза загальною науковою увагою. Минали віки, а історичні ресурси, що належали до диспозиції наукових кіл, були стисло обмежені.

Протягом багатьох століть Біблія служила єдиним своєрідним документом, що дозволяв найдалі простежити сиву давнину віків. Численними фактами оповідала вона, наприклад, про Вавілон, Ніневію, Калах, Ерех (Урук), Ур халдейський, про таку катастрофу, як потоп, про відвідини нашої планети позаземними посланцями. А чи давно з'явилася можливість зачерпнути для цього з наукових джерел будь-яку конкретну інформацію?

Досить пригадати, що книжка Р. Кольдевея „Воскреслий Вавілон” вийшла у Лейпцигу щойно в 1914 році. На відкриття Ура халдейського треба було чекати до 1922 року. Ерех (Урук) розкопували аж до початку другої світової війни. Тільки сенсаційна вістка, що знайдено руїни Ніневії, облетіла світ у половині минулого століття.

Така прогалина з археологічними даними виявилася для критичного мислення великим каменем споткання. За девізом: Не сприймаю, чого не розумію, воно виключало всяку віру в правдивість історичних оповідань Біблії, і пішло за спрощеним та примітивним поясненням, нібито Біблія належить до категорії зви-

чайних міфічних книг. Певна річ, вільно було легко-важно трактувати Біблію збіркою міфів, легенд, може іншою викладених стародавніми мрійниками, або ж, у кращому випадку, розглядати пам'яткою старовинної літератури, яка дає цікавий матеріал для характеристики минулого, його економіки, політичного ладу, ідеології, проте не можна було заперечити наявність того пророчого змісту та того впливового потенціалу, що яскраво виділяється в ній.

Успіхи розуму людського в різних галузях знання останніх століть, природно, збудили зацікавлення у нагромадженні матеріялу, що пролив би світло на найгостріше дискутовані історичні передання Біблії. Вирушили дослідники у гори і пустелі Передньої Азії, розпочалися пошуки у місцях, де, за біблійними описами, процвітала рання цивілізація, зайшли історичного значення подій.

І сталося диво! Ожила стародавня історія. Знайдено більшість міст, назви яких знаходилися раніше тільки у Біблії. У забутому поросі віків відкопано таку масу пам'яток старовини, до музеїв зібрано таку кількість речових доказів з тих незапам'ятних часів, що сколихнули цілий цивілізований світ. Відкрилися широкі можливості для поглиблення біблійного історичного знання.

„Наука заступа”, як хтось назвав археологію, дала багаті і хвилюючі ілюстрації до сторінок Біблії. Археологічні знахідки стали саме таким „криком каміння”, як образно висловився Ісус Христос: „Кажу вам, що коли ці замовкнуть, то каміння кричатиме” (Лук. 19:40).

Звичайно, тільки знайомство з написом на обкладинці такої книги як Біблія може привести до поверхового чи негативного про неї судження. Глибокий же і неупереджений шукач правди неминуче прийде до певності, що у Біблії нам дана Книга Божа.

Дослідник Біблії, таким чином, має сьогодні у

своєму розпорядженні авторитетний документ віри та численні оригінальні ілюстрації до нього. Має можливість переконатись у богонатхенні слів пророчих, а також, що ці пророчі слова заховують у собі силу викликати визначену ними дію. Може виразно бачити, що Хтось незмірно могутній стоїть за текстом цієї незвичайної Книги Книг та уважно пильнує за його послідовним і точним виконанням.

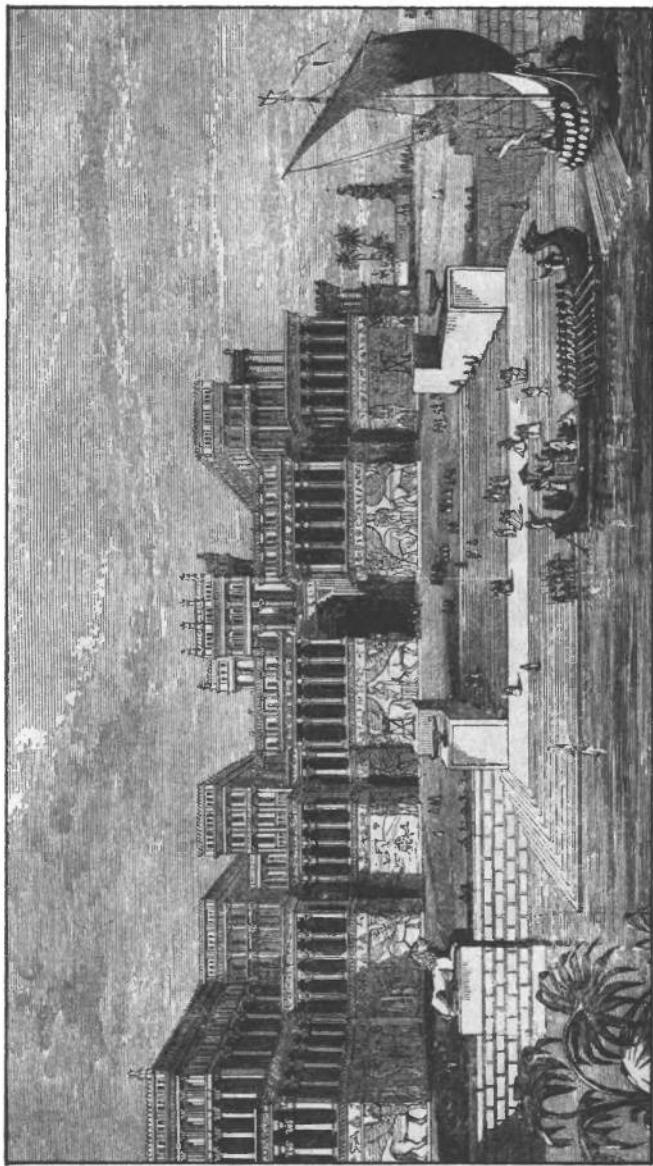
• Питання — історична вірогідність чи міфічна поетичність Біблії, що не так давно викликало гострий поділ думок, тепер остаточно розв'язане.

Біблія — не людське слово! — підкреслює вся історія та життя людства. І розкриття цієї правди становить тему, що лежить в основі нашого досліду.

Ніневія

Припускають, так виглядала Нінвія.

*„І на північ простягне Він руку
Свою, та й погубить Ашшура, і Hi-
невію учинить спустошенням, су-
ходолом, мов ту пустелю.*

*I будуть лежати серед неї стада,
усяка польова звірина, і пелікан, і
їжак будуть ночувати на мистець-
ких прикрасах її, сова буде кричати
в вікні, на порозі ворона, бо від-
дерто кедрину його.*

Оце оте радісне місто, що без-
печно живе, що говорить у серці
своєму: „Я, — і нема вже більше
нікого!” Як стало воно опустошен-
ням, леговищем для звірини! Ко-
жен, хто буде проходить повз
нього, засвище, своєю рукою мах-
не!”

Книга прор. Софонії 2:13-15.

Сенсаційні сліди Біблії

„Багато років живу я в цій країні. Мій батько і батько моого батька ставили тут до мене свої намети, але й вони ніколи не чули про ці статуї. Ось уже двадцять століть правовірні — а вони, слава Аллахові, тільки одні володіють правдивою мудрістю — живуть у цій країні, і ніхто з них нічого не чув про підземні палаци, і тих, хто жив тут до них, також.

І дивись! Раптом з'являється чужоземець з країни, яка лежить у багатьох днях дороги звідси, і прямує просто до потрібного місця. Він бере палицю і нарекслює лінію: одну — сюди, другу — туди. „Тут, — каже він, — знаходиться палац, а там — брама”, і він показує нам те, що протягом усього життя лежало в нас під ногами, а ми навіть і не мали гадки про це. Дивно! Неймовірно! Звідки довідався ти про це — із книг? За допомогою чар чи тобі допомагали ваші пророки? Скажи мені, о бею, відкрий мені таємницю мудrosti!”

Так описує свою бесіду з бедуїнським шейхом Абд ар-Рахманом англійський археолог Остен Генрі Лейядр, який у 1845-1851 роках провадив розкопки аксирійських столиць — Калаха і Ніневії.

Бедуїнам, які кочували з своїми верблюдами по степових просторах між Тігром та Евфратом, які не знали пророцтв Біблії про минуле цієї місцевості, не спадало й на думку, що в розкиданих по цих просторах загадкових горбах спочивала в руїнах велика цивілізація давнини. Минулі майже двадцять п'ять віків покрили землею гордовиту старовину і затерли навіть сліди її місцеперебування.

Щоправда, до грецької літератури IX-VIII століття перед Христом потрапили описи окремих подій з історії Ассирії. Арістотель згадує про існування осо-бливого епосу Гесіода, де оповідалось про зруйнування аксирійської столиці Ніневії. Назагал же істо-

ричні відомості про поховану під землею давнину були не численні, до того часто суперечні. Вчені, зокрема у XIX віці, які дивилися на Біблію як на збірку легенд і казок, не вірили в існування Ніневії та інших стародавніх біблійних міст, і ставилися до опису їх, як до опису Платоном Атлантиди та Гомером Трої. Назва нової науки „ассирологія” появилась тільки після того, як у 1846 році Гротефенд Роулісон видав „Перші клинописні написи” з перекладом на загальновідому вченим латинську мову.

До речі, історія не раз була свідком подібного ставлення до Біблії. Не раз траплялося так, що поява нової гіпотези, нового припущення ніби ставить під сумнів правдивість Біблії, і часом ніби правдоподібної переконливо суперечить їй. Та з поступом науки випливають додаткові наукові факти, що несподівано стають по боці Біблії і дослівно стверджують її.

Так саме сталося з біблійними відомостями про стародавню країну Ашшур чи Ассірію, та зокрема про її столицю Ніневію.

У Книзі Буття, написаний, за єврейською хронологією, у XV столітті до Р.Х., оповідається про Німрода, сина Кушового, онука Хамового: „Він був дужий мисливець перед Господнім лицем. Тому-то говориться: „Як Німрод, дужий мисливець перед Господнім лицем”. А початком царства його були: Вавілон і Ерех, і Аккад, і Калне в землі Шінеар. З того краю вийшов Ашшур, та й збудував Ніневію, і Реховот-Ір, і Калах” (Бут. 10:9-11).

Через 3300 років після цього запису ця „біблійна легенда” виявилася у сенсаційний спосіб історичною дійсністю. Причому Біблія служила тим документом, з якого черпалися основні вказівки і відомості. А вони — ці відомості і вказівки — спрямовували до Межиріччя або Дворіччя, тобто країни між двома ріками — Тігром і Евфратом, чи за грецькою назовою — Месопотамії. Месопотамія сьогодні називається Іраком.

Там була батьківщина стародавніх ассирійців і вавілонян.

Перші вістки про дивовижні знаки на перських скелях і руїнах потрапили до Європи вже у XVII віці. Карстен Нібур, подорожуючи шість років навколо світу (1761-1767), перший обійшов і описав цю країну. Він привіз звідти копії написів з незрозумілим письмом, що його Геродот назвав „ассирійським”, німецький лікар Енгельберт Кемпфер назвав „клиновидним”, а хтось вдало прирівняв до вигляду, „ніби горобці пробігли по мокрому піску”.

По-справжньому ж схвилював учений світ Поль Еміль Ботта (1802-1870) надісланою до Парижа в 1843 році телеграмою: „Думаю, що я відкрив перші статуй і споруди, які з певністю можна віднести до періоду розквіту Ніневії”.

Поль Еміль Ботта, за фахом лікар, належав до категорії людей, що в них ніколи не вичерpuється енергія допитливості. Він подорожував навколо світу. Служив військовим лікарем у намісника Єгипту. Був французьким консулом в Олександрії. 25 травня 1842 року французьким консульським представником прибув він до турецького провінційного містечка Мосула, розташованого на правому березі верхньої течії Тігру. Разом з тим, новий консульський представник мав ще одне неофіційне доручення від Азійського товариства: відшукати для Франції казкову Ніневію.

Використовуючи вільний час, Ботта влаштовував часті заміські екскурсії, розглядав усе навколо, цікавився всім. Тут і там розпитував він у населення про старовинні речі, купляв, що належало до давнини, довідувався, де взято цеглу для будинку. Замислювався над таємничими горбами, розкиданими густо по месопотамській долині. Пробуючи вивідати, що приховують у собі ці горби, знаходив цеглини, на яких були короткі клиновидні написи, черепки глиняного посуду та таблички з клиновидним письмом.

Сумніву не було, ці горби не що інше, як нашарування глини і піску над руїнами стародавніх міст Ассирії.

І археологічний ентузіазм спонукує до прийняття рішення: розпочати розкопки.

З допомогою декількох робітників Ботта працював старанно протягом цілого року біля вибраного великого горба, що називався Куунджік. Місцеві жителі припускали, що там повинна знаходитися Ніневія. Але пробні розкопки не виявили нічого такого, що заохочувало б до продовження праці.

Що ж далі? Припинити? Вернутися до Франції?

Тут якийсь араб підійшов до Ботта й оповів: він знає іншого горба біля селища Хорсабад, приблизно 20 кілометрів від Мосула. Там раніше знаходили дивне каміння і плити. Люди будують там хати і хліви з цегли, позначені якимись загадковими значками.

Уявивши з собою незнайомого, Ботта верхи відправився до Хорсабада. Почали копати. Відразу нащтовхнулись на гарно оброблені алебастрові плитки. Потім на стіну! Тоді він припинив роботу в Куунджіку і перебрався до Хорсабада.

У березні 1843 року перший великий успіх. За чотиринацять днів праці можна було сказати напевно, що натрапили на такого розміру палац, на площі якого могло розташуватися ціле місто.

Захоплений Ботта тоді і послав повідомлення до Парижа, що відшукав сліди Ніневії. Згодом, однак, вияснилося, що це не Ніневія, а Дур-Шаррукін, колишня розкішна столиця Ассирії, заснована царем Саргоном II (722-705 рр. до Р.Х.). Руїни, розкопані Ботта, належали до пишного палацу, збудованого в 709 році до Р.Х. „Наука заступа” ствердила запис у Книзі пророка Ісаї: „Того року, коли Тартан прийшов до Ашдоду, як його послав був Саргон, цар ассирійський, і він воював був з Ашдодом і здобув його” (20:1).

Під час розкопок, що провадилися від 1843 до

1846 року, вийшло на денне світло стільки дивовижного, що давало багату уяву про ассирійську культуру і життя.

Палац у Дур-Шаррукіні збудовано на великій, штучно спорудженні терасі. Комплекс палацу складався з 210 зал і 30 дворів, розташованих асиметрично. Вивершувала його чотирикутна вежа, що підносилася сімома східчастими рядами. Біля входу до палацу стояли величезні статуй „ламассу”, охоронців царського палацу, зображені фантастичними потворами, крилатими биками або левами з головою людини. Подвір'я у царському палаці оброблено покритими поливою цеглинами блакитного, зеленого і жовтого кольорів. Стіни зал довжиною 32 метри і шириноро 8 метрів були оздоблені рельєфними зображеннями з алебастру.

Із 235 величезних статуй крилатих биків з людськими головами, відправлених до Парижа, прибули на місце призначення тільки 26, а решта загинули з причини тодішніх транспортних засобів та нападу бедуїнів, які не завжди приязно ставилися до експедиції. До Парижа прибула так само тільки невелика частина записів, малюнків та описів.

У 1847 році експонати з Хорсабада виставляються в Луврі — старому, перетвореному на музей палаці французьких королів, і викликають справжній подив. Адже перед тим у науковому світі не мали найменшої уяви про існування такого мистецтва. До того часу думки про місце зародження цивілізації зупинялися на Єгипті. Розкопки Ботта змушували до зміни такого погляду. Тепер треба було погодитися з фактом, що існувала стародавня цивілізація ще і в Двопіччі, про яку біблійні записи так незаслужено дехто недоцінював.

У роках 1849-1850 вийшла в п'яти томах його праця, що належить до класичних праць по архео-

Розкопки горба Хорсабад. Статуя з
палацу Саргона II, якій понад 2600 років.

логії — „Пам'ятки Ніневії, відкриті й описані Ботта, виміряні і зарисовані Фланденом”.

Залишаючи Хорсабад з тріумфом переможця, Ботта знов, що він відкопав не Ніневію.

Успіх у відшуканні Ніневії належить згаданому вже англійському археологу Остену Генрі Лейярду, так само енергійному шукачеві у куряві тисячоліть ассирійської давнини.

Біографія Лейярда у багатьох відношеннях нагадує біографію Ботта: подорожує, захоплюється таємничим Сходом, вивчає мови. Побував у Мосулі ще за два роки перед приїздом туди Ботта. Тоді він писав: „Ці гігантські горби в Ассирії справили на мене значно сильніше враження, викликали більше глибоких і поважних думок, ніж храми Баальбека і театри Іонії”.

З причини фінансових обмежень, тільки у листопаді 1845 року зміг він почати розкопки „Німрудового горба”. Назва ця сходилася з біблійним ім'ям Німрода (Буття 10:9). А треба сказати, що для Лейярда Біблія була безсумнівним авторитетом і незаперечними дані з історії Месопотамії.

Археологічні успіхи Лейярда перевершили успіх його попередника Ботта. У надрах горба Німруд лежало місто Калах, що було столицею Ассирії за царювання Ашшурбаніпала II (668-626 рр. до Р.Х.). Поступово він відкрив тут п'ять великих палаців. Один із них належав ассирійському царю Ашшурназірпалу II (884-859 рр. до Р.Х.).

Калах виявив нові сторони побуту і культури тодішніх ассирійців. Між численними знахідками не інакше, як дивом мистецтва представлялися видобуті з землі масивні статуй лева з великими крилами і головою людини, про які археолог схвилювано писав: „Цілими годинами я розглядав ці таємничі символічні зображення і роздумував про їхнє призначення та їхні історії”. Їм не поступалися крилаті лю-

дино-бики. Тоді так званий „чорний камінь”, з усіх боків покритий мистецькими рельєфними зображеннями та численними клиновидними знаками. Як пізніше розшифровано, це був пам'ятник на честь перемоги ассирійського царя Салманасара. Інший пам'ятник з зображенням ассирійського царя Шамшіадада V, на якому можна бачити царську парадну форму. Мистецькі виконані мисливські сцени мимохіть спрямовують до думки, що ассирійці успадкували цю рису від „дужого мисливця” Німрода (Буття 10:9).

Стараннями Лейярда та великими фінансовими витратами громіздкі статуй пропливли тисячу кілометрів по Тігру і двадцять п'ять тисяч кілометрів через два океани, бо Суецького каналу тоді ще не було, він був відкритий у 1869 році. Їх везли навколо Африки та мимо мису Доброї Надії, і вони щасливо прибули до Англії, на постійне місце у Британському Музеї в Лондоні.

Де ж тоді Ніневія, так пам'ятна у Біблії?

Успіх розкопок Калаха не змінив характеру Лейярда. Тепер він має великий досвід. І на загальне здивування, восени 1849 року розпочинає розкопки горба Куонджік, де попередньо працював безуспішно два роки Ботта. Куонджік — найбільший з усіх горбів такого типу в Месопотамії. Довжина його — 800 метрів, а ширина — майже півкілометра.

Продовбавши вертикальний вхід у горбі, Лейярд знайшов приблизно на глибині двадцяти метрів шар цегли. Через чотири тижні праці очищено було дев'ять кімнат. А через рік казковий палац царя Сінахеріба чи Санхеріва лежав майже зовсім видобутий із землі.

Лейярд та його помічник Ормузд Рассам тепер не мали найменшого сумніву в тому, що вони знайшли довго пошукувану Ніневію. Могутній і нестримно владолюбний Сінахеріб зробив це місто своєю гордовою столицею. За його царювання (705-681 рр. до

Р.Х.) звідси йшли накази про грізні для сусідніх народів походи, один з яких докладно описано в Книзі пророка Ісаї: „І сталося, четирнадцятого року царя Єзекії прийшов Санхерів, цар ассирійський, на всі укріплені Юдині міста, та й захопив їх. І послав ассирійський цар великого чашника з Лахіша до Єрусалима, до царя Єзекії, з великим військом...” (Іс. 36:1-2).

З кожним заглибленням у землю заступа появлялися на поверхні все нові і нові свідки минулої могутності і слави Ассирії. Зожною новою знахідкою Лейярда туман, що окутував всю ассирологію, все більше і більше розвіювався.

Останній тріумф принесла Лейярду велика бібліотека, знайдена у викопаному в Куюнджіку палаці ассирійського царя Ашшурбаніпала II. Бібліотека ця складалася не з книг, що їх ми призвичаєні бачити в сучасних бібліотеках, а з глиняних табличок, покритих клинописом. Лейярд відкопав близько 30 000 таких „книг”. Зібрав цю бібліотеку Ашшурбаніпал II, онук Сінахеріба, який був великим любителем літератури та мистецтва. При своєму дворі тримав він учених та переписувачів, які працювали для палацової бібліотеки. За його наказом бібліотека поповнювалася табличками, збираними в різних місцях. „Дорогочінні таблички, копій яких нема в Ассирії, знайдіть і доставте мені”, — давав він інструкцію своєму урядникові Шарану, посилаючи його до Вавілона. До рук Лейярда потрапили також шкільні таблички, які допомогли при дешифровці клинопису „III класу”.

На жаль, ані Лейярд, ані його помічник Рассам не могли нічого довідатися з цих табличок, бо тоді ще ніхто не міг прочитати ассирійського клинопису.

Згодом, коли пощастило розкрити таємницю клинопису, тоді довідалися, що на табличках збереглися написи релігійного характеру, літературні твори, розпорядження та наукові тексти, що мають велику історичну вартість. У тій же бібліотеці віднайдено

історію потопу, звичайно, в ассирійському переданні, що так несподівано підкреслило факт потопу, описаного у Біблії.

Маючи неабиякий письменницький талант, Лейядр прекрасно описав свої знахідки і в 1848 році видав двотомну „Ніневію та її пам'ятки”, а пізніше „Ніневію і Вавілон”, що захоплено читалися нарівні з класичною літературою та популяризували віднайдену давнину.

Слово історії

Між столицями Ассирії — Ашшур, Калах, Дур-Шаррукін (сучасний Хорсабад) — найбільш пам'ятою в історії залишилася Ніневія.

Багато віків нараховувала за собою Ніневія, протягом яких вигідно влаштовувалась на лівому березі річки Тігр, поблизу теперішнього Мосула в Іраку. Заснування її єврейська хронологія відносить до ХХІІІ століття перед Р.Х. Інші історичні інформації зазначують, що у другій половині третього тисячоліття до Р.Х. Ніневія займала становище одного з головних політичних і релігійних центрів Ассирії. У записах Хаммурапі, який царював у Вавілоні в 1792-1750 роках до Р.Х., є вже певна згадка про храм Іштар (Астарті), що знаходився в центрі Ніневії.

Грецькі дані назву міста пов'язують з ім'ям Ніна, царя ассирійського, який, після переможних походів, збудував Ніневію, рівного якій не було міста у світі.

Грецький історик Діодор (блізько 80-20 рр. до Р.Х.) подає, що Ніневія займала в довжину 21 милю, в ширину — 9 миль, та мала в обсягу 54 милі. Місто захищав з усіх сторін кам'яний мур висотою 100 футів, і був наверху настільки широкий, що по ньому могли їхати поруч три повози. Над муром підноси-

лися 1500 веж, висотою по 200 футів. Навколо муру простягався широкий рів. Біля „Садових воріт” над цим ровом пролягав кам'яний міст, що на той час вважався архітектурним дивом. За записами Книги пророка Йони, „Ніневія ж була надзвичайно велике місто: на три дні ходи”, „в якому живе більше ста двадцять тисяч душ, що не вміють розрізнати правиці від лівиці” (3:3; 4:11). Це було місто широчезних вулиць, з яких головна сягала 26 метрів, просторих майданів, та величезних палаців, що віддзеркалювались у прозорих водах Тігру.

Ніневія потопала в садах. Сади оточували ціле місто. Гірські схили біля міста виглядали мальовничими терасами. Тут росли не тільки місцеві плодові дерева, але також різні цінні сорти імпортованих рослин, що привозилися сюди для акліматизації. В осібливих розсадниках вирощували корисні рослини та дерева. Пробувано навіть акліматизувати „дерево, яке приносить шерсть”, напевно, бавовник, миррове дерево, маслини. Взагалі в Ассирії було широко розвинене садівництво та хліборобство.

Велика кількість каменя знаходить повсюдне господарське застосування. Розвиваються каменотесні та каменорізальні підприємства. Зароджується техніка шляхового будівництва. Брукуються вперше каменем шляхи. З вапняку, що видобували у великий кількості біля Ніневії, виготовляли монолітні статуй. Знайдені при розкопках скляні та металеві речі свідчать про те, що ассирійцям була знана техніка виготовлення скла та виплавляння заліза. Розкопки в Ніневії показали, що в IX ст. до Р.Х. в Ассирії залізо вживалося уже нарівні з міддю.

Ассирійська культура виросла на основі широкого використання культурної і наукової спадщини стародавнього Вавілона та Шумеру. Сприймаються клиноподібна писемність, певні відтінки мистецтва

Деталь „чорного каменя”: Салманасар, цар асирійський, приймає данину від ізраїльського царя Єгуди.

та наукові досягнення стародавніх народів Месопотамії.

Завойовни茨ький характер ассирійських володарів спонукував до розбудови військової техніки. У палаці Саргона II було знайдено велику кількість зброї. За часу Сінахеріба й Асархаддона в Ніневії знаходився „палац, де все зберігається” для „озброєння чорноголових, для прийому коней, мулів, ослів, верблюдів, колісниць, вантажних повозок, возів, колчанів, луків, стріл, різного начиння і упряжі коней та мулів”. Це ж ассирійський цар Салманасар V напав у 724 році до Р.Х. на Самарію, столицю Ізраїлю, а його наступник Саргон II у 722 році поклав кінець існуванню Ізраїлевого царства, виселивши ізраїльтян з їхньої країни: „І вийшов ассирійський цар на ввесь Край, і прийшов до Самарії, ѹ облягав її три роки. Дев'ятого року Осії ассирійський цар здобув Самарію та й вигнав Ізраїля до Ассирії” (2 Цар. 17:5-6).

Релігійне життя ассирійців трималося на культах Енліля, Ану, Іштар, Шамаша, Бела Мардука і типічного ассирійського божества Ашшура, покровителя стародавнього міста Ашшура, всієї Ассирії та її царя.

Особливе піднесення Ніневії розпочалося тоді, коли Сінахеріб вибрав її своєю резиденцією. З новозбудованим розкішним царським палацом, з закладкою арсеналу, з розвитком кораблебудування, з посиленням мілітаризму Ніневія перетворилась у могутню столицею великої світової держави.

Свого найвищого розквіту Ніневія досягла за царювання Ашшурбаніпала II. Тоді ж при його палаці була заснована найбільша на той час бібліотека, що складалася з глиняних табличок, покритих клинописом, і займала дві просторі кімнати. Саме на цю незвичайну книгозбірню натрапили Лейядр і Рас-сам при розкопках Куонджіка.

Божий вирок

Не довго прийшлося Ніневії носити славу столиці. Швидко спливав час і великороджавної Ассірії.

Є Той, Який міряє і важить дії людей та пильно стежить за ходом всієї історії. Усе людське життя в Нього на шальках справедливости. Іноді здається, що ніхто не бачить злочину гнобителя і не чує крику гнобленого. Аж раптом одного дня переповнюється мірка довготерпіння Божого і приводиться в дію усталений закон: „Бо що тільки людина посіє, те саме й пожне” (Гал. 6:7).

Не тільки Біблія, а й самі ассирійські написи та літописи свідчать про те, що ассирійці та їхні царі відзначалися хижою воявничістю, нещадністю до поневолених і охотою до грабіжництва. Вели жорстокі війни з сусідніми народами, загарблювали країни, захоплювали здобич, а населення обертали в рабів, або нищили.

Так, завойовник Тіглатпаласар III (745-727 рр. до Р.Х.) запровадив систему масових переселень підкорених племен, що стала одним із способів підкорення завойованих країн.

„З усіх ватажків, які повстали, — оповідається в одному написі царя Ашшурназірпала, — я здер шкіру...”

Жахливі картини державних розправ, вирізьблені в залі суду Ніневії, показують, що цар Саргон II своїми власними руками виколював очі васалам, які відпали від нього.

На глиняних табличках, знайдених при розкопках палацу ассирійських царів, описується від імені мстивого і жорстокого царя Сінахеріба, який розбудував і звеличив Ніневію, його перемога над ворогами: „Наче лев я розлютився, зодягнувшись у панцир і наклав на свою голову бойовий шолом. У гніві серця свого я швидко погнався у високій бойовій колісниці, роз-

громлюючи ворогів... Люто гуркаючи, я підійняв бойовий клич проти всіх злих ворожих військ... Ворожих вояків я пронизав дротиком і стрілами, їхні трупи я продірявив, немов решето... Я швидко побив ворогів, наче зв'язаних опасистих биків, разом з князями, оперезаними золотими кинджалами, і з руками, обнізаними перснями з червоного золота. Я перерізав їм горло, як ягнятам. Дорогоцінне їхнє життя я обірвав, немов нитку... Колісниці разом із кіньми, іздці яких були вбиті при наступі, залишені на призволяще, носилися назад і вперед... Побій я припинив лише по двох годинах (після настання) ночі. Сам цар еlamський разом з царем вавілонським і князями халдейськими, що знаходилися по його стороні, були приголомшенні жахом бою... Вони покинули свої намети і повтікали. Ради врятування свого життя вони топтали трупи власних вояків, ходили (по них). Їхні серця билися, наче у зловленого голуба, вони клацали зубами. Я послав свої колісниці з кіньми, аби за ними гналися, і втікачів, що бігли, рятуючи життя, заколювали зброєю, де тільки їх наздоганяли”.

У 690 році до Р.Х. черговою жертвою свого нападу Сінахеріб вибрав Юдею. З великою силою війська підійшов до мурів Єрусалима. Глузував з царя Єзекії та юдеїв, що надіялися на Господній захист, і домагався беззастережної капітуляції. Тоді так сказав Господь до пророка Ісаї про ассирійського царя: „Він не ввійде до міста цього, і туди він не кине стріли, і щитом її не попередить, і вала на нього не висипле. Якою дорогою прийде, то нею й повернеться, у місто ж оце він не ввійде, — говорити Господь!” (Іс. 37:33-34). І слово Господнє справдилося: „І вийшов ангел Господній, і забив в ассирійському таборі сто вісімдесят п'ять тисяч. І повставали рано вранці, аж ось — усі тіла мертві... А Санхерів, ассирійський цар, рушив та й пішов, і вернувся й осівся в Ніневії” (Іс. 37:36-37). Тепер стверджено, що між військом Сінахеріба справді

поширилась тоді якась страшна епідемія, від якої не було рятунку, і, таким чином, Єрусалим звільнився від ворожого нападу. Англійський археолог Стрейч натрапив у районі міста Лахіса на масову могилу, в якій знаходилося дві тисячі чоловічих кістяків.

Ассирійські володарі здавна зазіхали на багатства Вавілона, ненавиділи його за славу та стародавню культуру, і не раз влаштовували грабіжницькі напади на нього. Сінахеріб замислив безприкладно жорстоку помсту. У 689 році до Р.Х. він наніс страшний удар вавілонському царству і дотла знищив столицю вавілонян. В одному з написів він вихваляється: „Я знищив Вавілон ґрунтовніше, ніж потоп, затопив його водою, щоб у майбутньому ніхто не міг знайти ані місця, де він стояв, ані храмів і богів”. Тоді потрапило у рабство Сінахеріба 208 тисяч жителів, а решту він наказав повбивати.

Та сам Сінахеріб не обминув своєї заплати: „Коли він молився в домі Нісхора, свого бога”, то сини його убили його мечем наприкінці 681 року (Іс. 37:38).

Чи могла тоді утриматися держава, скріплювана насильством? Чи мала право розраховувати на тривке існування столиця, будована на такій хиткій основі?

Ще близько 747 рок до Р.Х. Господь посылав до Ніневії пророка Йону, щоб відвернути ніневітян від їхньої згубної дороги: „Устань, іди до Ніневії, великого міста, і проповідуй проти нього, бо їхнє зло прийшло перед лицем Моє” (Йон. 1:2).

Природно, для Йони, який вважав Ніневію причиною недолі довколишніх народів, а зокрема свого народу, не так легко було зрозуміти повеління Боже. Він вирішив діяти на власну руку — тікати! Пощо попередження там, де повинно діяти правосуддя Боже! Нехай Ніневія пожне те, що сіяла.

Йона не бачив того, що бачив Бог: під попелом зла тліла ще жарина добра. Її тільки треба роздумувати. І Бог вертає пророка до Ніневії. Коротка була

його проповідь: „Ще сорок день, — і Ніневія буде зруйнована!” Але наслідки чудодійні: „І ніневіттяни ввірвали в Бога, і оголосили піст, і позодягали верети, від найбільшого з них аж до найменшого. І дійшло це слово до царя Ніневії, і він устав зо свого трону, і скинув плаща свого з себе, і покрився веретою, та й сів на попелі. І він звелів кликнути й сказать в Ніневії з наказу царя та його вельмож, говорячи: „Нехай не покуштують нічого ані людина, ані худоба, худоба велика чи худоба дрібна, нехай вони не пасуться, і нехай не п’ють води! І нехай покриваються веретами та людина й та худоба, і нехай сильно кличуть до Бога, і нехай кожен зверне з своєї дороги та від насильства, що в іхніх руках. Хто знає, може Бог обернеться й пожалує, і відвернеться з жару гніву Свого, — і ми не погинемо!”

Бог виявив Своє милосердя і призначена кара обминула місто: „І побачив Бог іхні вчинки, що звернули зо своєї злой дороги, і пожалував Бог щодо того лиха, про яке говорив, що їм учинить, і не вчинив” (Йон. 3:4-10). На нарікання Йони Бог відповів: „А Я не змилувався б над Ніневією, цим великим містом, що в ньому більше ста двадцяти тисяч люда, які не вміють розрізняти правиці своєї від своєї лівиці, та численна худоба?” (Йон. 4:11).

Перетворення Ніневії на царську резиденцію та посилення придворного деспотизму негативно впливають на життя ніневіттян. Зло знову переважає на шальках Божої справедливості. У пророцтві Ісаї зновучується попередження:

„Навіщу я плоди гордовитості серця царя ассирійського та пишноту очей його! Бо він каже: „Вчинив я це міццю своєї руки й своїм розумом, я бо розумний, — і відміняю граници народів, а іхній маєток грабую, й як сильний, скидаю пануючих!” (Іс. 10:12-13).

Велика зарозумілість цим разом не залишала місця для опам'ятання. І пророк Наум (бл. 650-630

пр. до Р.Х.) оголосив безапеляційний Божий вирок:

„Горе місту цьому кровожерному, воно все неправда, воно повне насилия, грабіж не виходить із нього! Чути свист батога, гуркіт колеса, і чвал коней, і колеснична гуркотнява, і гін верхівця, і полум'я меча, і блиск ратища, і багато побитих, і мертвих велике число, і трупу немає кінця, і спотикатимуться об їхній труп... Всі фортеці твої, — мов ті фіги з доспілами овочами: коли затрясуться, то падають в уста того, хто їх єсть. Ось народ твій — немов ті жінки серед тебе: вони повідчинають твоїм ворогам брами краю твого, огонь пожере твої засуви” (Наум. 3:1-3, 12-13).

Пророк Софонія (бл. 620 р. до Р.Х.) вже бачить наперед Ніневію в такому безвиглядному стані, в якому знайшов її у 1849 році Лейядр:

„І на північ простягне Він руку Свою та й погубить Ашшура, і Ніневію учинить спустошенням, суходолом, мов ту пустелю. І будуть лежати серед неї стада, усяка польова звірина, і пелікан і їжак будуть ночувати на мистецьких прикрасах її, сова буде кричати в вікні, на порозі ворона, бо віддерго кедрину його. Оце оте радісне місто, що безпечно живе, що говорить у серці своєму: „Я, — і немає вже більше нікого!” Як стало воно опустошенням, леговищем для звірини! Кожен, хто буде проходити повз нього, засвище, своєю рукою махне!” (Соф. 2:13-15).

Виконання Божого вироку не заставило довго чекати на себе. У 614 році до Р.Х. війська мідійського царя Кіаксара перейшли Тігр і захопили місто Ашшур. До них приєдналися війська вавілонського намісника Набопаласара, спільно підійшли вони до мурів Ніневії, і в 612 році штурмом здобули місто. Пишні палаці та міцні мури обернули в руїни. При цьому загинув останній ассирійський цар Сіншарішкун, син Ашшурбаніпала II.

Самі сили природи виступили по боці нападників. Безперервні дощі змусили Тігр вийти з берегів,

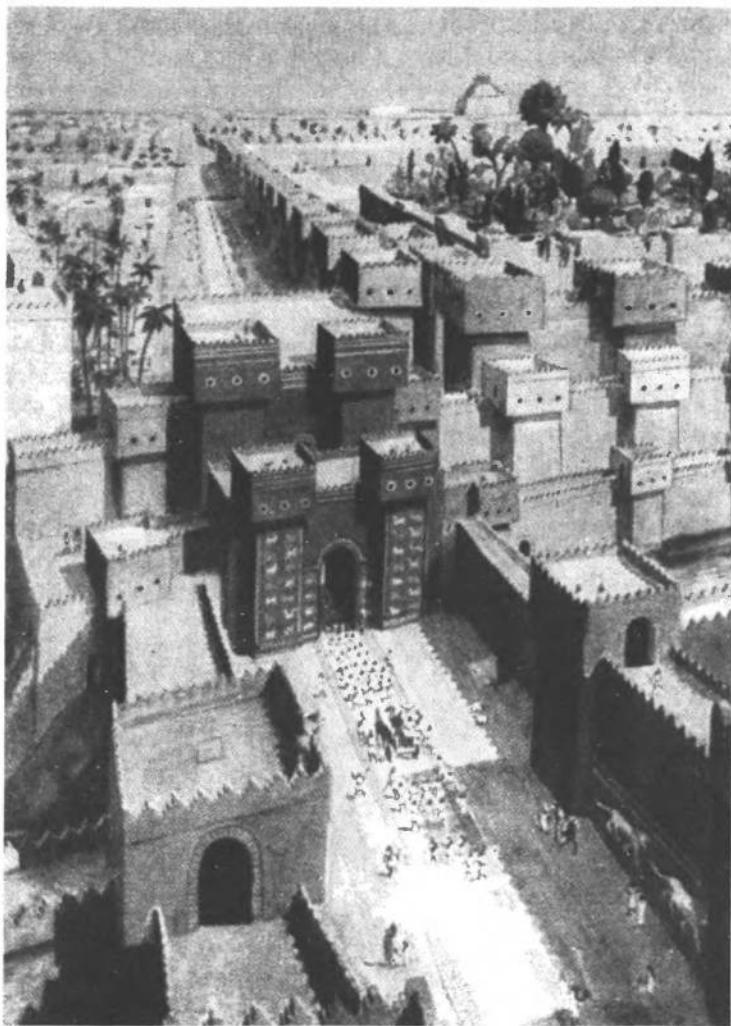
і стрімкі води його підмили і зруйнували велику частину муру, основу розкішних палаців, полегшивши доступ до міста та перемогу над ним, як прорік близько 641 року пророк Наум:

„Він згадає шляхетних своїх, та спіткнуться вони у ході своїй; вони поспішають на мури її, і поставлена міцно будівля облоги. Брами річок відчиняються, а палата руйнується... І Ніневія — як саджавка водна, що води її відпливають. „Стійте, стійте!” Та немає нікого, хто б їх завернув! Розграбовуйте срібло, розграбовуйте золото, — немає кінця наготовленому, багатству коштовних речей. Знищення та зруйнування й спустошення буде...” (Наум. 2:6-7, 9-11).

Страшна і в той же час пишна і велика Ніневія вже ніколи не встала з руїн.

У 605 році до Р.Х. останні ассирійські загони були розбиті вавілонськими військами в битві під Кархемишем. Розпалася велика Ассирія. Її місце зайняло Нововавілонське царство.

Вавілон

Стародавній Вавілон

(реконструкція)

„І Вавілон, царств окраса, оздоба гордості халдеїв, стане мов Содом і Гоморра, що іх Бог зруйнував.

Ніхто не оселиться там повіки, не буде жити там із роду й до роду. Араб шатра там не розіпне, і пастухи зо стадом там не будуть спочивати.

Звірі пустині там заляжуть, пугачів буде повно в їхніх домівках. Там житимуть струси, волохаті там будуть стрибати.

Шакали витимуть у їхніх палацах, гієни — по розкішних замках. Близько його година, і не загаються дні його.”

Книга прор. Ісаї 13:19-22.

Пошуки

Великий успіх виставлених у музеях Парижа і Лондона експонатів, здобутих під час розкопок Ніневії та інших ассирійських міст, хвилював і бентежив Берлінський Музей своїм становищем звичайного спостерігача. Месопотамія в ті роки стала в центрі повсюдного зацікавлення і від археології очікувало дальших сенсаційних знахідок.

Відшукати загублені у пісках сліди славетного колись Вавілона, — з такою пропозицією звернувся Берлінський Музей до Роберта Кольдевея у 1898 році. З приводу такої перспективи, 2 серпня того ж року Кольдевей захоплено писав до свого приятеля: „Вавілон буде відкопаний!! Я працюю тепер над складанням інструкції для експедиції...” Учений тоді вже користався репутацією досвідченого археолога, який провів чимало років у різних археологічних експедиціях.

Даючи свою згоду, Кольдевей при цьому поставив слідуочі умови: розкопки мають провадитися п'ять років; допомагати йому в праці повинні досвідчені німецькі археологи; наймати стільки робітників з місцевого населення, скільки вимагатимуть обставини праці. Асигнування на видатки склали на той час досить значну суму — п'ятсот тисяч золотих марок.

У березні 1899 року експедиція прибула до села Квейреш і поселилася навпроти горба Каср, найбільшого з-поміж чотирьох, розташованих на лівому березі Євфрата, приблизно 90 кілометрів на південь від Багдада.

Різні сліди спрямовували сюди, вказуючи на те, що саме під цими горбами могли лежати рештки пошукуваного міста. Найпевніший же з них, що в уборгій на камінь Месопотамії не тільки навколоїши поселення, але й частина Багдада збудована з вавілонської цегли. Не один дослідник побував тут перед при-

буттям німецької експедиції, але велика праця та чималі видатки, пов'язані з розчисткою високих насипів, відстрашували їх.

Перші спробні розкопки горба Каср окрилили учасників експедиції — вони натрапили на вулицю, викладену великими плитами. На частині цих плит знаходилися написи царя Навуходоносора. Археологи були певні, що вони знайшли вулицю, на якій відбувалися вроочисті процесії на честь шанованого вавілонянами божества Мардука (Бела Мардука).

Хоч Кольдевей наймав у середньому до двісті робітників, однак було видно, що самими руками і кошиками не винести кучугури піску і щебеню, що протягом віків нашарувалися над руїнами. У липні 1899 року з Німеччини прийшлося доставити водним транспортом вузькоколійку і праця швидко посунулася вперед.

Громіздка праця вимагала постійної наполегливості, виснажувала сили, а до того пов'язувалася з небезпеками, де, як Кольдевей писав у листі, „для синів пустині рушниці — свого роду хлопавки, а стрілянина — задоволення, в якому вони собі не відмовляють”.

Знахідки у Вавілоні, у відміну від знахідок при розкопках ассирійських міст, дослівно приголомшили світ своєю неймовірністю.

Античні історики і мандрівники залишили свої описи Вавілона, але коментатори цих описів протягом двох тисяч років трактували їх схильністю до фантазування. Ще навіть у половині XIX століття таким історикам закидали: „Вони, як діти, перебільшують...” Само собою зрозуміло, такі коментатори могли мати власне судження і про біблійні історичні записи.

І саме сенсацією розкопок Кольдевея стало те, що здобуто речові докази, які усували сумнів щодо вірогідності записів і істориків і Біблії.

Кольдевей розкопав Вавілон часу Навуходо-

носора. Того самого Навуходоносора, якого у Книзі пророка Даниїла названо „цар над царями” і „ти — золота голова” (Дан. 2:37-38).

Три мури віднайшов Кольдевей, що оточували місто. Перший мур, складений з невипаленої цегли, був товщиною сім метрів. На відстані приблизно дванадцяти метрів від першого підносився другий мур з випаленої цегли, завтовшки сім метрів вісімдесят сантиметрів. Далі простягався ще третій мур, так само з випаленої цегли, завтовшки лише три метри тридцять сантиметрів. Через кожні п'ятдесят метрів муру стояли сторожові башти. За розрахунками Кольдевея, на внутрішньому мурі знаходилося 360, а на зовнішньому Ктесій, давньогрецький історик і лікар перських царів (416-399 рр. до Р.Х.), нарахував 250 таких башт.

З подивом оглядав Кольдевей добре збережений фундамент найвищої будівлі міста — Вавілонської вежі. Була вона не круглої форми, як зустрічається на деяких малюнках, а чотирикутна, кожен бік її основи мав 91,55 метра. У самій споруді знайдено клинописні тексти, в яких оповідається, що Вавілонська вежа складалась із семи східчастих ступенів, що звужувалися доверху, і найнижча утворювала квадрат, кожна сторона якого дорівнювала приблизно 90 метрам.

У розчищений просторій залі збереглися плити підлоги з написом: „Палац Навуходоносора, царя Вавілона, сина Набопаласара, царя Вавілона”. Колись тут жив сам невтомний будівник Вавілона — Навуходоносор.

Експедиція зібрала велику кількість розбитих цеглин. На звичайних цеглин, бо більша частина з них була покрита емаллю. Цеглини ці, ніби якусь коштовність, сортували, рахували та дбайливо упаковували. Чотириста скринь з таким скарбом відіслано до Берлінського Музею.

Замість планованих п'яти років, експедиція працювала аж до 1917 року, і наприкінці першої світової війни Кольдевей змушений був залишити Вавілон та чимало цікавих знахідок.

У роках 1928-1930 в Берліні реконструювали вулицю процесій, браму Іштар і тронний зал Навуходоносора. Оглядаючи давнину, відвідувачі ніби переносилися на двадцять п'ять віків у минуле, підійняте з пороху в Месопотамії. Самому ж Кольдевею не довелося побачити цього пам'ятника своєї довголітньої копіткої праці.

Руїни найстародавнішого Вавілона, що жив бурхливим життям ще за п'ятсот років до Мойсея і за тисячу років до Навуходоносора, і був резиденцією відомого царя Хаммурапі, все ще лежать глибоко під грунтовими водами, недоступні для археологів.

У зеніті слави

Один вавілонський історик яскравими фарбами змальовує красу і родючість низинної рівнини, що простягалася по течії річок Тігру та Євфрату: „Тоді як по той бік Євфрату, до Аравії, простягається безводна і неродюча країна, а за Тігром підноситься гориста і так само неродюча місцевість, — на просторі між двома річками ростуть пшениця, ячмінь, сочевиця, бобові, кунжут у дикому стані; навіть у болотах і річковій тростині можна знайти багато такого коріння, що надається до їжі, як і ячмінь. До цього ще належить додати великий достаток фініків, яблук і різних інших овочів, безліч риби, птиці польової та болотної”.

На цій багатій рівнині, там, де зближаються рус-

ла Тігру та Євфрату, розташоване було величне місто стародавньої Месопотамії — Вавілон.

Вавілон — на написах Бабілу, що означає „Божа брама”.

Історія Вавілона розпочинається в далекій давнині. Перша історична згадка про Вавілон, крім біблійної, знаходиться у надписі аккадського царя Шаркалішаррі, який царював у 2253-2230 роках до Різдва Христового. У XIX віці перший цар першої вавілонської династії Сумуабум завоював Вавілон і зробив його столицею Вавілонії. Найбільшого розквіту Вавілон досягнув у періоді Нововавілонського царства, в роках 626-538 перед Різдвом Христовим. Навуходоносор II (604-562 рр. до Р.Х.) підніс його до світового чуда.

Між стародавніми описами Вавілона найдокладнішими даними зобов'язані ми грецькому історику, названому „батьком історії”, Геродоту (бл. 484-425 рр. до Р.Х.). У роках 455-447 до Р.Х. він подорожував по багатьох країнах і, звичайно, не обминув Вавілонії. Вавілон того часу не займав уже свого ключового становища. Але, за словами історика, улаштований так гарно, як ні одне знане йому місто.

Вісім розділів зайняв опис Вавілона у першій книзі Геродотової „Історії”. У розділі 178 автор оповідає:

„У Месопотамії багато великих міст, але найвизначніше і найкраще укріплене — Вавілон. Побудований він на безкрайній рівнині і займає площу квадратної форми, сторони його мають по 120 стадій. Вавілон не тільки найбільше, але й найкраще місто з усіх, які ми знаємо. Оточую його глибокий, широкий, наповнений водою рів; за ровом височать мури, 50 царських ліктів завтовшки і 200 ліктів заввишки.

Треба пригадати, на що використали глину з рову і як збудували мури. Коли копали рів, то з викопаної глини робили цеглу, а коли наробили її досить багато, то випалили в печах. Стіни рову обмуровували в такий спосіб, що після кожних тридцяти рядів цегли

клали шар очерету; за розчин брали розігрітий асфальт. У подібний спосіб будували і мури міста. З внутрішнього і зовнішнього боку мурів спорудили по дві двоповерхові вежі, пару проти пари, а між тими вежами залишили місце, щоб міг проїхати віз, запряжений четвернею. Брам в усій стіні сто, і всі зроблені з міді; навіть завіси і стулки теж зроблені з міді”.

До речі, стадія вавілонська довірнює нашим 194 метрам, а царський лікоть у Вавілоні дорівнює 55,5 сантиметра.

Далі цитуємо з розділу 180:

„Місто Вавілон поділяється на дві частини, бо посередині його тече річка Евфрат, яка бере початок у Вірменії. Це велика, глибока і бистра річка... Мури з обох боків підступають аж до річки, а тоді повертують і далі тягнуться вздовж обох берегів. Місто збудоване з самих чотириповерхових та п'ятиповерхових будинків і поділене рівними вулицями, що проходять паралельно до річки й перетинаються під прямим кутом. На кінці кожної вулиці в мурі зроблено брами: скільки вулиць, стільки і брам. А ворота біля річки теж із міді.

Зовнішній мур — це, так би мовити, панцир міста, далі йде ще один мур, хоч і не менш міцний, але тонший”.

Для крашої уяви про масивність зовнішнього муру та затрачену на його спорудження працю, вирахувано: якби цю цеглу скласти в один ряд упоперек, то мали б пояс, яким можна було б опоясати нашу земну кулю вздовж екватора 12-15 разів.

Слід ще додати, що вавілонські мури не виглядали звичайними мурами. Зовнішній їхній бік був мистецьким обличкований цеглою з візерунками та рельєфами левів, газелей, драконів, вояків із зброєю в руках. Кольдевей на початку розкопок муру знайшов чимало уламків таких прикрас.

На випадок ворожого нападу складна система

гідротехнічних споруд давала змогу затопити низину навколо Вавілонської області. У своєму написі Навуходоносор про це писав: „Щоб ворог, який задумав лихе, не міг підступити до стін Вавілона, я захищив країну могутніми водами, які здіймаються немов бурхливі хвилі. Переход через них подібний переходу через велике море соленої води”.

Серед комплексу великих будівель височіла, баючи сягнути хмар, Вавілонська вежа.

Здавна знана вона через запис у першій книзі Біблії: „І сталося, що люди, пересуваючися зо сходу, знайшли рівнину в Шінеар — краю й осілись там. Вони сказали один до одного: „Нумо лишень робити цеглу та випалювати її”. І була цегла їм за камінь, а земляна смола за заправу. Та й сказали: „Ану збудуймо собі місто й вежу з верхом до неба та й утворім собі ім'я, щоб ми не розпорощувались по всій землі” (Бут. 11:2-4).

Перша Вавілонська вежа була, очевидно, зруйнована ще до епохи Хаммурапі, але замість неї збудована друга, на пам'ятку про першу. Почали її будувати за Набопаласара, а закінчили за Навуходоносора. Збереглися слідуючі слова Набопаласара: „До того часу Мардук звелів мені Вавілонську вежу, що до мене ослаблена була і доведена до зруйнування, збудувати — фундамент її закласти на грудях підземного світу, а вершина її щоб сягала піднебесся”. А син його Навуходоносор II додав: „Я приклав руку до того, щоб добудувати вершину Е-темен-анки так, аби позмагатися вона могла з небом”.

Ми вже побіжно згадували дані про Вавілонську вежу, виявлені Кольдевеєм під час розкопок столиці вавілонян. А тепер знову підемо до „Історії” Геродота 181 розділу першої книги:

„В обох частинах міста стоїть по величезній споруді: в одній — царський палац, укріплений високим і міцним муром, у другій — свяตиня Зевса Бела з мідною брамою, яка збереглася до нашого часу; вона

має форму квадрата, кожен бік якого дорівнює двом стадіям. Посеред цього храму стоїть масивна вежа, що має стадію завдовжки і стадію завширшки; на цій вежі стоїть інша вежа, а на тій ще інша і так аж до восьмої. Здіймаються на ній сходами, що ведуть довкола усіх веж; приблизно на половині дороги є місце зі стільцями для відпочинку. На останній вежі височить великий храм; у храмі є пишно застелене ложе, біля якого стоїть золотий стіл, але нема там жодної статуї. Як кажуть халдейські жерці, бог приходить особисто в храм і відпочиває на цьому ложі, але мені здається, що це неправда...

Крім цього храму, є у вавілонській святині ще один храм, унизу. В цьому храмі є велика статуя Зевса Бела, що сидить на троні. Біля трону стоїть великий золотий стіл; підніжок і трон теж золоті. Усе це, як говорили мені халдеї, зроблене з 800 талантів золота. А перед храмом є ще золотий вівтар. Крім цього вівтаря, є тут ще один великий вівтар, на якому приносять у жертву різних тварин; бо на загданому раніш золотому вівтарі не можна приносити в жертву нічого, крім памолоді. На великому вівтарі халдеї іноді приносять у жертву в річне свято, крім тварин, ще й тисячу талантів ладану. Кажуть, що в ті часи була в цій святині ще одна статуя із щирого золота, у дванадцять ліктів заввишки, але я тієї статуї не бачив, говорю лише те, що казали халдеї... Так був прикрашений храм; крім цього, було в ньому багато дарів від окремих осіб”.

При храмі зберігався своєрідний еталон таланта у формі кам'яної качки, „правдивий талант”, як говорилося в написі на ній. Її вага дорівнювала 29,68 кілограма. Таким чином, вага статуї Бела, трону, підніжка та стола із золота перевищувала 23 700 кілограмів.

Геродот нарахував у Вавілонській вежі вісім ступенів, цебто на ступінь більше, ніж передають інші

джерела. Можливо, Геродот додав сюди якусь невисоку терасу, на якій стояла вежа, але яка протягом віків так злилася з ґрунтом, що при розкопках не було змоги її відрізнити.

Між іншим, у Біблії згадується, що при будуванні Вавілонської вежі сталося феноменальне змішання мов. Справді, у Вавілоні існувало дві державні мови — шумейська і семітська. Сюди ж вносили свої діалекти аморіти, амореї, еламіти, кассіти та інші племена. Коли цар Набопаласар (626-604 рр. до Р.Х.) розпочав віdbудову стародавньої вежі, то звелів вибити на її стіні слідуочу фразу: „Людей багатьох національностей я змусив працювати над віdbудовою цієї вежі”. Можливо, що стіни першої Вавілонської вежі розповіли б нам про занотовану в Біблії подію, та невблаганий час залишив від тих стін археологам лише пісок і щебінь. Вавілонська вежа ще досі зостається символом людської зарозумілості.

Ніби самі дива утворювали Вавілон.

Місто перетинав рівний шлях, двадцять чотири метри завширшки, так званий „шлях процесій”. Продавив він від берега Євфрату, від великої брами до брами богині Іштар, далі повз царський палац і зіккурат аж до храму Мардука, що називався Е-сагіла („Храм з високою верхівкою”). Цей шлях був вибрукуваний величезними кам'яними плитами і з двох боків укріплений кріпосними стінами. Кожна величезна плита, якими був вибрукуваний шлях, із спіднього боку мала клинописний напис: „Я — Навуходоносор, цар Вавілона, син Набопаласара, царя Вавілона. Я вибрукував вавілонський шлях для процесій великого владики Мардука плитами з каменю шеду. Мардуку-владико! Даруй мені вічне життя!” Внутрішня сторона стін була обличкована глазуревими кахлями з зображеннями левів. На стінах брами Іштар виділялися страхітливі вавілонські дракони.

Копія брами Іштар справжнього розміру, скла-

Вавілон тепер.
Брама Іштар.

дена з вавілонської цегли, викопаної Кольдевеєм, стоїть у величезній залі Берлінського музею. Уряд Іраку розробив широку програму відбудови найцінніших палаців Вавілона. Недавно закінчено реконструкцію брами Іштар перед входом до музею і міста.

Архітектурний комплекс міста завершував палац, ні, сукупність палаців, розташованих на величезній площі, диво розкоші Навуходоносора. Стіни палацу були багато орнаментовані емальованими кахлями, оздобленими гарним візерунком. На стінах фасаду знаходилися зображення колон і капітелей, зроблені з допомогою голубих, синіх і жовтих кахлів. У розкішно приоздобленому тронному залі на підвищенні в центрі стояв золотий трон.

З південного боку палацу знаходилися знамениті „висячі сади”, що їх заразовано до семи чудес світу. Аж до часу розкопок Вавілона Кольдевеєм культурний загал вважав оповідання про ті сади вигадкою античних авторів.

За переказами, цар Навуходоносор II одруженій був з мідійською царівною. Аби відвести її від туги за квітучою батьківчиною, він улаштував на території царського палацу казкові сади. Росли вони на широкій чотириярусній терасі 350-футової висоти. Цегляні склепіння кожного ярусу спиралися на могутні колони. Платформи тераси були вистелені очертем і заливі асфальтом. Наступний шар був з по-двійного ряду цеглин, зцементованих гіпсом і вкритих пластинками із свинцю, щоб не просочувалася вода. Потім ішов ряд кам'яних брил. Поверх усього цього накладався товстий шар родючої землі.

Яруси садів підносилися уступами, сполучуючись між собою широкими сходами, викладеними глянсько відшліфованими плитами рожевого і білого кольору.

У садах цих росли різноманітні пальми, красувались екзотичні квіти, зеленіли чагарники, прино-

сили смачний плід рідкісні овочеві дерева. Спеціальні пристрої забезпечували пишну рослинність водою.

Не зайвим буде додати тут оповідання давньо-грецького географа та історика Страбона (бл. 63-19 рр. до Р.Х.) з його книги „Географія”: „...Тому ці мури, як і „висячі сади”, зараховують до семи чудес світу. Сади утворюють квадрат, кожен бік якого має чотири плефрони. Сади стоять на склепіннях, опертих на стовпи з кам'яних брил, покладених одна на одну, як кубики. Опори наповнено глиною, так що в них можуть рости й найвищі дерева. Зроблені вони з паленої цегли, зв'язаної асфальтом, асфальтом залиті й склепіння і стовпи з кам'яних брил. Найвища площа має східчасті тераси, а на тих терасах уміщено спіральні черпаки, якими безперервно черпають воду з Євфрату призначенні для цього робітники. Бо ця річка, що має стадію ширини, тече посеред міста, а біля річки розташовані сади”.

Не дивно, що діяльний Навуходоносор, споглядаючи на розкішно упорядковане місто башт, на фантастичні для того часу дива витвору, захоплено сказав: „Чи ж це не величний Вавілон, що я збудував його на дім царства міццю потуги своєї та на славу моєї пишноти?” (Дан. 4:27).

Геродот з пошаною висловлюється про тодішню культуру. Згадуючи про сонячний годинник і поділ дня на 12 частин, він зазначує, що „все це елліни перейняли від вавілонян”. Справді, стародавнім вавілонянам та їхнім попередникам людство завдячує багато, значно більше, ніж ми усвідомлюємо. Від вавілонян ми, наприклад, успадкували: поділ місяця на чотири тижні, а тиждень має сім днів; поділ години на шістдесят хвилин, а хвилини — на шістдесят секунд; поділ кола на 360 частин і запровадження градусів. Вавілонське клинописне письмо, що розвинулось з шумерського, найдавніше письмо на світі. Вже у VII столітті до Р.Х. вони точно передбачали затемнення

Місяця, а пізніш і Сонця. Наукові досягнення вавілонян у галузі математики та астрономії перевершили європейці лише за нових часів.

Не помилково у Книзі пророка Даниїла, в поясненні великого боввана, що його Навуходоносор бачив у сні, Вавілонське царство представлене символічно головою, до того ж головою із широго золота. Звідси розпочинався порядок світових держав, що прийдуть на зміну Вавілонському царству. Однак, нехай і велиki, жодна з тих держав не дорівнюватиме славі Вавілона:

„Ти, о царю, цар над царями, котрому Бог Небесний дав царство, потугу, силу й славу, котрому в руки Він віддав, де б вони не жили, — людей, земних звірів і небесне птаство й котрого Він настановив володарем над ними; ти — золота голова. Після тебе настане друге царство, менше від твого, а за тим ще третє царство, мідне, що заволодіє всією землею.

А четверте царство буде мідне, мов залізо, бо залізо розбиває й троощить усе; і як залізо, що розбиває, так і воно розіб'є й розтрощить усі інші. А що ти бачив ноги й пальці на ногах частково з гончарської глини, а частково з заліза, то царство буде розділене, але в ньому все ж таки буде щось із міцності заліза, згідно з тим, що ти бачив на залізі, змішанім з болотяною глиною. І як пальці на ногах були частково з заліза, а частково з глини, так і те царство буде частково мідне, а частково крихке.

А що ти бачив залізо, змішане з болотяною глиною, то це значить, що вони змішуються через людське насіння, але не зіллються одне з одним, так, як залізо не змішується з глиною” (Дан. 2:37-43).

Хіба ж не за таким порядком розгорнулася дальша історія світових держав?

Від Вавілонського царства влада перейшла до царів мідян і персів, потім до Греції за Олександра Македонського, а тоді до Римської імперії.

У роках 356-376 сталося велике переселення на-

родів. З Римської імперії вийшли: Гунни, Ост-Готи, Вест-Готи, Франки, Вандали, Свеви, Бургунди, Герули, Сакси, Ломбарди. З них утворились: Італія, Португалія, Іспанія, Німеччина, Франція, Англія, Австрія, Швейцарія, Голландія, Бельгія.

У поясненні Навуходоносорового сну видна і звивиста історія Ізраїлю.

Народ ізраїльський різко відходив від того духовного стану, що давав йому певну перевагу між іншими народами. Пророк Єремія того часу відважно попереджував народ перед небезпекою такого способу життя, але його голос був голосом покликуючого в пустині: „Та вони соромили Божих послів, і погорджували їхніми словами, і насміхалися з Його пророків, аж поки не піdnісся гнів Господа на народ Його так, що не було вже ліку. I Він навів на них халдейського царя...” (2 Хрон. 36:16-17). Народ переступив ту межу Закону, за якою мусив бути відсунений у тінь історії. Відтоді, за Божим планом спасіння, розпочався період інших народів, як це показано Навуходоносору образно у вигляді великого боввана.

Подібно сталося і за часу Христа. Ізраїльський народ відрікся перед Пилатом від свого Месії, а заjadав на Його місце Варавву. У відплату народ цей на багато віків випав з історії, аж до відновлення своєї держави у 1948 році. Провідне місце у проповіді Христової Євангелії та у прийнятті Божого дару спасіння стало благодатним привілеєм інших народів: „Тож нехай для вас буде відоме, що послано Боже спасіння оце до погань, — і почують вони!” (Дії ап. 28:28). Настав час для дії Господнього повеління, даного при прощанні з апостолами: „Тож ідіть, і навчіть всі народи, хрестячи їх в ім’я Отця, і Сина і Святого Духа, навчаючи їх зберігати все те, що Я вам заповів. I ото, Я перебуватиму з вами повсякденно, аж до кінця віку” (Матв. 28:19-20).

Упав Вавілон!

Високі мури, надійні укріплення, складні оборонні системи Вавілона міцно стояли, ніхто їх не здобув. Але Вавілон упав. Чому?

Пророки Божі передрекли кінець історії Вавілона і жодна людська рука не могла його врятувати. Людська сила вирішує справи тоді, коли за нею стоїть Сила Вища. Люди часто будують свої повітряні палаци, любуються барвисто витканим маревом, та лише тільки проясниться свідомість, аж усі ці дива розвіються, немов туман.

Вавілонські володарі мали можливість звеличити Вавілон не тільки зовнішнім блиском і могутністю, але й перетворити його у великий духовний центр. При їхньому дворі знаходився авторитетний Божий муж Даниїл, який виділявся особливою мудростю і займав високі урядові становища. Своєю непохитною вірою в живого Бога він збуджував у них справжнє богоївне почуття. Проте вавілоняни залишились традиційними ідолопоклонниками. Зокрема до фанатичного ідолопоклонства допровадив себе останній цар Набонід, так що справи державні доручив своєму сину Валтасару.

Певного разу, коли Валтасар справляв гучне прийняття і веселився, раптом з'явилися пальці людської руки, і писали навпроти свічника на вапні стіни царського палацу, і цар бачив зарис руки, що писала. Покликаний був Даниїл. Він прочитав цареві таємничий напис: „Мене, мене, текел, упарсін (перес)”. І пояснив значення його: „Мене” — порахував Бог царство твоє, і покінчив його. „Текел” — ти зважений на вазі, і знайдений легеньким. „Перес” — поділене царство твоє, і віддане мідянам та персам” (Дан. 5:25-28). Це була остання Божа пересторога.

Вавілонське військо під проводом Валтасара виступило проти перського війська, що ввійшло на

терени Вавілонії, і було розбите. Дорога на Вавілон була відкрита.

Пророк Ісая, що жив у 741-690 роках до Р.Х., назвав приблизно за 170-180 років наперед ім'я царя, який мав захопити Вавілон:

„Так говорить Господь до Свого помазанця Кіра: Я міцно тримаю тебе за правицю, щоб перед обличчям твоїм повалити народи, і з стегон царів розв'яжу пояси, щоб відчинити двері перед тобою, а брами не будуть замикані. Я перед тобою піду й повирівнюю висунене, двері мідні зламаю і порозбиваю залізні засувки. І дам тобі скарби, що в темряві, та багатства заховані, щоб пізнав ти, що Я — то Господь, Який кличе тебе за іменням твоїм” (Іс. 45:1-3).

У 538 році до Р.Х. військо перського царя Кіра захопило Вавілон. Два роки тренував Кір своє військо до того, як відводити воду каналів. Це йому допомогло при облозі Вавілона.

Історики Геродот і Ксенофонт оповідають, що для того, аби проникнути до цього великого й укріпленого міста, Кір, однієї ночі, відвів воду річки Євфрату, що протікала через місто, до озера. І тоді, коли вавілоняни, по бенкеті, безтурботно спали, вороже військо ввійшло безперешкодно до міста по днищу річки і захопило його. До Набоніда, останнього володаря Вавілона, з усіх сторін поприбігали вісники з криком: „Вавілон упав!”

Кір місто не зруйнував, а зробив його привілейованою перською провінцією. Коли через чотири місяці сам завойовник прибув до міста, його проголосили царем. Вавілон зостався без свого пишного трону, як написано: „Зайди й сядь у порох, о діво, дочка Вавілона! Сядь на землю, без трону, о дочка халдеїв!” (Іс. 47:1).

Обходився Кір обережно і м'яко. Деяким провінціям вернув самоуправління, в тому числі й Юдеї.

Вавілон тепер,
колишня „царств окраса”.

Тоді ж дав дозвіл юдеям повернутися до рідного краю з вавілонської сімдесятирічної неволі.

Усе ще не заспокоєний втратою своєї давньої незалежності, Вавілон спробував вернути її собі повстанням. Та перський цар Дарій I Гістасп дев'ятнадцять місяців тримав його в облозі, здобув у 518 році до Р.Х. і жорстоко покарав. Ксеркс ще більше понизив Вавілон. Він поруйнував храми його, поперекидав ідоли, пограбував скарби Бела та зніс укріплення.

Докладно так передбачено у книгах пророчих: „Упав, упав Вавілон, а всі статуї богів його порозбивані об землю!” (Іс. 21:9); „І Я навіщу Бела в Вавілоні, і витягну з уст його те, що він був ковтнув, і вже народи до нього не будуть пливсти, немов ріки, і мур вавілонський впаде!.. Товстий мур вавілонський аж до основ буде знищений, і брами високі його огнем будуть спалені, — і мутились дармо народи, і для огню мордувались племена!” (Єрем. 51:44,58).

У 331 році перед Р.Х. до Вавілона підійшов із своїм військом Олександр Македонський. Грізно виглядало міцно укріплене місто, здатне до тривалої самооборони. Але сталося інакше. Квінт Курцій Руф в „Історії Олександра Македонського”, що дослідники відносять її написання до 40-х років I віку по Р.Х., оповідає: „Коли Олександр наблизився до Вавілона, Мазей, який втік сюди із строю, покірно вийшов до нього з дорослими своїми синами і здав йому на милість місто та самого себе. Прихід його був приємний цареві, інакше тяжко була б облога такого укріпленого міста... Між іншим, краса і давність самого міста заслужено привернули до себе погляд не тільки царя, а й усіх вояків”.

Поруч з описом величі Вавілона декілька штрихів цього ж історика дають картину разючого морального занепаду вавілонян: „Нема іншого міста з такими зіпсутими звичаями, з численними спокусами, збуджуючими нестримні пожадливості. Батьки і чоло-

віки дозволяють тут своїм дочкам і жінкам входити у зв'язок з захожими, аби тільки заплатили за їхню неславу. Бенкетування і забави приємні царям та їхнім придворним по всій Персиді; вавілоняни ж особливо віддані вину і всьому, що йде за сп'янінням”.

Це вповні відповідає характеристиці, що дана в Апокаліпсисі: „Великий Вавілон, — мати розпусти й гидоти землі” (Об'яв. 17:5). Безперечно, у такому занепаді належить шукати головну причину Божого вироку, що за ним прийшла Вавілонові смерть.

Олександр Македонський так захопився Вавілоном, що вирішив зробити його столицею своєї новобудованої монархії. Заангажовано було десять тисяч робітників, які розпочали працю над відновою мурів та храму Бела.

Зайнятий постійно війнами, Олександр прибув до Вавілона вдруге у 323 році до Р.Х. Звідси він готувався в похід на захід, щоб підкорити собі Італію, Іспанію та стати володарем держави, до якої входили б усі знані йому країни.

Перед самим виступом у похід Олександр несподівано захворів. Традиційні джерела від II віку приписують його недугу пропасниці. У раніше ж написаній „Історії” Квінта Курція魯фа читаємо: „Багато хто думає, що він був отруєний, і що дав її йому за наказом батька син Антіпатра, який називався Йолла, що знаходився між слугами царя... Адже Антіпатр захопив царство Македонське, а також і Грецію. Влада його перейшла до його нащадків, бо всі, хто знаходився у будь-яких родових зв'язках з Олександром, були знищені.”

Олександр лежав у палаці Навуходоносора, де хвороба перемагала переможця. Шукаючи прохолоди і полегші, він звелів перенести свою постіль до „висячих садів”. Але хворому вже ніщо не могло допомогти. Тоді Олександра перенесли до тронного залу Навуходоносора. На поставленому підвищенні, спершись

на подушки, Олександр дивився тъмнimi очима на македонських вояків, що побажали пройти безмовно перед своїм полководцем. Через декілька днів після цього смерть відтяла нитку життя Олександра Македонського, а разом з тим і відпали плани відбудови Вавілона. Його імперію поділили між собою його полководці, так звані діадохи. Після взаємної боротьби діадохів утворилися три держави: Єгипет під владою Птоломеїв, Сирія під владою Селевкідів та македонське царство під владою Антігонідів.

Знову вирішальне слово належить тут Біблії:
„Несподівано впав Вавілон і зруйнований він! Візьміте бальзаму для болю його, — може буде за-гоєний він! Вавілон лікували, та він не був вилікува-ний, — покиньте його, і підемо кожен до краю свого, бо присуд його досягнув до небес, і дійшов аж до хмар!” (Єрем. 51:8-9).

У 312 році до Р.Х. Вавілон зайняв Селевк, один із полководців Олександра Македонського. Він переселив більшу частину мешканців Вавілона до заснованого ним недалеко міста Селевкії. Від того часу колишня столиця вавілонян стала все більше занепадати, хоч ще зберігала якийсь час певне економічне і культурне значення, будучи величезним центром торгівлі Передньої Азії та стародавньої культури.

Минали віки. Нові великі міста виросли на торговельних шляхах, що обминали Вавілон. Стало по- рожніти і втрачати своє значення колись гомінке та повне руху місто. Євфрат, внаслідок утворених в ньому піщаних відкладень, ззвизився і розлився по просторих вулицях та площах. Вода поступово розм'якшувала не досить випалену цеглу. Впали стіни Навуходоносорового палацу. Осіли тераси, завалилися склепіння і колони башти, на виступах яких зеленіли „віслячі сади”.

Довколишнє населення протягом наступних сто-

літь довершило руйнацію міста: забирало з Вавілона все, що можна було вжити, для власних будівель.

За часу Христа Вавілон був ще частинно заселений, а до часу арабського середньовіччя (до XII віку) — зосталися тільки окремі хатини. Тепер там купи руїн та сліди глибоких археологічних розкопок.

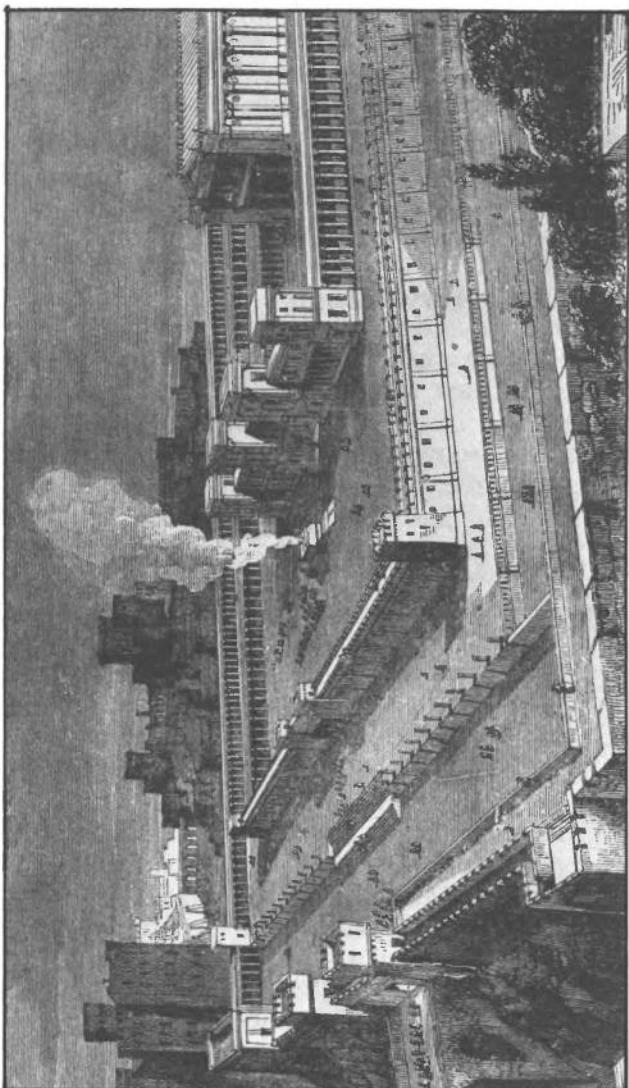
Туристи так описують теперішній вигляд Вавілона: — Серед пустині стоїть невеликий сірий будинок, на якому написано великими латинськими літерами: „Вавілон”. Це маленький музей, де знаходяться моделі стародавнього Вавілона, зроблені за вказівками археологів. Ззаду, по схилі невеликого сірого горба, до якого притулився будинок музею, прокладені кам'яні сходи. Лише декілька кроків, і перед очима глядача відкривається дивний, ні до чого не подібний світ — море гігантських уламків стін, башт, колон, сходів, в яких ще видається якесь заховане життя. Від храму Мардука, як і від Вежі, нічого не залишилось, частинно з тієї причини, що цеглу з них використовували мешканці сусідніх селищ для своїх будівель. Від палацу Навуходоносора позостався тільки фундамент стін. Вавілонські горби, — руїни Вавілона, — простягаються на шістнадцять з половиною кілометрів. Тільки центральна частина міста розкопана — й археологи працювали над розкопками сімнадцять років!

Аби зберегти від дальнього руйнування те, що залишилося від Вавілона, з допомогою археологів розроблено широку програму реставрації найцінніших будинків та міських мурів. Однак, до минулого гучного життя Вавілонові вже не вернутись. Чому? З тієї простої причини, що у пророцтвах Біблії не передбачена його майбутність:

„І Вавілон, царств окраса, оздоба гордости халдеїв, стане мов Содом і Гоморра, що їх Бог зруйнував. Ніхто не оселиться там повіки, не буде жити там із роду й до роду” (Іс. 13:19-20).

Срусалим

Єрусалимський храм.

*„Бо так, як небо вище від землі,
так Мої дороги вищі від доріг ва-
ших і думки Мої вищі від думок
ваших.*

*Як дощ і сніг сходить з неба і
не повертається туди, але напуває
землю, щоб вона родила й ростила
та давала насіння тому, хто її об-
сіває, і хліб тому, хто єсть, отак і
Мое слово, що виходить у Мене з
уст, не повертається до Мене по-
рожнім, але чинить те, що Я хочу,
довершує те, за чим Я його вислав”.*

Книга прор. Ісаї 55:9-11

Старозавітні часи

Історія жодного іншого міста світу не пов'язана так тісно з Біблією, як історія Єрусалима.

У відміну від інших великих міст минулого, що лежать руїнами під віковим покривом глини і піску, Єрусалим носить у собі могутній завдаток життя. Протягом віків йому загрожували численні небезпеки, його облягали нападники, але він знаходив можливості для свого звільнення. Його здобували, руйнували нещадно, спалювали дотла, але він заховував у собі стільки потуги, що з руїн і попелу підносився ще пишнішим та могутнішим.

У чому полягає таємниця життєвости Єрусалима?

У тому, що поруч із судом справедливості в процесивах знаходиться, здавалося б, такий звичайний запис: „А Юдея жити буде повіki, і Єрусалим — з роду в рід” (Йоіл. 4:20). І Єрусалим — існує!

На підставі деяких рештків давнього минулого життя, відкритих в Єрусалимі, припускають, що на його місці вже знаходилося поселення приблизно 2 500 років до Р.Х.

Перша документальна згадка про Єрусалим зустрічається в знайдених у Єгипті так званих Тель-Амарнських таблицях, що відносяться до кінця XV століття перед Р.Х. Біблійні відомості сягають, за єврейською хронологією, приблизно 1447 року до Р.Х., коли ще місто належало євусеям і носило назву Євус (Іс. Нав. 15:63; 18:28). У Книзі Псалмів називається ще Салим (Псал. 75:3). Можливо, що речення „Мелхиседек, цар Салиму”, у Книзі Буття означає те саме місто (Бут. 14:18).

У 1047 році до Р.Х. ізраїльський цар Давид здобув фортецю Сіон, і євусеї втратили свою перевагу в Єрусалимі. Давид оцінив місце розташування Єрусалима, укріпив його і зробив столицею своєї держави (2 Сам. 5:6,9). Коли ж премудрий Соломон за-

кінчив у 1004 році до Р.Х. будівництво коштовного і величного храму Господнього, Єрусалим зайняв місце духовного центру ізраїльського народу. І країна, і її столиця досягли вершини свого розквіту.

Однак, як відомо, історія Ізраїлю не відзначалася постійністю та належною стійкістю. Дорогою з Єгипту до Обітованої землі ізраїльтяни не раз жахали Мойсея своєю розгнузданістю. Не похвальні для цього народу в більшості і виступи пророків. Помиляється глибоко той, хто засвоїв собі думку, нібито Біблія подібна до звичайної історичної книжки, де, за звичаєм, автор насвітлює геройчу сторону свого народу. Між людськими істориками саме так трапляється, але не між істориками Божими.

Біблійні пророки — це мудреці, духовні велетні, люди непідкуної чесності. Вони відважно стають на прю з визискуванням, обманом, аморальним брудом, богоідступництвом, і називають речі їхніми власними іменами навіть у царському палаці. Ставлять своє життя під удар, виступаючи проти гріха: „О людути грішний, народе тяжкої провини, лиходійське на-сіння, сини-шкідники, — ви покинули Господа, ви Святого Ізраїлевого понехтували, — обернулись назад!” (Іс. 1:4). У цьому, власне, ще одне ствердження того, що Біблія не твір людський, а авторитетна і безстороння правда Божа.

Та слідом за розквітом Ізраїльської держави, досягненим за часів царювання Давида та його сина Соломона, настають часи сумного внутрішнього розладу. При Ровоамі, синові Соломона, у 932 році до Р.Х. так тяжко збирана Давидом держава розпадається на дві частини: десять племен відійшли й утворили Ізраїльське царство, чи скорочено — Ізраїль, із столицею Сіхем, пізніше — Самарією; а плем'я Юди та Веніаміна утворили Юдейське царство, чи Юдею, або звичайно Юда. Єрусалим зостався столицею Юдеї.

Гостра внутрішня боротьба виявилася трагедією

для єврейського народу. Гірше того, Єровоам, перший цар Ізраїлю, боячись, аби його царство не вернулося до Давидового дому, заборонив народові паломництво до Господнього храму в Єрусалимі, а натомість запровадив у країні грубе ідолопоклонство (1 Цар. 12:25-33). Народ пішов швидко похилою дорогою занепаду. Господь послав на цю дорогу могутнього пророка Іллю. Словя його супроводила виняткова дія сили Божої. Але країна вже захворіла на невиліковну хворобу.

У 722 році до Р.Х. Ізраїльське царство впало під натиском ассирійського царя Саргона II. Захоплене населення переможець виселив до Ассирії. Там цих десять ізраїльських племен розчинилися безслідно у мішанині різних народів Месопотамії. І спровадив ассирійський цар людей з Вавілона та інших місць, її оселив по містах Самарії замість Ізраїлевих синів (2 Цар. 17:23-24). Вони утворили самарянський народ, що його так не шанували єbreї ще за часу Христа.

Напис Саргона, знайдений археологами на стіні царського палацу в Хорсабаді, стверджує це: „Я облягав і підкорив Самарію та забрав як воєнну здобич двадцять сім тисяч двісті дев'яносто мешканців. Я утворив з них царський корпус, що складається з п'ятидесяти бойових колісниць... місто я відбудував і зробив його кращим, ніж колись. Заселив його людьми з підкорених мною країн. Поставив над ними губернатора і зобов'язав платити таку ж данину, яку пла-тять всі інші підвладні Ассирії”.

Знищенння Ізраїльського царства змусило сусідню Юдею прийняти певні заходи для самооборони. Проте духовне життя в ній по-давньому мало мінливий характер. Країна терпіла напади єгиптян, філистимлян, ассирійців. Зокрема пам'ятний у Біблії згаданий попередньо напад ассирійського царя Сінахеріба в 690 році до Р.Х. Тоді під мурами Єрусалима загинуло у незвичайний спосіб 185 000 нападників, і Сіна-

херіб безславно повернувся до Ніневії (Іс. 37:36-37).

Пророчий голос тривожно закликає Юдею до духовного виправлення та перестерігає перед наближенням грізної небезпеки:

„Тому так промовляє Господь Саваот: За те, що ви не слухалися слів Моїх, ось я пошлю й позбираю всі північні роди, — говорить Господь, — пошлю до Навуходоносора, царя вавілонського, Мого раба, і наведу їх на край цей, і на мешканців його та на всіх цих народів навколо, і вчиню їх закляттям, і оберну їх на страхіття, і на посміховище, і на вічні руїни.

I Я вигублю в них голос радісний та голос веселий, голос молодого та голос молодої, гуркіт жорен та світло світильника... I стане цей край руїною, спущеною, а ці народи будуть служити вавілонському цареві сімдесят літ!” (Єрем. 25:8-11).

Рік 597 перед Р.Х. став свідком подій, передбачених пророцтвами: вавілонський цар Навуходоносор II взяв Єрусалим, закував царя Єгоякима у кайдани, щоб відвести його до Вавілона, а разом з тим і забрав частину посуду з храму Господнього і дав його до храму свого у Вавілоні (2 Хрон. 36:6-7).

Остаточне ж виконання Божого вироку прийшло у 586 році. Той же вавілонський цар Навуходоносор II виступив проти Єрусалима й обернув його в руїни, а народ потрапив на сімдесят років у неволю:

„I Він навів на них халдейського царя, і той по-забивав мечем їхніх вибраних у домі їхньої святині, і не змилосердився ані над юнаком, ані над дівчиною, ані над старим, ані над старезним, — усе дав в його руку... I всі речі Божого дому, великі та малі, і скарби дому Господнього та дому царя його зверхників, — усе переніс до Вавілона. I спалили вона Божий дім, і порозбивали мур Єрусалима, і всі палати його попалили огнем, а всі дорогі речі його понишили... I пішло на вигнання до Вавілона позостале від меча, і стали йому та синам його за рабів аж до зацарювання

перського царства, щоб виповнилося Господнє слово, проречене Єреміїнimi устами, аж поки вподобає собі земля свої суботи, — по всі дні її спустошення святкувала вона суботи, щоб сповнилися сімдесят літ” (2 Хрон. 36:17-21).

Пророцтво Ісаї, приблизно за 170-180 років до його виповнення, вже передбачало Кіра, царя Персії, який заволодіс Вавілоном і дасть дозвіл юдеям повернутися на рідну землю, відбудувати Єрусалим та Господній храм: „Хто до Кіра говорить: „Мій пасторю”, і всяке Моє пожадання він виконає та Єрусалимові скаже: „Збудований будеш!” а храмові: „Будеш закладений!” (Іс. 44:28).

Саме так сталось у 538 році до Р.Х. Маніфест Кіра звільняв юдеїв з довголітньої вавілонської неволі та одночасно постановляв:

„Так говорить Кір, цар перський: Усі земні царства дав мені Господь, Бог Небесний, і Він наказав мені збудувати Йому храма в Єрусалимі, що в Юдеї. Хто між вами з усього Його народу, — нехай буде Бог його з ним, і нехай він іде до Єрусалима, що в Юдеї, і нехай будує дім Господа, Бога Ізраїлевого. Це той Бог, що в Єрусалимі...” (Ездри 1:2-3).

Вавілонська неволя дала свої позитивні наслідки. Не лякаючись далекої дороги, ані єрусалимських руїн, єреї радісно залишали чужину, з’єднані національно і духовно, та взялися горливо за відбудову своєї столиці і центру свого духовного життя — Господнього храму.

Археологічні відкриття, зроблені в Єгипті і Месопотамії, у дивний спосіб стверджують точність та вірогідність наведених вище біблійних текстів.

Чи можемо знайти у світі ще іншу книгу, записи якої могли б так докладно збуватись, як докладно збуваються записи Біблії?

У 333 році до Р.Х. завойовник Олександр Македонський у битві біля міста Ісса здобув перемогу над

Вавілонський запис оповідає про захоплення Навуходоносором Єрусалима 16 березня 597 р. до Р.Х.:

„Сьомого року місяця Кіслев цар Аккаду (Вавілонії) зібрав свої війська... і розташувався навпроти юдейського міста, а другого дня місяця Адар він захопив місто і полонив царя. Він поставив там царя за власним вибором, отримав свою велику данину і відіслав до Вавілона”.

(Британський Музей).

армією перського царя Дарія III. Персія втратила свою самостійність. Звідти поспішив він до Єгипту і зайняв його без спротиву. За неперевіреним переданням, по дорозі він зайшов до Єрусалима, щоб поклонитися Єгові.

У 332-331 році до Р.Х. новий володар заклав на мисі в дельті Нілу місто Олександрію, що згодом стало центром науки та мистецтва. Євреям він дав такі самі права, як грекам і єгиптянам, що викликало масовий наплив їх до Єгипту, де постала ціла єрейська колонія. Вільні і рівноправні, зустрілися вони тепер з цілком новою проблемою — сильним грецьким впливом. Течія ця розливалася все ширше і досягла Єрусалима.

У 320 році до Р.Х. єгипетський цар Птоломей I, один із полководців Олександра Македонського, приєднав Юдею до своєї держави. Це приньому заснована була бібліотека в Олександрії, що славилася на цілий світ. Його син Птоломей II (308-246 рр. до Р.Х.) зібрав виняткову на той час збірку рукописів. За його старанням 72 перекладачі вперше зробили грецький переклад книг Старого Заповіту, так званий „Септуагінта” чи „Переклад Сімдесятъох”.

Боротьба за Палестину між Сирією та Єгиптом закінчилась перемогою Антіоха III над Птоломеєм V у 195 році до Р.Х., і Палестина опинилася під владою Сирії.

Антіох IV Епіфан у 175 році до Р.Х. зайняв місце свого батька Антіоха III. Це був фанатичний поклонник грецької культури. Він вирішив викорінити у своїй державі всі інші релігії та звичаї. Зокрема вроджену неприязнь він мав до Юдеї з її особливим Законом.

Використовуючи внутрішній розлад між юдейськими провідниками, він послав до Єрусалима свого посла з добірним військом, нібито з дружнім, мирним наміром. Посол приніс наказ Антіоха, що забо-

роняв усім євреям дотримувати Господній Закон. Пограбував Єрусалимський храм та забрав звідти всі скарби. А за наказом від 25 грудня 168 року на храмовому жертівнику було принесено в жертву свиню, кров'ю якої окроплено самий жертівник та скелю у Святе Святих.

Цілком слушно, юдеї збунтувались. У суботу, коли вони не могли боронитись із збросю в руках, прибуле військо несподівано напало на населення Єрусалима. Чоловіки та юнаки загинули під мечем нападників, а жінки та діти потрапили до неволі. Місто було знищено вогнем, міські ж мури порозвалювані. Настав час терору та переслідувань, описаних у Макавейських книгах. У храмі запровадили насильно культ Зевса Олімпійського. Під карою смерти заборонили жертвоприношення на честь Єгови, святкування суботи та обрізання дітей.

Збулося записане пророком Даниїлом: „І постануть його війська й зневажать святиню, твердиню, і спинять сталу жертву, і поставлять гидоту спустошення” (Дан. 11:31).

Під проводом Юди Макавея повстали юдеї і вернули собі незалежність. Храм був очищений, Єрусалим відбудований. Понад сто років справами країни керували Макавеї. Та між останніми їхніми потомками виникли суперечки з-за влади. Вибухла громадянська війна. Фарисеї звернулися за допомогою до Помпея, римського полководця на Сході. У 63 році до Р.Х., по трьох місяцях облоги, в день Очищення, римське військо оволоділо Єрусалимом. У 37 році до Р.Х. правління Макавеїв закінчилось. Останній їхній потомок Антігон, був позбавлений влади і вбитий Іродом Великим.

Ірод Великий, призначений Римом на царя Юдеї у 40 році до Р.Х., був сином ідумейця Антіпатра, з того народу, що з давніх часів ворогував з юдеями. Бажаючи прихилити до себе народ, Ірод витрачав

великі засоби, щоб найпишніше прикрасити Єрусалимський храм. Храм цей не раз відвідував наш Спаситель. Наступником Ірода Великого був Ірод Антипа, чоловік тієї жорстокої Іродіади, на домагання якої помер мученичою смертю Іван Хреститель.

Так розвивалась історія Ізраїлю, його столиці та храму під знаком заповіту, укладеного перед входом до Обітованої землі: „Сьогодні взяв я за свідків проти вас небо й землю, — життя та смерть дав я перед вами, благословення та прокляття. І ти вибери життя, щоб жив ти та насіння твоє” (Пов. Зак. 30:19).

Так дійшла ця історія до приходу обіцянного через пророків Месії — Господа нашого Ісуса Христа.

Служіння Месії

Господь Ісус Христос знав наперед, куди спрямовувалась дальша історія народу, до якого Він прийшов. Тож перші заходи Його зосереджуються на засобах попередження. Перша проповідь Його скерована на невідкладну акцію самоусвідомлення: „Покайтесься, бо наблизилось Царство Небесне!” (Матв. 4:17). Первій чин Його у храмі — очищення святині, прихильлення ласки Божої народові: „Не робіть із дому Отця Мого дому торгового!” (Ів. 2:16). Бесіда Його з начальником юдейським розпочинається не обговоренням планів політичних реформ, чого так жадав Ізраїль, а реформ духовного порядку, від яких залежить весь уклад людського життя: „Вам необхідно родитись згори” (Ів. 3:7).

Кращі, високі форми життя зумовлені духовним відродженням людини, цілковитим обновленням усього її ества. Знищенню зла у світі має розпочатися шляхом свідомого і добровільного викорінення його

в кожному окремому людському серці: „Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує” (Матв. 5:44).

Прагнучи Царства Правди на землі, люди повинні прийняти засади, на яких воно базується, та підкоритися справедливим законам, якими воно керується.

Через Христа Бог об'явив людям Свою благодать, тобто люб'язність, милість. Через Христа Бог бажав допомогти людям розв'язати їхні складні труднощі. Христос виявив невичерпне джерело любові, зрозуміння, сили і добра. Він був сяєвом слави та образом істоти Бога. Як відповів Він апостолові Пилипові: „Хто бачив Мене, той бачив Отця” (Ів. 14:9).

Юдея не оцінила виняткового моменту для свого піднесення. Для слідування за високою метою потрібна відповідна висота душі. Душа ж ізраїльського народу блукала в лабіринті обрядності, формалізму, ідейної вузькості, куди запровадили її духовно збіднілі провідники.

Регулярно і врочисто виконувалося за приписами Закону храмове служіння. Натовпи богомільців, не тільки Юдеї, а й інших країн, заповнювали щоденно храм. Євреї жили певністю, що вони, як рід Авраамів, заслужено вважаються дітьми Божими. У суперечці з Христом вони доводили: „Одного ми маємо Отця — то Бога” (Ів. 8:41).

А як справді виглядало їхнє життя під цим зовнішнім прикриттям?

У записах талмудистів оповідається, які характерні риси витворювались у середовищі релігійних та національних провідників Ізраїлю.

Протягом 410 років існування першого храму змінилося лише 18 первосвящеників. Протягом 426 років існування другого храму змінилося — 300 первосвящеників.

Первосвященик Іссахар замовив собі шовкові рукавички, аби не забруднити свої руки жертвоприношенням. Марта, дочка Васфи, купила своєму чоловікові Ісусу, сину Гамали, первосвященство за два четверики динаріїв, і наказала стелити килим від свого дому до самого храму, коли йшла дивитись, як він приносив жертви.

Безправ'я в країні дійшло до того, „що за срібло вони продають справедливого, а за чоботи — вбогого!” (Амос. 2:6).

За танець Іродіадової дочки цар Ірод віддав голову великого праведника Івана Хрестителя (Марк. 6: 14-28). І не здрігнулося обуренням серце тих, що називали отцем своїм Бога. І не чути голосу протесту первосвящеників, книжників, фарисеїв. Не видно тих самоправедників, що відважно виступили б по стороні правди. Інша в них турбота — як зупинити служіння Спасителя: „Зібрали тоді первосвященики та фарисеї раду й заговорили: „Що робити нам? Силу чудес Отой Чоловік робить! Якщо залишимо Його так, то всі увірюють в Нього, тож нагрянуть римляни, місто наше знищать та й народ наш!” (Ів. 11:47-48). Темні душі, перестрашенні світлом Сина Божого, радяться над тим, як це світло згасити.

Переживаючи глибоко розходження життя зовнішнього і внутрішнього у тих, що несуть відповідальність за напрямок і долю народу, Господь востаннє гостро, але співчутливо та в смутку, апелює до них: „Горе вам, проводирі ви сліпі... назовні здається людям за праведних, а всередині повні лицемірства та беззаконня!” (Матв. 23:16,28).

Однак, ані з вікової багатостражданальної своєї історії, ані з науки Христа не вивели вони для себе належного висновку. Верх узяла злочинна низькість: „Тоді первосвященики, і книжники, і старші народу зібралися в домі первосвященика, званого Кайяфою,

і радилися, щоб підступом взяти Ісуса й забити” (Матв. 26:3-4).

Впертий спротив і непоправність народу, якому так багато було дано від щедрот небесного милосердя, переважили на шальках справедливості Господнє довготерпіння.

В'їжджаючи Вербної Неділі до Єрусалима, Христос не захоплювався золотистою панорамою пишної столиці, не реагує на бурхливий ентузіазм натовпу. Ні. Турбота важким тягарем лежить на Його добром серці. З очей спливають рясно слізози. Він бачить попереду фатальну годину, що визначеного часу нищівною бурею обрушиться на місто, яке відкинуло простягнене ѹйому милосердя Боже:

„І коли Він наблизився, і місто побачив, то заплачував за ним, і сказав: „О, якби й ти хоч цього дня пізнало, що потрібне для миру тобі! Та тепер від очей твоїх сковане це. Бо прийдуть на тебе ті дні, і твої вороги тебе валом оточать, і обляжуть тебе, і стиснуть тебе звідусюди. І зрівняють з землею тебе, і поб'ють твої діти в тобі, і не позоставлять у тобі каменя на камені, бо не зрозуміло ти часу відвідин твоїх...” (Луки 19:41-44).

Відвідини у страсний вівторок храму, Христос знов, є останніми відвідинами дому Його Отця. Тому спростувавши саддукейську єресь, затаврувавши фарисейське лицемірство та високо оцінивши ширу жертвенність вбогої вдови, Він прощається з місцем, присвяченим для об’явлення слави Божої. І хоч обряди і постанови Закону ще будуть дотримувані тут аж до 70 року, та Христос бачить уже тепер залишення храму Тим, Хто мав там, при чистому ходінні выбраного народа, постійно перебувати: „Єрусалиме, Єрусалиме, що вбиваєш пророків та каменуєш посланих до тебе! Скільки разів Я хотів зібрати діти твої, як та квочка збирає під крила курчаток своїх, — та

ви не захотіли! Ось ваш дім залишається порожній для вас!” (Матв. 23:37-38).

Христос залишив храм. Учні ж, озирнувшись, не могли стримати свого захоплення красою відомної святині і звернули на неї увагу свого Вчителя. Але для Христа єдиною красою храму була присутність у ньому Небесного Отця та чистота і щирість серця богомільців. Коли ж храм перестане служити цій високій меті, то обернеться в руїну, лежатиме порохом:

„І вийшов Ісус і від храму пішов. І підійшли Його учні, щоб Йому показати будинки храмові. Він же промовив у відповідь ім: „Чи бачите ви все оце? Поправді кажу вам: Не залишиться тут камінь на камені, який не зруйнується!” (Матв. 24:1-2).

Він готувався до того, що через декілька днів у місті, де мали б радісно прийняти Його своїм Месією, вимагатимуть жорстоко: „Розіпни Його!” На Пилатове питання, чи відпустити Ісуса, чи розбійника Варравву, підбурений натовп ганебно кричатиме: „Варравву!” І коли Пилат уміє руки і рішуче заявить: „Я невинний у крові Його！”, весь народ, не усвідомлюючи наслідків свого учинку, легковажно відповість: „На нас Його кров і на наших дітей!” (Матв. 27:25).

Скорботна дорога на Голгофу, надмірний тягар хреста на плечах, страдницький вигляд Спасителя, як, очевидно, і знана всім ласкавість Його, викликали у багатьох жінок вибух зворушливого співчуття. Обернувшись до них Страждаєць і попередив, що не все своє горе виплачуть вони при теперішньому видовищі. Далеко гірші нещастия чекають їх самих, їхніх дітей та весь їхній народ. Багато з них доживуть до того часу, коли побачать тяжкі страждання, велике пролиття крові та жорстоку смерть:

„Дочки єрусалимські, не ридайте за Мною, — за собою ридайте й за дітьми своїми! Бо ось дні настають, коли скажуть: „Блаженні неплідні, та утроби, які не

родили, і груди, що не годували"... Тоді стануть казати горам: „Поспадайте на нас,” а узгір’ям: „Покрийте нас!” Бо коли таке роблять зеленому дереву, то що буде сухому?” (Луки 23:28-31).

Суд іде

Минуло лише 37 років від хресної смерті „Ісуса Назарянина”, як події, передбачені Ним, потрясли до основи Єрусалим, а разом і всю країну.

Відрікшись Христа, юдеї продовжували чекати приходу свого Месії, що приніс би їм визволення від чужоземної залежності. За словами історика Йосифа Флавія (бл. 37-95 рр.), автора відомого твору „Юдейська війна”, Палестину того часу наводняли різні самозванці, на помах руки яких сліпо кидався за ними народ. До того ж тяжке правління Флора загострювало загальне напруження.

У 66 році в Єрусалимі вибухло повстання проти римлян. Протягом недовгого часу бурхливою хвилю розлилося воно по всій країні. Для втихомирення повстанців виступило з Антіохії римське військо під командуванням Веспасіана. Розпочалася так звана Юдейська війна.

Перший натиск мала витримати Галілея. Йосиф Флавій, молодий правитель Галілеї, зібрав сто тисяч захисників, боронив майже два місяці фортецю Йотапату, але не міг протистати досвідченому римському війську. Всі міста Галілеї, а за ними Самарії, та численні міста Юдеї захопив Веспасіан, а сам Флавій потрапив до полону.

Коли через два роки Веспасіан від'їхав до Рима, щоб зайняти місце імператора, то продовжувати війну

доручив своєму сину Тіту, вихованому при дворі Нерона.

Тіт підійшов до Єрусалима у квітні 70 року. В його розпорядженні знаходилося 80 000 легіонерів та союзного війська.

Християни, при наближенні римського війська, пам'ятаючи Христове попередження, вийшли з Єрусалима до Пелли.

Місце розташування Єрусалима служило надійною природною обороною, а в місцях, менше захищених природою, стояли потрійні мури. Повстанці могли боронитися певно і довго.

Основне ж лихо справді приховувалося в тому, що полководці Симон бар Гіора, який займав Верхнє місто, Іван Гісхальський — Південне місто і Південний храмовий район, доктор Елеазар бен Симон — внутрішню частину цього району, сам храм і фортецю Антонія, зайнялися внутрішніми інтригами та провадили між собою запеклу боротьбу за старшинство над Єрусалимом. Ненависть між ними перевищувала ненависть до римлян, і допровадила до справжньої громадянської війни. І це в такий критичний час, коли чуже військо стало навпроти міських брам і звідусюди спішно оточувало місто.

На свято Пасхи до Єрусалима зібралося понад два мільйони паломників, а також втікачів з інших частин Йudeї, так що в місті було людно і тісно. Тіт оточив місто і запропонував здатися. Пропозиція була з погордою відкинена. Захисники міста боронилися мужньо і стійко. Однак, оточені тісним кільцем римського війська і позбавлені можливості підвозити харчі, опинились перед жахом голоду. Голод, лютість, розпач і безум оволоділи містом. Гурми своїх вояків вдиралися до домів та обшукували за поживою кожен закуток. На кого падала підозра, що приховує харчі, з тим чинили розправу на місці. Вмираюче населення втратило почуття милосердя, і го-

тове було відібрати останній шматок чогось, що можна було їсти, від найближчого приятеля, батька, матері чи дитини. Смерть косила так нещадно, що в усіх домах лежали непоховані мерці, бо ніде і нікому було їх ховати. Близько 600 000 людських трупів було викинено за міські мури. Трупи розкладались і поширювали заразу.

Багато єреїв пробували рятуватися втечею з міста, але їх ловили римські вояки і за наказом Тіта карали. Щоденно близько 500 втікачів розпинали на хрестах перед мурами міста, аби змусити повстанців до капітуляції. Розп'ятих було так багато, „що не вистачало місця для хрестів і хрестів для тіл”. Тридцять сім років тому їхні батьки розп'яли злочинно Сина Божого, не застановлюючись над тим, що їхнім синам прийдеться збирати посіяне ними тяжке зло.

Йосиф Флавій, самовідець тих страшних подій, пише:

„Я не можу думати інакше, як тільки так, що Бог осудив це місто на зруйнування, як місто нечестиве, і призначив очистити Свою святиню вогнем, і видав на смерть його великих захисників та прихильників. Ті, які ще недавно носили священичий одяг, керували храмовими богослужіннями і були високо шановані всіма мешканцями на землі, тепер лежали нагими, викидалися геть, а тіла їхні ставали поживою для собак та диких звірів”.

Рано 5 серпня, 17 таммуза за єрейським численням, до Зали ради, де збиралися священики, щоб кинути жеребка, кому виконувати яке служіння, ввійшли озброєні керівники повстанців Симон бар Гіора та Іван Гісхальський. Вони реквізували останні запаси, призначені для щоденних жертвоприношень. Від того дня священики приносили жертви символічні.

Перед тим, як підемо слідами подій трагічного знищення єрусалимського храму, зупинимося на описах його слави, як Божого дому, як центру духов-

Барельєф з триумфальної арки Тіта в Римі.

Несуть речі з Єрусалимського храму.

ного життя ізраїльського народу. Адже храм цей від-відував наш Божественний Учитель. Часто тут лунало слово Його високої науки. Звідси вигнав Він продавців і покупців за зневажливе ставлення до місця перебування слави Божої.

Ми приймаємо за абсолютну правду, що коли ідею царя Давида про будову Господнього храму здійснив його син Соломон, то під час вроочистості посвячення Господь видимою ознакою виявив, що прийняв цей дар: „І як хвалили Господа: „Добрий бо Він, бо навіки Його милосердя!”, то дім, дім Господній наповнився хмарою!.. І не могли священики стояти й служити через ту хмару, бо слава Господня наповнила дім Божий!” (2 Хрон. 5:13-14).

Історичні книги Біблії дають повний опис цього єрусалимського чуда, що притягало увагу цілого світу. Та славу свою, і зовнішню і внутрішню, втратив він від зруйнування вавілонським царем Навуходоносором II у 586 році до Р.Х.

Другий храм, так званий храм Зоровавеля, відбудували юдеї після свого повернення з вавілонської неволі. Ірод Великий перебудував його, поширив і багато приоздобив. За часу Христа юдеї підкresлювали, що храм цей перебудовувався 46 років (Ів. 2:20). Опису його нема у книгах Біблії. Знаходиться ж у праці Йосифа Флавія.

Храм був збудований на дуже укріпленаому і міцному верху гори Морія. Спочатку того верху гори заледве вистачало тільки для храму і жертівника, бо верх цей був надто похилий та стрімкий. Цар Соломон, перший основоположник храму, зробив необхідні роботи на горі, скріпив стіною східну частину гори, провів уздовж великий насип і розширив площу. В наступних віках гора все більш і більш розширювалася різними розчистками та насипами, і в такий спосіб верх гори досяг такого розміру, що на ньому була можливість збудувати храм.

Після того, як юдеї розширили і скріпили саме підніжжя гори та її верх, вони почали цю всесвітню величну будову, на яку пливли скарби з усього тодішнього світу.

Найнижча частина храму міцно стала на фундаменті завтовшки 300 ліктів (150 м), а місцями і товщому. Кам'яні плити, що вживалися для фундаменту, були завбільшки 40 ліктів. Народ так ентузіастично і захоплено зайнявся будовою тієї величі, що жертвував усе, що мав, а тому храм був закінчений швидше, ніж сподівалися його будівничі.

Гідними такого міцного фундаменту були на ньому і величні будівлі. Навколо йшли чудові подвійні галереї, що спиралися на мармурові підпори по 25 ліктів заввишки. Підпори витесані з білого мармуру, а сволоки галерей — з кедрового дерева. Найкраща мистецька робота та чудова гармонія кольорів самих матеріалів додавали будівлі напрочуд величного вигляду, недивлячись на те, що стіни храму назовні не були розмальовані мистцями.

Ширина кожної галереї чи притвору була 30 ліктів. Великий відкритий майдан біля храму був викладений різникольоровою мозаїкою. Між першим і другим святыми місцями храму стояла кам'яна, гарно вирізблена огорожа заввишки 3 лікті, а на ній на однаковій відстані підносилися підпори, на яких грецькою і римською мовами був написаний закон очищення, який попереджував, що жоден захожий чи чужинець не повинен входити до святині, бо це друге освячене місце і було дійсною святою. До нього вели 14 східців. Святе місце являло собою квадратне закінчення, обведене окремою стіною. Широкі сходи, що вели догори, закінчувалися площадкою, яка відходила від стіни святині на 10 ліктів. Звідси йшли інші сходи, кожні з них мали по 5 східців, і всі вони провадили до брам, яких з північної і південної сторін було вісім, а на сході — дві.

Усі ці брами справляли своїм багатим виглядом велике враження. Зверху і донизу всі вони були обкладені щирим золотом і сріблом, а деякі корінфською міддю (суміш золота, срібла і міді), що тоді оцінювалася дорожче від щирого золота. Ті величні брами викликали страх і благоговіння в тих, що проходили ними. Зараз за брамами, з обох боків підносилися високі башти, і кожна з них мала 30 ліктів квадратної ширини та 40 ліктів висоти. Башти ті спиралися на мармурові колони, товщиною по 12 ліктів.

Скрізь і в усьому — величезні розміри!

У середині храму — золото, золото без краю і міри!

Внутрішня святиня храму ділилася на дві частини, але відкритою залишалася остання частина. Над величезною брамою, що вела до закритої частини храму, висіли так само великі золоті виноградні віття, від яких знову звішувалися золоті грони винограду величиною у зрост людини. Це було щось найбільш величне і незвичайне! Але для гордого „вибраниого народу” не було досить тієї величині. Сама брама тієї таємничої частини храму зроблена з щирого золота і була 50 ліктів заввишки та 16 ліктів завширшки! Над нею звисала такого самого розміру завіса, вишита голубим гіацинтом, вісоном, шарлахом та пурпуром. Ця завіса служила символом всесвіту з усіма його стихіями та елементами: шарлах — вогонь, вісон — земля, гіацинт — повітря, пурпур — море. Вишивки на завісі символізували весь небесний простір з усіма його великими і малими світилами...

Через ту завісу проходили служителі Божі золотою брамою до середини головної частини святині, яка мала 60 ліктів висоти, 60 ліктів довжини і 20 ліктів ширини. У свою чергу, по довжині місце це ділилося ще на дві частини. В першій частині знаходилися три найвизначніші, знані всьому світові твори мистецтва: із щирого золота світильник, стіл та жертівник

на кадіння кадила. Світильник розгалужувався на сім окремих лампадок, які означали сім відомих стародавньому світові планет. Стіл з дванадцятьма на ньому хлібами, кадильниця, наповнена тринадцятьма різними пахучими рослинами, взятими з моря, з заселеної землі і з незаселеної пустині. Ці рослини символізували те, що все походить від Бога, і воно належить Богові, йдучи до Нього з димом кадильним.

Сама внутрішня частина святилини, яка мала 20 ліктів висоти, ширини і довжини, так само відділялася завісовою. У тій частині не було нічого, але колись там стояв ковчег заповіту, який невідомо коли і де дівся... Зоставалося ще тільки одне місце, одна порожня частина: вона була закритою, недоторканою і для всіх недоступною. Це було — Святе Святих.

Зовнішньо храм виглядав так, — оповідає далі історик, — що міг захопити і очі і душу людини.

Покритий з усіх сторін товстими золотими плитами, він блищав від ранкового сходу сонця, і блиск цей був подібний до сонячних променів. Чужинцям, які прибули до Єрусалима на поклоніння, він виглядав здалека, ніби покритий яснобілим снігом, бо там, де він не був обкладений золотом, був білий, наче найбіліший сніг.

9 серпня 70 року римське військо захопило приступом Єрусалим. 21 серпня розпочалися роботи над зруйнуванням зовнішнього муру, що оточував храм. Міцні укріплення надійно захищали повстанців і вимагали великих жертв від римлян. Тоді Тіт наказав підкласти вогонь до храмової брами. Розтоплювалося срібло і полум'я могло охопити дерев'яні крокви та колонади. Вогонь бушував протягом цілого дня та цілої наступної ночі: колонади повільно догоряли. Жах охопив єреїв. Але замість того, щоб гасити вогонь, вони кинулися люто проти римлян, ніби горів уже самий храм.

28 серпня Тіт скликав військову нараду. Читали

листа від імператора, в якому він радив, щоб храм, по можливості, зберегли. Того ж вечора Тіт видав наказ, написаний на дощечці: „Пароль — Згинь, Юдея. Наказ: за 29 серпня роботи по гасінню вогню та очищенню північної і північно-західної сторони храму мають бути обов'язково закінчені, щоб до раннього ранку 30 серпня місце було приготовлене для атаки. Якщо противник буде перешкоджати виконувати роботу по гасінню вогню та очищенню, його належить енергійно відкинути, проте зберігаючи будівлі, оскільки такі входять до складу самого храму”.

Того ж вечора, 28 серпня, до Тіта за наказом з'явився капітан Педан, перший центуріон П'ятого легіона.

Однак, усі прийняті застережні заходи не врятували храму. Храм згорів. Людська зневага Божого дому, а в ньому святого Імені Божого, викликала дію рішення, що про нього заздалегідь попередив Ісус Христос: „Чи бачите ви все оце? Поправді кажу вам: Не залишиться тут камінь на камені, який не зруйнується!” (Матв. 24:2).

Під час наступу на храмовий район Педан кинув палаючу головешку до середини храму перед самим півднем. А о п'ятій годині вже палав увесь храм.

Єврейське передання оповідає, коли язики полу-
м'я охопили храм, то доктор Ніттай та ще вісім свя-
щеників вийшли храмовими сходами на дах. Ніттай
узяв важкі ключі від великої храмової брами, підій-
няв їх, аби всі, що стояли з ним, могли їх бачити, і
промовив: „О Єгово, Ти не знайшов нас гідними керу-
вати домом Твоїм! О Єгово, візьми назад ключі!”
— I він підкинув ключі вверх. I він викрикнув: „Ба-
чите, бачите ви руку?” I всі бачили, як з неба простя-
гнулася рука і підхопила ключі.

Останню трагічну сторінку храму зберегла для поколінь книга шоста „Юдейської війни” Йосифа Флавія, який того часу, за дорученням Тіта, вів пере-

говори з повстанцями, щоб припинити даремне пролиття крові та уникнути знищення міста і величного храму.

„Тіт вернувся до фортеці Антонія, готуючись до рішучого наступу на світанку наступного дня і захопити храм... Та Господь уже прирік храм вогневі. Доля повернула колесо історії, і настало фатальне 10 лоуса, день, який колись, багато віків тому назад, був свідком спалення храму царем Вавілона.

Але самі єvreї були причиною і винуватцями пожежі. Бо коли Тіт відступив, повстанці якийсь час сиділи спокійно, а тоді знову атакували римлян. Стався зудар між загоном, що охороняв святиню, і римськими загонами, що намагалися погасити пожежу на внутрішньому подвір'ї храму. Римляни відбили атаку і гнали єvreїв аж до самої святині.

I тут один з вояків, не чекаючи наказу й очевидно не здаючи собі справу з жахливих наслідків свого вчинку, але безсумнівно керований якоюсь вищою силою, раптом вихопив головешку із жевріючих руїн і, вибравшись на спину іншого вояка, кинув її через обрамоване золотом віконце до одного з північних віттарів храму. Єvreї, побачивши язики полум'я, скрикнули несамовито і кинулися гасити вогонь, не шкодуючи ні сил, ні життя, бо те, що вони так віддано охороняли, зникало на їхніх очах.

Гонець приніс вістку про пожежу Тітові, який відпочивав після бою у своєму наметі. Тіт вибіг з намету як був і кинувся до храму, щоб припинити безладдя. Його полководці побігли слідом за ним, а слідом за ними ринулися збуджені, шалено викрикуючи, легіонери. Цезар кричав і розмахував руками, вимагаючи від вояків погасити пожежу. Але вояки були засліплени та приголомшені шаленством і не чули його викриків і не бачили знаків, що він подавав.

I легіони кинулися до храму, і вже ні накази, ні погрози не могли відвернути безладдя: шаленство

оволоділо армією. Переповнивши проходи, вояки топтали один одного, і переможці гинули тією ж жалюгідною смертю, що й переможені.

Зближаючись до святині, вояки удавали, ніби не чують наказів кесаря і підохочували тих, що бігли попереду, кидати головешки. Повстанці вже не могли нічим допомогти: всюди були вбивства і криваві сутички. В більшості жертвою впали мирні жителі, слабкі та беззбройні. Спіймавши їх, римляни безжалісно їх убивали. Біля віттаря підносилася гора трупів і вздовж сходів святині текла ріка крові, а тіла вбитих наверху спадали східцями наниз. Вояки були наче несамовиті, і не було можливості їх стримати, і ніхто вже не поривався боротися з вогнем.

Коли кесар побачив, що з розхвилюваними вояками нічого не вдіє, він пішов із своїми полководцями до внутрішньої зали й оглядав Святе Святих. Він оглянув внутрішнє оздоблення храму, що перевищувало красою всі описи, і справді заслуговувало на свою славу.

Вогонь ще не проник до внутрішньої зали, але полу́м'я вже бушувало у суміжних приміщеннях. Кесар припускав, що ще можна врятувати чудову будівлю. Залишивши приміщення, він став умовляти вояків, щоб вони гасили вогонь. Він звелів Лібералію, центуріону стрільців своєї варти, бити киями кожного, хто відважиться не підкоритися наказові.

Але страх і пошана до кесаря були без силі перемогти шаленство, що опанувало вояків, їхню ненависть до єреїв, їхнє жадання бою. Більшість була до того ж охоплена жадібністю наживи, переконана, побачивши золоте оздоблення храму, що храмові підземелля ламаються від грошей.

І вже хтось попередив їхнє бажання, і тоді, коли кесар намагався стримати своїх вояків, підклав вогонь до металевої обшивки брами. Язики полу́м'я з'явилися всередині. Кесар і його полководці відступу-

пили, зоставивши храм на милість армії. Так, всу-
переч бажанню кесаря, храм був відданий вогневі.

Велика наша скорбота про зруйнування храму,
подиву гідної будівлі, що коли-будь бачили очі смерт-
ного, будівлі безрівної своєю величиною, і красою
архітектури, і досконалістю кожної деталі, і славою
своого Святе Святих. Проте ми можемо знайти велику
роздраду, визнавши невблаганність долі не тільки до
живих істот, а також і до творів мистецтва та до міст.

І ми тільки можемо дивуватися тією точністю,
з якою доля повертає колесо історії. Спалення храму
сталося того ж самого дня і місяця, як колись, століття
тому назад, — його зруйнування вавілонянами”.

Храм згорів 29 серпня 823 року після заснування
міста Рима, 9 аба 3830 року за єврейським літочислен-
ням. Німим свідком його залишилась тільки частина
зовнішньої огорожі, так звана „Стіна Плачу”, біля
якої у свято і кожної п'ятниці пополудні збираються
юдеї для молитви та оплакування минулой величі
храму.

Під час облоги Єрусалима, за даними того ж
історика, загинуло близько 1 100 000 єреїв. Пішло
до полону 97 000. Близько 100 000 відправлено на
працю до копалень і продано на торговищах Азії,
Африки та Європи. Частина була подарована різним
містам, де їх виставляли на видовищах жертвами
хижих звірів та гладіаторів. Найдобірніші 700 юна-
ків прикрашали процесію переможця Тіта під час його
тріумфального в'їзду до Рима. За тріумфальним Ті-
товим повозом посувався другий подібний повіз. На
ньому стояв, сяючи на сонці своїм ширим золотом,
великий світильник та інші священні коштовності
храму, вирізувані з пожежі.

Шістнадцять років стояв у зруйнованому Єру-
салимі Десятий римський легіон, що відзначався своєю
жорстокістю.

За три роки до повстання Бар-Кохби була зорана

земля Єрусалима, і Адріан бажав побудувати на цьому місці інше місто. Це підійняло юдеїв у 132 році на нову війну. Велику армію повстанців очолив Симон Бар-Кохба („Син зірки“). Мудрець Рабі Аківа вітав його як Месію і переконав оголосити себе царем Ізраїлю. Протягом короткого часу він звільнив Єрусалим та більшу частину території Палестини. За його недовгого правління юдеї виявили велику ненависть до християнства.

По тяжкій боротьбі з римським військом, у 135 році юдеї потерпіли повну поразку. Загинуло близько 580 000 повстанців. У фортеці Бетар загинув чи покінчив з собою Бар-Кохба. Ті з повстанців, що залишилися живими, були продані в рабство чи утекли до Вавилонії.

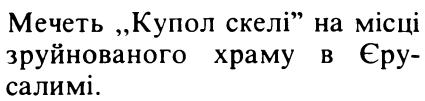
Імператор Адріан розпорядився знищити Єрусалим і переорати плугом його вулиці на знак цілковитої заглади міста. На руїнах стародавнього центру Ізраїлю була збудована римська колонія Елія Капітоліна. Гору Сіонську, місце Господнього храму, опоганювало капище Юпітера.

Євреям, під страхом смертної кари, було заборонено наблизатися сюди. Тільки одного дня, а саме — в день, коли згорів храм, дозволялося їм, за певну плату, подивитися здалека на місце своєї колишньої слави.

Поступово єреї стали залишати рідний край і розпорошуватись по світу. Ізраїльська держава втратила своє місце на мапі світу аж до 14 травня 1948 року. Як записано у П'ятій книзі Мойсея:

„І розпорошить тебе Господь серед усіх народів від кінця землі й аж до кінця землі, і ти служитимеш там іншим богам, яких не знав ані ти, ані батьки твої, — дереву та каменеві. І поміж цими народами не будеш ти спокійний” (Повт. Зак. 28:64-65).

Мечеть „Купол скелі” на місці
зруйнованого храму в Єру-
салимі.

Від суду до милосердя

Єрусалим — не тільки біблійне старозавітне місце царів, пророків, храму Господнього. Єрусалим так само місце святе християнства.

В Єрусалимі відбувалися події, незабутні для кожного християнина. Тут проповідував і навчав Господь Ісус Христос. З Його ім'ям пов'язані тут Гефсиманський сад, Голгофа, Гріб Господній. Дух Святий зійшов на апостолів в Єрусалимі і заснував нову, духовну святиню — Церкву Христову. Все тут оповідає про Христа, все дихає Христом.

Тому, коли прийняв християнство імператор Константин Великий, місту повернена була його попередня назва. Мати імператора, Єлена, збудувала церкву над Гробом Господнім.

Не легка і мінлива дальша історія міста, доки вернулося воно до свого народу.

У 614 році перський цар Хозрой знищив, насکільки міг, у ньому все, що шанувалося християнами.

Від 638 року араби завоювали Єрусалим, і протягом багатьох років місто знаходилося під владою Халіфата. У кінці VII століття на місці Соломонового храму було споруджено восьмигранну мечеть „Купол скелі”, якій надали ім'я халіфа Омара. Там вона стоїть і досі.

У 1077 році місто зайнняли турки. Ображене християнське почуття такою владою над дорогими йому святыми місцями викликало похід хрестоносців. У 1099 році хрестоносці відібрали Єрусалим і утворили самостійне Єрусалимське королівство, яке протрималося 88 років.

Загарбаний у 1517 році турками-османами, Єрусалим ввійшов до складу Османської імперії. З 1917 року Єрусалим перейшов під владу англійців.

У 1949 році західна частина Єрусалима належала до Ізраїлю, а решта — до Йорданії. Під час війни

1967 року Ізраїль зайняв увесь Єрусалим. 31 липня 1980 року світ облетіло повідомлення: „Ізраїльський парламент після бурхливого обговорення прийняв закон, установлюючий Єрусалим столицею Ізраїлю.”

Від багатьох стародавніх міст зосталися в історії тільки назви. Не так сталося з Єрусалимом.

Що це, звичайна гра історії? Випадковий збіг обставин? Зовсім ні.

Таємниця його живучості полягає в тому, що за біблійними об'явленнями з цим містом пов'язано ще багато важливих подій майбутнього. Зовсім не випадково, що після так довгих віків і при таких несприятливих умовах Ізраїльська держава знову змогла вийти на світову арену. Не належить до збігу обставин і така подія, як масове повернення єреїв з довголітнього розселення, чого ми стали свідками.

Так записано у стародавній Божій книзі Біблії: „Не бійся, бо Я ж із тобою! За сходу згромаджу на-сіння твоє, і з заходу тебе позбираю. Скажу півночі: Дай, а до півдня: Не стримуй! Поприводь ти синів Моїх здалека, а дочки Мої — від окраїн землі” (Іс. 43: 5-6).

Якщо не добровільно, то велике тиснення скрутних обставин змусить їх залишити чужину: „Оце Я пошлю по численних рибалок, — говорить Господь, — і виловлять їх, немов рибу, а потому пошлю по численних мисливців, і повиловлюють їх з усіх гір, і з усякого взгір'я, і зо скельних розщілин” (Єрем. 16: 16).

Настала для відродженої держави весна, і по довгій зимі розпукується, з євангельського прикладу, фігове дерево.

Золота брама

Крім визначних історичних подій, тісно пов'я-

Замурована Золота брама.

заних із Святым Письмом, дослідники знаходять ще окремі деталі, що дивно ілюструють його записи. Одною з таких ілюстрацій служить так звана Золота брама.

У мурах стародавнього Єрусалима нараховується декілька брам. Навіть за нашого часу тільки через них можна ввійти до міста. В деяких пророцтвах згадуються ці брами. Одне пророцтво оповідає про Золоту браму, що служила колись єдиним входом із східної сторони. Пророк Єзекійль писав:

„І сказав мені Господь: „Брама ця буде замкнена, не буде відчинена, і ніхто не ввійде в неї, бо в неї ввійшов Господь, Бог Ізраїлів, і вона буде замкнена” (Єзек. 44:2).

Диву даєшся, як це саме так могло статися.

Шістсот років після запису цього пророцтва Син Божий Ісус Христос в'їжджав до міста цією брамою. Цей в'їзд Його до Єрусалима називається Славним в'їздом. Тоді збулося Писання: „Скажіте Сіонській доњиці: Ось до тебе йде Цар твій! Він покірливий, і всів на осла, — на осля, під'яремної сина” (Матв. 21:5). Ми відзначаємо цю подію у Вербну Неділю.

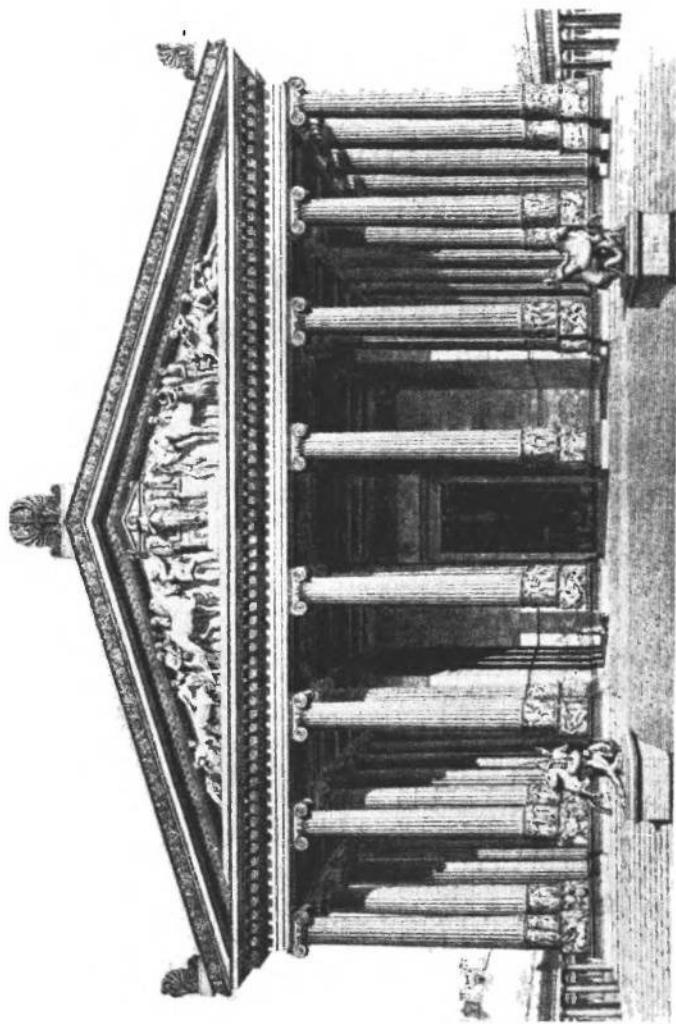
Тоді збулася одна частина пророцтва Єзекіїля. А як же і коли збулася друга частина? Хто міг „замкнути” головну браму міста?

Коли Єрусалим був знищений римлянами, то його мур і брами були зруйновані. Нове місто було збудоване далеко на захід від Золотої брами. Султан Сулейман у 1538 році оточив Єрусалим муром, що зберігся до наших днів. Тоді ж спало йому на думку відбудувати Золоту браму з її арками та ліпними прикрасами. Але дивна річ: тут же негайно він звелів замурувати її камінням.

Золота брама стоїть досі, але вона замурована, і служить свідоцтвом докладного виконання біблійного пророцтва.

Efec

Храм Артеміди в Ефесі (реконструкція).

„До Ангела Церкви в Ефесі напиши: „Оце каже Той, Хто тримає сім зір у правиці Своїй, Хто ходить серед семи свічників золотих:

Я знаю діла твої, і працю твою, і твою терпеливість, і що не можеш терпіти лихих, і випробував тих, хто себе називає апостолами, але ними не є, і знайшов, що фальшивив вони. І ти маєш терпіння, і працював для імення Мого, але не знемігся.

Але маю на тебе, що ти покинув свою першу любов. Отож, пам'ятай, звідки ти впав, і покайся, і вчинки давніші роби. Коли ж ні, то до тебе прийду незабаром, і зрушу твого свічника з його місця, якщо не покаєшся”.

Об'явлення 2:1-5

Місто третього чуда світу

Події Старого Заповіту проходять мимо Ефеса. Тільки в деяких книгах Нового Заповіту згадується це місто у зв'язку з певними моментами ранньої християнської діяльності. При цьому тільки один запис, що знаходиться у книзі Об'явлення, змісту остережного. І ця одна осторога містить у собі таку силу, що вплинула на долю великого і людного Ефеса.

Ефес — стародавнє місто, що лежало в родючій долині Кайстр, на західному березі Малої Азії, між Смірною і Мілетом. За даними істориків та археологів, уже в VIII-VII століттях до Р.Х. Ефес був чималим містом, і разом з Мілетом та Галікарнасом мав великий вплив на економічний та політичний розвиток усього грецького світу. Сюди прибув 600 року до Р.Х. грецький мудрець Солон, щоб вивчити місцеве законодавство. Тут збереглися перші записи епічних творів Гомера „Іліади” та „Одіссеї”. Тут працювали видатні архітектори та мистці. У VII-VI століттях до Р.Х., коли Іонія зайняла провідне місце між областями Греції, столицею її став Ефес.

Приєднання у 133 році до Р.Х. Пергамського царства до Римської імперії висуває Ефес на одне з головних міст проконсульської Азії. У цьому багатому місті східної частини імперії пролягали широкі вулиці, поставали розкішні будинки, а в центрі міста знаходився просторий порт.

Вигідне стратегічне положення Ефеса не раз стягало сюди численні армії, почавши від греків і кінчаючи римлянами, арабами та монголами.

За часу Христа в Ефесі нараховувалося близько мільйона душ.

Особливою ж гордістю Ефеса, що принесла йому світову славу, був знаменитий храм, споруджений на честь міфічної богині Артеміди, який увійшов до історії як одно із семи чудес світу.

У стародавніх греків Артеміда, звана в римлян Діаною, вважалася покровителькою тваринного і рослинного світу, а пізніше покровителькою жіночої цнотливості та охоронницею роділля. Уявне поєднання образу Артеміди з місячним сяйвом додало їй також називи богині Місяця. Мешканці Ефеса вважали Артеміду „засновницею свого міста”, і для них не було нічого вищого від іхньої богині.

Храм, про якого пішла слава, як про „чудо світу”, постав на бажання ефесян, що захотіли здивувати ним увесь світ. Розробити проект його доручили видатному архітектору Херсіфрону. За переданням, будівництво його продовжувалося 120 років. Мармур гори Пріона служив основним будівельним матеріалом. Всі грецькі міста Малої Азії прийняли уділ у витратах на цю будівлю. Відомий своїм багатством цар Лідії Крез (560-546 рр. до Р.Х.) подарував більшу частину колон. А в слідуючому столітті історик Геродот прирівняв гордість Ефеса до дивовижних єгипетських пірамід.

Самовидець цієї незвичайної на той час будівлі так передав своє враження: „Я бачив мури і висячі сади Вавілона, статую олімпійського Юпітера, гіганта острова Родоса, велику працю високих пірамід та старинний гріб Мавзола. Але коли я побачив стрімкий ефеський храм, що своєю вершиною сягав хмар, то всі попредньо бачені чудеса були ним затінені.”

Але простояв храм не більше ста років. У 356 році до Р.Х. загинув від вогню. Мешканець Ефеса, якийсь Герострат, прагнучи увічнити своє ім'я на сторінках історії, підпалив одно із „семи чудес світу”. Злочинця покарали, і в усіх грецьких містах Малої Азії було постановлено забути його ім'я. Однак у деяких стародавніх авторів збереглися згадки про нього. Бажання Герострата збулося. Існує вираз „Геростратова слава”. Так говорять звичайно про людей, які „прославились” негідним учинком чи злочином.

Храм відбудували, трохи змінивши, ще з більшою пишнотою близько 323 року до Р.Х. Ефесяни жертвували гроші, а їхні жінки пропонували свої коштовності. Будівля виглядала легкою і витонченою. Займала вона 425 футів довжини та 220 футів ширини. Центральне приміщення оточували 127 мармурових колон по 60 футів висоти, 36 із них з майстерно виробленими скульптурами. На одній із цих колон, що знаходиться тепер у Британському Музеї, зберігся напис: „Присвячено царем Крезом.”

Всередині храму знаходились мистецькі твори Праксітеля, Фідія, Скопи та Поліклета. Картини видатних грецьких мистців прикрашували внутрішні стіни. В кінці храму стояв великий жертівник, приоздоблений барельєфами Праксітеля, а за жертівником величезними складками спадала пурпурна завіса. За завісою знаходилось темне капище, в якому стояла статуя Артеміди. Одні твердили, що вона зроблена з виноградних лоз, другі — з чорного дерева, деякі — з кедра, а ще інші — з каменя. Ще далі, за цим капищем, була кімната, яка, знаходячись під безпосередньою охороною храму, рахувалась найбагатшим і надійнішим банком стародавнього світу. Сюди збралися скарби цілої західної частини Азії.

Паломники та цікаві сходилися сюди з усіх сторін стародавнього світу. Повертаючись із Ефеса, вони купували, як коштовну пам'ятку, срібні моделі храму, та так звані „ефеські писання”, що ніби мали для їхнього власника захисну силу.

Та, як відомо, зовнішній блик храму не віправдовував внутрішнього стану поклонників у ньому. Під прикриттям культу Артеміди процвітало тут різноманітне марновірство та ширилася розпуста. Ефес, як портове місто, не знав меж моралі, а самі ефесяни не користалися того часу доброю славою.

Стародавня правда Біблії вповні застосовна до ефесян, як і до всіх, що не знають Бога та не бачили

об'явлення Його високої правди: „Без пророчих видінь люд розбещений, коли ж стережеться він Закона — блаженний” (Прип. 29:18).

У II столітті до Р.Х. Мала Азія перейшла під владу Рима. Азія підпала жорстокому пограбуванню. Але Ефес зберіг своє значення. Однак, у I столітті по Р.Х. римський імператор Нерон, жадібний до чужих скарбів, вивіз з Ефеса більшу частину скарбів мистецтва до своєї столиці. Імператор Траян забрав храмові брами, оздоблені багатою скульптурою, щоб пожертвувати їх до іншого храму в Візантії.

Готи, заохочені чутками про великі скарби храму, в 262 році напали на місто, пограбували храм Артеміди і спалили його.

За візантійського часу мармурове облицювання храму використовувалося як будівельний матеріал для спорудження різних будівель. Візантійський імператор Юстініан забрав вісім колон з його руїн для будівництва св. Софії в Константинополі. Одна колона потрапила до Сінайського монастиря. Залишки поступово поглинало болото. З усіх храмів давнини храм Артеміди був єдиним, після якого не залишилося жодних слідів на поверхні землі. Згодом на місці його була збудована церква, яку в свою чергу зруйнувала зміна русла річки.

Ефес християнський

Передхристиянське життя Ефеса служить яскравою ілюстрацією того духовного стану, до якого дійшло себе тоді людство. Багатство, культура, мистецтво не завжди є ознакою справжнього поступу. Без належного оздоблення їх Божою правдою, вияв-

ляється, вони без силі утримати людину на рівні її високої гідності.

Не дивно, коли прийшов на землю Син Божий, то відчув Себе у цілковитому оточенні темряви: „Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, не буде ходити у темряві той, але матиме світло життя” (Ів. 8:12). Невтомно працював Він аж до хресної смерти, щоб установити між людьми це „світло життя”, а перед поверненням на небо заповів Своїм учням: „Ідіть по цілому світові, та всьому створінню Євангелію проповідуйте! Хто увірує й охреститься, — буде спасений, а хто не ввірує — засуджений буде” (Марк. 16:15-16). Згодом, з окремим завданням, Господь покликав ап. Павла: „Іди, бо пошлю Я далеко тебе, — до поган!” (Дії ап. 22:21).

Коли ап. Павло ступив на європейську землю, „у ньому кипів його дух”, що цивілізовані європейці могли дійти до такого примітивного ідолопоклонства. Під час своєї третьої подорожі він зупинився в Ефесі на довгих три роки, проповідував богооб'явлення у Христі Ісусі та чинив силою Божою надзвичайні чуда.

Цілком природно, ідолопоклонні ефесяни вчили справжній заколот проти науки апостола. Золотар Дмитро, що робив срібні Артемідині храмки, турбуючись за свій прибуток, палко заступався за Артеміду перед зібраними ремісниками: „Ви знаєте, мужі, що з цього ремесла заробіток ми маємо. І ви бачите й чуєте, що не тільки в Ефесі, але мало не в усій Азії — цей Павло збаламутив і відвернув багатенно народу, говорячи, ніби то не боги, що руками пороблені. І не тільки оце нам загрожує, що прийде зайняття в упадок, а й храм богині великої Артеміди в нішо зарахується, і буде зруйнована й велич тієї, що шанує її ціла Азія та цілий світ” (Дії ап. 19:25-27).

Аж заспокоїв їх міський писар промовою близькою до їхнього культового почуття: „Мужі ефеські,

Статуя Артеміди ефеської.

яка ж то людина не знає, що місто Ефес — то храмовий доглядач Артеміди великої та її образу, упалого з неба?” (Дії ап. 19:35).

Недивлячись на труднощі і перешкоди, благовістя про Господа Ісуса Христа та Його спасаочу благодать діяло великим духовним пробудженням серед усіх верств населення. Ефес переживав небачені в його історії події: ефесяни залишали своїх віками шануваних міфічних богів і схилялись у вірі перед єдиним живим Богом. Порожніли поганські храми. Ворожбите, зворушені і переконані євангельською правдою, палили прилюдно свої окультні книжки: „І багато хто з тих, що ввірували, приходили, визнаючи та відкриваючи вчинки свої. І багато хто з тих, що займалися чарами, позносили книги свої та й перед усіма попалили. І злічили ціну їх, і вийшло на срібло п'ятдесят тисяч драхм. Так могуче росло та зміцнялося Боже Слово!” (Дії ап. 19:18-20).

Так Господь засвітив свічника Ефеської Церкви. Щирість її до Господа відзначив ап. Павло у своєму Посланні до ефесян, написаному з римської в'язниці у 61 році: „Тому й я, прочувши про вашу віру в Господа Ісуса, і про любов до всіх святих, не перестаю за вас дякувати, і в молитвах своїх за вас згадую” (Ефес. 1:15-16).

Ап. Іван, якому Спаситель доручив, щоб він опікувався Його матір'ю Марією, після її смерті в 57 році, згідно з переданням, переселився до Ефеса. Там продовжував догляд святої праці, виплекав таких видатних єпископів, як Полікарп, і там у мірі відійшов до свого любого Господа. За твердженням Якобінської Церкви, діва Марія залишила неспокійний Єрусалим і поселилася в Ефесі. В Ефесі прожила останні дев'ять років свого життя, де і була похована.

У 431 році Ефес був вибраний місцем Третього Вселенського Собору. Пам'ятний Собор цей в основному тим, що постановив визнавати, що Ісус Христос

є досконалий Бог і Людина, а діву Марію називати Богородицею. Від того часу Церква стала поділяти славу Сина Божого з дівою Марією.

В Ефесі відбувалися ще інші, менші собори: за єпископа Полікарпа у 196 році, Івана Золотоустого у 401 році та за Флавіана у 449 році.

Не збереглися в історії сліди того, як Ефеська Церква реагувала на послання Господнє. Судячи ж по тому, як закінчилася історія Ефеса, важко твердити, що духовне життя Ефеської Церкви підійнялося до того рівня, що вимагав від неї Господь. Тому слова попередження збулися над нею дослівно: „Отож, пам'ятай, звідки ти впав, і покайся, і вчинки давніші роби. Коли ж ні, то до тебе прийду незабаром, і зрушу твого свічника з його місця, якщо не покаєшся” (Обяв. 2:5).

Послання до Ефеської Церкви читається тепер по Церквах усього світу, але не в самому Ефесі, бо ні людний колись Ефес, ані широко знана в ньому Церква давно вже не існують.

Мертвє місто

Місто Ефес втратило все своє значення у середні віки. Його першорядна гавань стала швидко замулюватися і кораблі вже не кидали якорі у стародавній пристані. В 1426 році Ефес захопили турки, і занепад міста пішов швидким темпом.

Коли згодом прийшли сюди археологи, то знайшли на відстані приблизно півмилі від головних руїн міста невелике село Азалук, що значенням своєї турецької назви нагадує назву давнього Ефеса — „місто Місяця”. Навколо все змінилося. На місці гавані простяглося болото. На колись квітучому березі Кай-

стру — голі піски. Руїни будинків, оточені руїнами мурів, — так виглядає тепер мертвий Ефес.

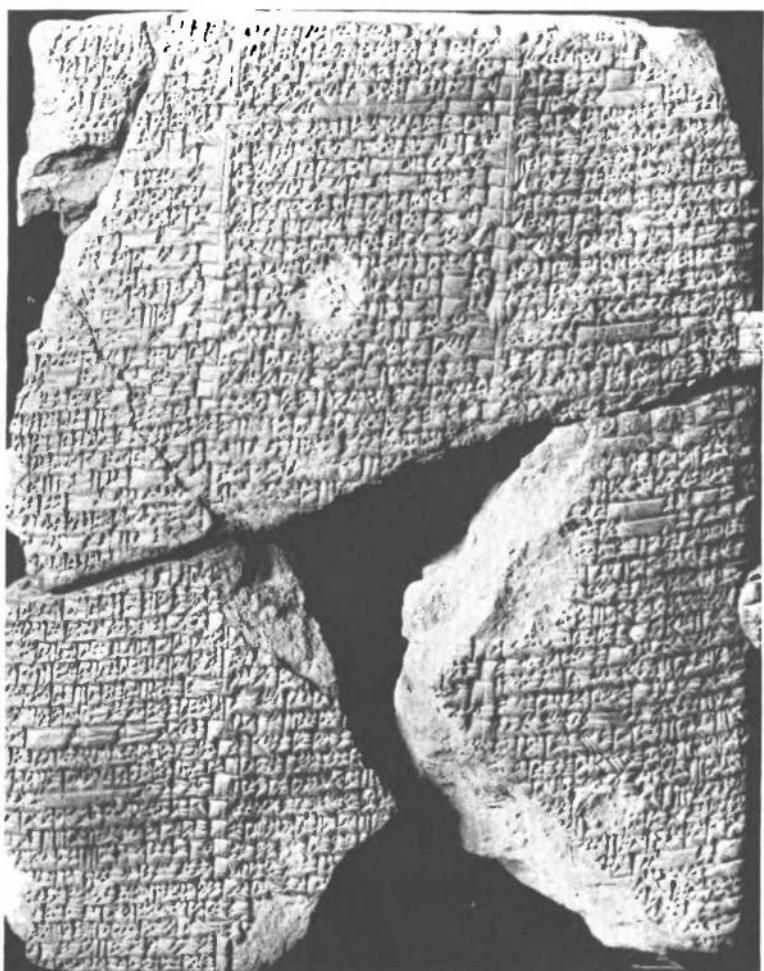
Англійський інженер Вуд провадив розкопки на місці колишнього Ефеса в роках 1863-1874. Улами, знайдені цією експедицією, зберігаються в Британському Музеї. Між ними найцікавіші — уламки колон, приоздоблених рельєфом.

Розкопки продовжила австрійська експедиція в 1898-1913 роках, яка здобула багато знахідок. Найкоштовнішою знахідкою вважають вівтар особливої роботи з храму Зевса. Його знайшов у 1873 році німецький археолог Карл Гумман. Вівтар цей стоїть у Державному Музеї в Берліні.

Чи пригадуєте біблійну мудрість? „Всяка слава людини — як цвіт трав'яний: засохне трава — то й цвіт опаде, а Слово Господнє повік пробуває!” (1 Пет. 1:24-25).

Потоп

Глинняна табличка з оповіданням про потоп,
 знайдена в бібліотеці ассирійського
 царя Ашшурбаніпала II.

*,,І був потоп на землі сорок днів;
води, прибуваючи, підняли ковчег,
і він залишився над землею.*

*Води ж зростали, і прибуло їх
дуже багато на землю, а ковчег
носився по верху вод. І зросли
води на землі сильно дуже й укри-
ли всі найвищі гори, що були під
небом.*

*І панували води на землі сто
п'ятдесят днів".*

Книга Буття 7:17-19, 24

I сказав Бог

Історія потопу — чи не найвідоміша подія у світі.

Біблійне передання оповідає, що людське зло і розпуста перед потопом дійшли до такого критичного стану, де вже не могло діяти Боже милосердя. І Бог присудив очистити землю водами потопу:

„Глянув Бог на землю, аж ось вона зіпсована, бо кожне тіло занапстило свою путь на землі. І сказав Бог до Ноя: „Я ухвалив покласти кінець кожному тілу, бо земля переповнена насильством через них... Оце Я наведу потоп вод на землю, щоб вигубити під небом всяке тіло, що в ньому віддих життя. Все, що є на землі, загине” (Бут. 6:12-13,17).

Ной та його родина не підпали під загальний психоз розбещення. Тому для них Бог вирішив зробити виняток: нехай Ной збудує ковчег. І коли ковчег був готовий, Господь сказав до Ноя: „Увійди ти і вся твоя родина в ковчег, бо тебе одного з цього роду побачив Я праведним передо Мною” (Бут. 7:1).

Сорок діб злива заливала землю. Води покрили найвищі гори. А коли проминуло сто п'ятдесяти днів, води опали, і „ковчег осів на горах Арату”.

Господь Ісус Христос подію потопу вважав незаперечною правдою. Ставив її прикладом перестороги перед іншою подією, що має неодмінно відбутись:

„Як було за днів Ноєвих, так буде і прихід Сина Людського. Бо так само, як за днів до потопу всі їли і пили, женилися й заміж виходили, аж до дня, „коли Ной увійшов до ковчега”, і не знали аж поки потоп не прийшов та й усіх не забрав, — так буде і прихід Сина Людського” (Матв. 24:37-39).

Ми нестремно швидко наближаємось до того часу, коли, подібно до потопу, Правда Божа проголосить суд над сучасним людським злом.

Зміна критичного мислення

Велична Біблія не раз лежала на шальках критики.

Пригадуєте французького філософа Вольтера? Свого часу він змусив майже всю Францію іронізувати над Біблією. Впевнено тоді заявив: „Менше як за сто років християнство зникне, а Біблію можна буде знайти хіба що в кабінетах рідкостей та в торговців старовинними речами”.

Але сталося інакше: християнство продовжує існувати, а в домі, в якому жив Вольтер, Біблійне Товариство влаштувало склад для Святого Письма. Сам же Вольтер, як передають, вмираючи, проклинав себе і своїх учнів. Себе за те, що глузував над релігійними почуттями інших, а учнів за те, що вони в цьому його підтримували.

Важила критика й оповідання про потоп. Та перед даними археологічних розкопок, зроблених вирахувань критицизм пережив важку кризу. Тепер у пресі, у працях фахівців потоп визнано фактом. •

У статті „Атлантиди колишні й майбутні”, надрукованій в журналі „Знання та праця” за 1971 рік, Ю. Кочергинський, між іншим, пише:

„Європейська наука, вирвавшись із середньовічного застою, увірувала... сама в себе. Історики й популяризатори науки люблять згадувати постанову Паризької академії, що забороняла — раз і назавжди! — розглядати заяви про винахід вічного двигуна. Але не люблять писати про ухвалену того ж дня постанову не розглядати повідомлень „про каміння, що буцімто падає з неба” — оголосили поза законом метеорити!

Обмеженість тодішньої науки проявилась і в ставленні до старовинних історичних джерел і народних переказів — усе, що виходило за рамки досвіду небагатьох поколінь європейців, відкидалося за фор-

мулою чеховського Семибулатова: „Цього не може бути, бо цього не може бути взагалі”. „Всесвітній потоп” вважали перебільшенням — трапилася, мовляв, велика повінь на Тігрі і Евфраті, а літописець поширив біду на „цілий світ”.

В іншій статті — „Археологія на службі історії” — читаємо: „І тільки що, завдяки археології, виявлено, що всесвітній потоп, про який оповідає Біблія, справді мав місце, і що ковчег Ноя існував за часу, описаного Святым Письмом.”

Німецький учений Ріхард Андре зібрав 88 передань про потоп: 20 з Азії, 5 з Європи, 7 з Африки, 10 з Австралії та 46 від народів Америки. „Так, передання ці різні, — говорить автор, — але всі вони мають три загальні риси: всі вони свідчать, що був потоп на землі, який знищив людство; всі стверджують, що засобом врятування був корабель (ковчег); всі оповідають, що від смерти була врятована тільки одна людська родина”.

Історія Ут-Напіштіма

Співробітник Британського Музею в Лондоні Джордж Сміт у 1872 році працював над розшифруванням і сортуванням табличок з клинописом, присланіх з розкопок Ніневії.

Несподівано зміст одного тексту особливо вразив його. Це була стародавня поема про могутнього Гільгамеша, який шукав безсмертя, і звернувся за порадою до Ут-Напіштіма, що його врятували боги від вод потопу.

Сміт зрозумів, що в його руках знаходиться надзвичайної вартості документ. Це був стародавній письмовий запис, що у формі, властивій Сходові, драма-

тично оповідав про потоп. Не все в історії назавжди загублюється.

На жаль, як установив вчений, остання частина оповідання не була повна. До цілості бракувало глиняних табличок. Англія захвилювалась. Лондонська газета „Дейлі телеграф” оголосила, що вона готова асигнувати тисячу гіней, аби в Куонджіку відшукати решту коштовного тексту.

Незважаючи на ризикованість пропозиції, Сміт вирішив її прийняти. Для цього належало іхати з Лондона до далекої Месопотамії, і з мільйонних уламків руїн Ніневії, з кучугури пороху віків добути якось потрібні таблички.

І сталося диво. Смітові пощастило привезти до музею 384 таблички, в тому числі фрагменти, що їх бракувало до історії Ут-Напіштіма. Тепер світ міг ознайомитись із стародавнім текстом оповідання про Гільгамеша, а особливо з розповіддю Ут-Напіштіма, який нагадував собою біблійного Ноя.

Оповідання розпочинається пригодницькою історією Гільгамеша. Смерть Енкіду, близького друга Гільгамешового, спонукує останнього шукати безсмертя, і він звертається за порадою до прародителя Ут-Напіштіма, якому боги виявили ласку, врятували його, коли карали водами потопу людський рід.

Ут-Напіштім розповідає Гільгамешові, що Бог Еа відкрив йому вві сні про наближення часу суду над людьми, і він збудував собі корабля. Але дамо місце уривкам з самого тексту:

„Навантажив його всім, що мав я, навантажив його всім, що мав срібла я, навантажив його всім, що мав я золота, навантажив його всім, що мав живих створінь, забрав до корабля всю родину і рід мій, худобу степову, звірів степових, всіх майстрів я забрав. Сутінки зранку, ввечері полила згубна злива. Я поглянув на лицє погоди — страшно дивитись на погоду було; я ввійшов до корабля і зачинив двері. За будову

корабля корабельникові Пузур-Амуррі я віддав дім і його багатства...

Як тільки зайнялося сяєво ранку, від основи небес підійнялася чорна хмара...

Ходить вітер шість днів і шість ночей, потоп і буря покривають землю. З настанням дня сьомого буря і потоп війну припинили, ті, що бились подібно до війська. Затих ураган, заспокоїлось море, — потоп припинився. Я поглянув на море —тиша настала, і все людство стало глиною! Подібною до даху стала рівнина. Я впав на коліна, сів і плачу, по обличчі мое му потекли слізози...

Біля гори Нісір корабель зупинився, гора Нісір корабля притримала...

З настанням дня сьомого виніс голуба і випустив я: полетівши, голуб назад повернувся — не було місця, знову прилетів він. Виніс ластівку і відпустив я: полетівши, ластівка назад повернулась — не було місця, знову прилетіла. Виніс ворона і відпустив я: полетівши ж, ворон спадання води побачив — не повернувся...

Прибув Енліль, зайшов до корабля, узяв мене за руку, вивів назовні, на коліна поставив дружину мою поруч. До наших лобів доторкнувся, став між нами, благословляючи: „Дотепер Ут-Напіштім був людиною, віднині ж Ут-Напіштім і дружина його до нас, богів, подібні: хай живе Ут-Напіштім у гирлі рік, на віддалі”.

У XIX столітті, коли критичне мислення саме загострювалось і спрямовувалось проти всього релігійного, історія Ут-Напіштіма представлялася так, ніби вона послужила основою для біблійного оповідання про потоп.

Сьогодні ця стародавня поема розглядається лише одним із зібраних 88 передань, що в тій чи іншій формі підтримують історичний факт потопу.

Сліди катастрофи

У 1927-1928 роках англійський археолог Леонард Вуллі провів розкопки на місці біблійного міста Ура халдейського, на батьківщині Авраама.

На засміченому пустирі під стінами шумерської столиці Вуллі викопав шахту і на глибині 14 метрів знайшов рештки гробниць шумерських царів початку третього тисячоліття до Р.Х.

Коли ж робітники прокопали наступний пласт, то на глибині двадцяти метрів натрапили на річковий мул, без жодних ознак минулого людського життя. Тоді під цим триметровим пластом мулу знову знайшли різної величини уламки фігурок, прикрас та знаряддя. Але все тут відрізнялося формою, орнаментом від того, що знаходилося над мулом. Це були сліди зовсім іншої культури.

Вуллі зробив несподіване відкриття. Адже загадковість такого явища пояснювалася тим, що наносний шар мулу міг утворитися під час якоїсь великої повені. Вирахування показали, що для того, аби міг осісти такий товстий шар мулу, вода в цьому місці повинна була стояти протягом довгого часу на висоті вісім метрів. Отож, місцевість ця була свідком великої водної катастрофи. Сталося саме так, як описано у Біблії: „Відкрилися всі джерела великої бездні, і розчинилися небесні розтвори.”

Інші факти.

Прийнято вважати, що клімат на землі був рівномірно теплий до потопу. В одному французькому науковому журналі оповідається, як колись бурхало життя у замерзлій тепер Антарктиді: „Ця незаселена льодова пустиня була колись зеленим луком, вкритим квітами і перетятим уздовж і поперек річками та струмками. Співи птахів наповняли небесний простір і гніздам не було рахунку в розлогих, величезних деревах.”

Можна собі уявити, яке спустошення на землі

викликали води потопу.

У книжці „Історія потопу в камінні” Байрон Нелсон пише:

„Мільйони риб поховані в камінні Англії, Шотландії, Уельса, Німеччини, Швейцарії та скелястих горах Америки. Слони і носороги поховані в мільйонній кількості на Алясці і в Сибіру, а також в Англії, Італії та Греції. Бегемоти тисячами поховані в Сіцілії і мільйони плазунів знаходяться в камінні Канади, США, Південної Америки та Австралії. І це лише частина знайдених тіл тварин, і їхнє перебування в таких незвичайних місцях, і в такій кількості вимагає розумного пояснення”.

Навколо Льодовитого океану простягається широка смуга замерзлої землі, що в більшості складається з замерзлого болота, що в свою чергу складається з піску, мулу і глини.

Стаття під заголовком „Загадка замерзлого велетня” в одному журналі оповідає:

„Список тварин, знайдених в цій масі землі, заповнив би декілька сторінок. Видно, що їх заплеснуло водою... багато з них зовсім свіжі, цілі і непошкоджені. Стоять на всіх чотирьох ногах чи на передніх колінах... Це разюче видовище.

Величезні отари великої, добре відгодованої худоби, не створеної для далеких холодів, паслися тут, спокійно поскубуючи травичку при температурі, яка дозволила б нам ходити без пальта.

Несподівано вони всі загинули, і ми не знаходимо жодних ознак боротьби. Вони дослівно не встигли проковтнути останній кусок, і були швидко заморожені так, що кожна клітіна їхнього тіла вповні збереглася, недивлячись на величину тіла і високу температуру, при якій прийшло знищенння. Що ж могло викликати таке своєрідне раптове знищення?

Припускають, що це могло статися під час різкої зміни, пов’язаної з потопом.”

Пошуки ковчега

Назбиралося чимало цікавих свідоцтв про рештки Ноєвого ковчега на горі Аарат.

У 1833 році турецька експедиція офіційно ствердила, що літньої пори бачила корму великого корабля, яка висувалася з льоду на південному схилі гори. У 1892 році д-р Нуффі, єрусалимський архідиякон, повірив твердження турецької експедиції.

В часі першої світової війни корабля бачив російський пілот Росковицький. Царський уряд організував експедицію, яка нібіто повернулася з Аарату з фотографіями і докладними даними, але всі ці матеріяли загинули під час революції.

У 1933 році дослідник Карвет Уельс видав книгу про вирядження експедиції на розшуки рештків Ноєвого ковчега. Експедиція Уельса прибула до Ечміадзіну, що біля самого підніжжя Аарату, де відвідала монастир. Архієпископ Месроп, високо освічена особа, розповів, що він декілька разів підіймався на вершину Аарату. Востаннє він був там у 1913 році. На запитання про сліди Ноєвого ковчега, архієпископ відповів: „Усе покрите льодом і снігом. Якщо щось і позосталось, то все під снігом”. У монастирі Уельсу показали кусок окам'янілого дерева, червонуватого кольору, розміром 12 x 9 дюймів, береженого в золотій скриньці, оздобленій коштовностями. „Ось частина Ноєвого ковчега, принесена з вершини Аарату одним із наших монахів, братом Яковом”, — пояснив архієпископ. У книзі поміщена фотографія архієпископа з реліквією в руках.

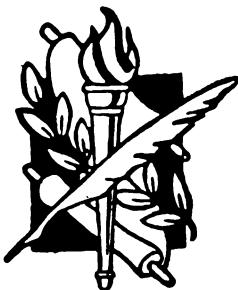
Наукова експедиція, організована американськими археологами, знайшла на горі Аарат два дерев'яні уламки, що, за думкою дослідників, становлять собою рештки Ноєвого ковчега. Ця знахідка має свою цікаву історію.

Ще у 1955 році Фернан Наварра, комерсант з Бор-

до, вирішив довести, що ковчег дійсно існує. Він підійнявся на Аарат на 5156 метрів. Недалеко від вершини, вкритої снігом, він знайшов кусок дерева, що виглядав, як оброблений рукою людини. Наварра відділив від нього декілька кусочків і розіслав до наукових установ Європи та США. Вчені визначили вік знахідки в чотири тисячі років.

У 1969 році Наварра вдруге вирядився на Аарат. Цим разом йому пощастило знайти два нових куски дерева недалеко того самого місця, де він 14 років тому знайшов перший кусок. Вони були видобуті з-під льоду, що товстим шаром покриває невелике озеро.

Протягом останніх 119 років ковчег Ноя спостерігали, при різних обставинах, 119 осіб. Проте таємниця ковчега все ще чекає свого дослідника.

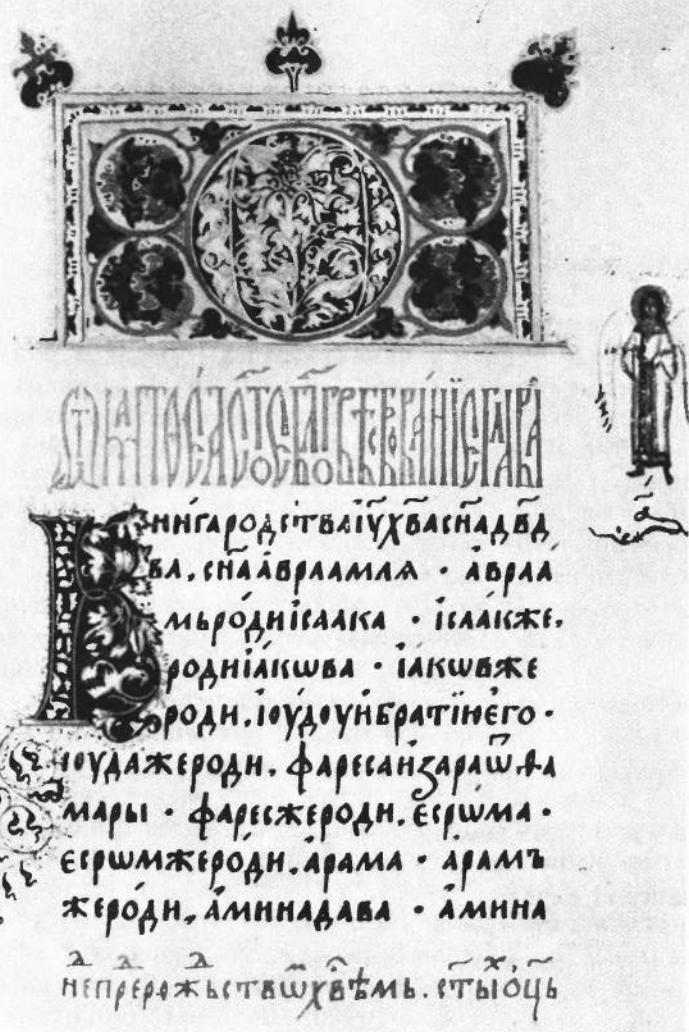

Частина друга
Історія Біблії

„Бо пророцтва ніколи не було з волі людської, а звіщали його святі Божі мужі, проваджені Духом Святым”.

2 Пет. 1:21

Сторінка із стародавньої
рукописної так званої
Євангелії Берево.

Книга Божа

Якби пророцтва Біблії збулися тільки в такому об'ємі, в якому ми представили у першій частині нашого досліду, то й цього впovні б вистачило, щоб вона авторитетно носила свою назву — Святе Письмо.

Однак, як ми попередньо зазначували, Біблія — не тільки книга історична. Біблія одночасно і книга пророча. У нашій попередній праці „Світло і тіні” розкриваються пророчі передбачення того, що чекає нас. У другій — „Вічна Євангелія” — вірогідність Христового благовістя. Цією третьою скрупульозною працею ми ілюструємо незаперечними фактами вірогідність цілої Біблії.

І питання тут ставиться не тільки ради самої історичної правди, що записи її вірогідні. Найважливіша ж суть цієї Книги Книг полягає в тому, що кожне індивідуальне людське життя тісно пов’язане з нею. Залежно від того, як ми усposоблені до її правди, розвивається наше теперішнє життя, а тоді визначиться у вічності.

Сам Ісус Христос, Господь неосяжного всесвіту, буття і вічності, порадив: „Дослідіть но Писання, бо ви думаете, що в них маєте вічне життя, — вони ж свідчать про Мене!” (Ів. 5:39).

Кожна книжка містить у собі слово, як передачу духа чи розуму. Але в Біблії міститься божественне

слово, як виявлення Божого Духа і Божого Розуму. Вона є об'явлення мудrosti, волі, характеру і самої суті безмежно великого, незмірно мудрого та абсолютно святого Бога. Тому Біблія настільки вища від усіх інших книг, наскільки всеохоплюючий Божий Розум вищий від обмеженого людського розуму. Тому в ній захована така сила впливу, що може змінити цілковито життя людини: злочинець стане шляхетною людиною, ворог перетвориться на щирого приятеля, грішник осягне величне освячення.

Чи траплялося вам колись чути, аби хтось сказав: „Я був нещасний, брудною плямою в моїй родині та тягарем суспільства. Коли ж почав вивчати математику і ботаніку, то від того часу зовсім змінив спосіб свого життя”.

І, навпаки, можна нарахувати не одиниці і не тисячі, а мільйони людей, які можуть радісно засвідчити: „Я був жалюгідним, нещасним грішником, без радості, без надії блукав у цьому світі, доки не зустрівся з Біблією і не відчув на собі її благословенну відроджуючу дію. Правда цієї Божої Книги перемінила все мое життя, звільнила мене від тягара гріха, наповнила мое серце радістю, Божим миром, зробила мене щасливою людиною”.

Такі чуда Бог творить через Біблію в нас і скрізь щоденно.

Один чоловік із своєю дружиною почали читати, ради звичайного ознайомлення, Біблію.

Після декількох вечорів, він зупинився перед читання і сказав: „Жінко, якщо ця книга правдива, то ми неправдиві”.

Він продовжував читати, але незабаром знову тривожно звернувся до жінки: „Жінко, якщо ця книга правдива, то ми загинули”.

Захоплений книгою і глибоко схвильований, він читав далі. А через декілька вечорів радісно ви-

гукнув: „Жінко, якщо ця книга правдива, то у нас є надія, що ми можемо спастися!”

Протягом віків Бог осяює через Святе Писання розум людський надприродним світлом, відкриваючи перед ним такі істини, що іх власними силами йому б і досі не збагнути. Без Біблії людство зоставалося б у стані постійного шукача, кидалося б від припущення до припущення, так і не знайшовши розгадки суті буття та свого головного призначення.

Стародавні філософи, які досягнули своїм розумом те, що можна було досягнути, висловились устами Сенеки: „О, якби у нас був провідник до правди!”

По суті, що нового внесла самотужна філософія нашого цивілізованого віку? Обминаючи Біблію, вона зійшла на зибучий пісок теорій та гіпотез, що постійно поборюють одна одну своїми суперечностями. Без біблійного об’явлення людині властиво вдаватись до різного гатунку марновірства, в тому числі і до марновірства наукового. Пропонується вірити у творчу матерію, у розумність природи, у щасливий збіг обставин, в еволюційні скачки... Яка вбогість думки для сучасної розумної людини!

Біблія — не збірник людських здогадів і припущенень. Звичайною людською мовою передана у ній вища правда Божа, якою всевідучий Володар всесвіту вшанував Своє розумне земне створіння:

„І ми маємо слово пророче певніше. І ви добре робите, що на нього вважаєте, як на світильника, що світить у темному місці, аж поки зачне розвиднятися, і світова зірниця засяє у ваших серцях, бо ви знаєте перше про те, що жодне пророцтво в Писанні від власного вияснення не залежить. Бо пророцтва ніколи не були з волі людської, а звіщали його святі Божі мужі, проваджені Духом Святым” (2 Пет. 1:19-21).

Назва

Із словом „Біблія” в нас поєднується уява про одну велику книгу, що містить у собі Святе Письмо як Старого, так і Нового Заповіту. В дійсності ж це не одна книга, а цілий комплект пильно зібраних святих книг, написаних Богом натхненними мужами в різні часи, в різних місцях, в різних обставинах, але сполучених між собою однією метою.

Такий склад і назва Біблії знаходяться вже в історії самого терміну — „Біблія”. Походження він грецького. Трав’яниста рослина — біблус вживалась для виготовлення своєрідного паперу, що у давнину служив письмовим матеріалом. Звідси назва книги по-грецькому — „біблос”, „бібліон”, а в множинному числі — „та біблія”, тобто „книги”. У цьому множинному числі — Біблія — грецькі християни вживали для означення святих книг, що читалися в їхніх Церквах. Від часу знаного збирача і тлумача Святого Письма — Орігена (бл. 185-254 рр.), та особливо Івана Золотоустого (347-407 рр.) цим словом окреслюється обидві збірки святих книг — Старий та Новий Заповіт. Іван Золотоустий пояснює: „Біблія — це багато книг, які складають одну єдину”.

Інша поширенна назва Біблії — Святе Письмо. Книги Старого Заповіту стародавні євреї називали „Писання” чи „Писання Святе”.

Ісус Христос часто говорив: „Дослідіть но Писання” (Ів. 5:39); „Помиляєтесь ви, не зnavши Писання” (Матв. 22:29); „Тоді розум розкрив ім, щоб вони розуміли Писання” (Лук. 24:45). Ап. Павло прикладає цю назву до всього Старого Заповіту і пише до Тимофія: „І ти знаєш з дитинства Писання Святе, що може зробити тебе мудрим на спасіння вірою в Христа Ісу-са. Усе Писання Богом натхненне, і корисне до навчання, до докору, до направи, до виховання в праведності, щоб Божа людина була досконала, до всякого

доброго діла готова” (2 Тим. 3:15-17). Ці терміни зустрічаються у Біблії багато разів і, безперечно, дають повну підставу для нашої назви „Святе Письмо”.

Поділ Біблії на Старий Заповіт і Новий Заповіт належить ап. Павлу. До Старого Заповіту ап. Павло відносить книги єврейського Канону, написані до Різдва Христового. Згадуючи про єреїв, які не побажали зрозуміти приходу на землю Сина Божого, він пояснює: „Але засліпилися іхні думки, бо те саме покривало аж до сьогодні лишилось незнане в читанні Старого Заповіту, бо зникає воно Христом” (2 Кор. 3:14). У тому ж Посланні апостол говорить про Новий Заповіт, і причислює себе до його служителів: „І Він нас зробив бути здатними служителями Нового Заповіту, не букви, а духа, — бо буква вбиває, а дух оживляє” (2 Кор. 3:6).

Такий поділ Біблії прийняли наприкінці другого віку всі церковні письменники. І вже тоді, з появою Новозаповітного Канону, Новозаповітні книги своїм значенням стають для Церкви книгами першорядного значення. Адже те, що не було відкрите пророкам за часу Старого Заповіту, відкрилося в Ісусі Христі, звіщено через апостолів Духом Святым (1 Пет. 1:12). Об’явлення „через Сина” було визнане незмірно ширшим і досконалішим, ніж те, що у давнину промовлялося „до отців через пророків”, хоч і пророки, і апостоли були натхненні тим же самим Духом Святым (Євр. 1:1-2). Пророцтва Старого Заповіту збулися і збуваються в Новому Заповіті, а події Нового Заповіту заховані в пророцтвах Старого Заповіту. Два ці Заповіти взаємно пояснюють і доповнюють один одного, являючись найвірогіднішим об’явленням волі Божої.

У цьому розумінні книги, що входять до Канону Біблії, за окресленням церковних богословів, „не звичайні людські літературні твори, як так само вони не те, що релігійні пам’ятки нехристиянських народів, але книги божественні чи богонатхненні, Святе Письмо”.

мо, саме Слово Боже". „Біблія — дивний збірник усієї божественної науки, єдина книга у світі, що здіймає покривало з таємниці постання всесвіту і людини та показує ціль світобудови. Біблія написана для людей усіх часів та усіх мов”.

Канон

Іншою важливою ознакою книг Біблії, що зумовлює собою їхній авторитет, є їхній канонічний характер.

Ми вже попередньо зазначували, що до складу Біблії ввійшли святі книги, написані в різні часи, в різних місцях, різними авторами, та навіть різними мовами. За своєю суттю всі вони з'єднані у так званий Канон.

Слово „канон” у грецькій мові означало спочатку очеретяну палицю чи взагалі пряму палицю, що вживалась теслярами як вимірювальне знаряддя. Згодом це слово стало вживатись у переносному значенні — все те, що служить для випростання, виправлення інших речей. У більш абстрактному розумінні сприйняло значення — правила, норми, зразка, і сталося усталеним правилом, мірилом вірогідності, стандартним зразком в етиці, мистецтві, логіці та граматиці.

У перших віках християнства цей термін означає погляд і досвід.

У значенні „правила життя” ап. Павло вживає його в Посланні до галатів: „А всі ті, хто піде за цим правилом, — мир та милість на них” (Гал. 6:16). Основуючись на цьому, слово „канон” та утворений від нього прикметник „канонічний” почали вживати ранні християнські письменники, прикладаючи до тих

святих книг, в яких Церква бачила виявлення Божого правила віри, зразка її. Вже Іриней Ліонський (бл. 125-202 рр.) говорить, що ми маємо „канон правди — слова Божі”. А Афанасій Великий (296-372 рр.) пише у своїх творах про „канонічні” книги, як такі, „які служать джерелом спасіння, в яких одних викладено вчення благочестя”. У відношенні до Святого Письма вираз цей вперше з’являється у післямові до каталога Амфілохія (380 р.).

Таким чином, Канон Святого Письма охоплює собою книги, які написані Богом натхненними музами, в яких подаровано людству Боже об’явлення, визначено непомильні правила і зразки віри та норми правильного життя. У Посланні до євреїв можна знайти таке окреслення: „Багато разів і багатьма способами в давнину промовляв був Бог до отців через пророків, а в останні ці дні промовляв Він до нас через Сина що Його настановив за Наслідника всього, що Ним і віki Він створив” (Євр. 1:1-2).

Біблійний Канон можна розглядати з двох сторін — пасивної та активної. Пасивна сторона Біблійного Канону полягає в тому, що Святе Письмо виявило себе вірогідним й авторитетним і стало Божим правилом для людей. Активна ж сторона Біблійного Канону полягає в тому, що Святе Письмо своїми правилами перевіряє інші речі і, таким чином, стає для них мірилом.

Належить зазначити, що книги Святого Письма стали визнаватись богонатхненними не тому, що хтось із людей висловив такий погляд, чи що Церква так постановила, а тому, що від часу їхньої появи вони виявляли авторитет богонатхнення, а Церква просто стверджувала факт богонатхнення тих книг, які вже раніше визнавались Богом натхненними. Отже, ми приймаємо канонічні книги Біблії богонатхненними не тільки на тій підставі, що Отці Церкви чи Вселенські Собори їх такими визнавали, а й тому,

що ми самі маємо певні ствердження їхнього богонатхнення. Проте до незаперечних заслуг Церкви належить те, що вона усвідомила важливість Богом даних святих книг, виділила їх з маси людських творів, і передає їх з покоління до покоління неушкодженими.

Апокрифи

В історії формування Біблійного Канону виявляються і відділяються так звані неканонічні книги чи апокрифи. Це означає, що паралельно з богонатхненими книгами з'явились у різні віки ще інші книги релігійного характеру, не визнані за богонатхнені.

Наприклад, у Біблії згадуються „Книга воєн Господніх” (Чис. 21:14), „Книга Праведного” (І. Нав. 10:13), „Книга Соломонових діл” (І Цар. 11:41), „Книга Хроніки Ізраїлевих царів” (І Цар. 22:39), що до нас вони не дійшли.

У Септуагінті — перекладі Старого Заповіту з єврейської мови на грецьку сімдесятма вибраними перекладачами, та у Вульгаті — перекладі Біблії на латинську мову, — знаходяться старозаповітні апокрифи: Перша Книга Езри, Друга Книга Езри, Книга Товита, Книга Юдити, Частина Книги Естери або Сновидіння Мардохея, Мудрість Соломонова, Мудрість Ісуса, сина Сираха, або Книга Еклезіяста, Книга Варуха, Послання Єремії, Пісня Трьох Юнаків у розпаленій печі, Оповідання про Сусанну і Даниїла, Оповідання про Даниїла, ідола Бела та змія-дракона, Молитва Манасії, Перша Книга Макавеїв та Друга Книга Макавеїв.

Тому що ці апокрифи не мають свого оригіналу в єврейській мові, єреї не визнають їх вірогідними.

Їхній зміст свідчить проти їхнього богонатхненого походження та божественного авторитету, і вони не можуть служити опертям віри.

Відділяли їх від Біблійного Канону отці та вчителі ранньої Церкви. Відомий апологет Тертулліан (бл. 150-222 рр.) ніколи не послуговувався апокрифічними книгами, бо вважав їх для цього невідповідними.

Апокрифічні книги означає книги таємного походження, невідомого авторства, неавтентичні. Саме такими визнав їх Собор у Лаодикії в 363 році. Остаточне ж відокремлення книг канонічних від неканонічних настає від часу Івана Золотоустого (347-407 рр.), бл. Ероніма (бл. 340-420 рр.) та Августина (354-420 рр.).

Щоправда, Римо-Католицька Церква на Тридентському Соборі в 1546 році, ради виправдання деяких своїх догматів (про чистилище, молитви за померлих), відійшла від попередніх постанов і видала декрет, що Старий Заповіт разом з апокрифічними книгами й записаним переданням належить шанувати, як богонатхненні книги, а коли б хто не визнавав їх такими, то нехай буде проклятий.

Численні неканонічні книги появились у перших віках християнства, зокрема на ґрунті евіоніства та гностицизму. Але від них збереглися лише деякі назви: „Першоєвангелія Якова”, „Євангелія Хоми”, „Апокаліпсис ап. Петра”, „Апокаліпсис Павла” та інші.

Велику помилку допускає той, хто хоче бачити у Біблії тільки історію давнини. Історики, за звичаєм, мають схильність приоздоблювати своє національне минуле та поблажливо ставитись до своїх хиб. Не так із Святым Письмом. На передньому місці в ньому стоїть Божа Правда, чи це стосується окремої особи, цілого народу, чи великих мужів Божих: „По правді,

по правді мусиш чинити, щоб жити на світі” (Повт. Зак. 16:20).

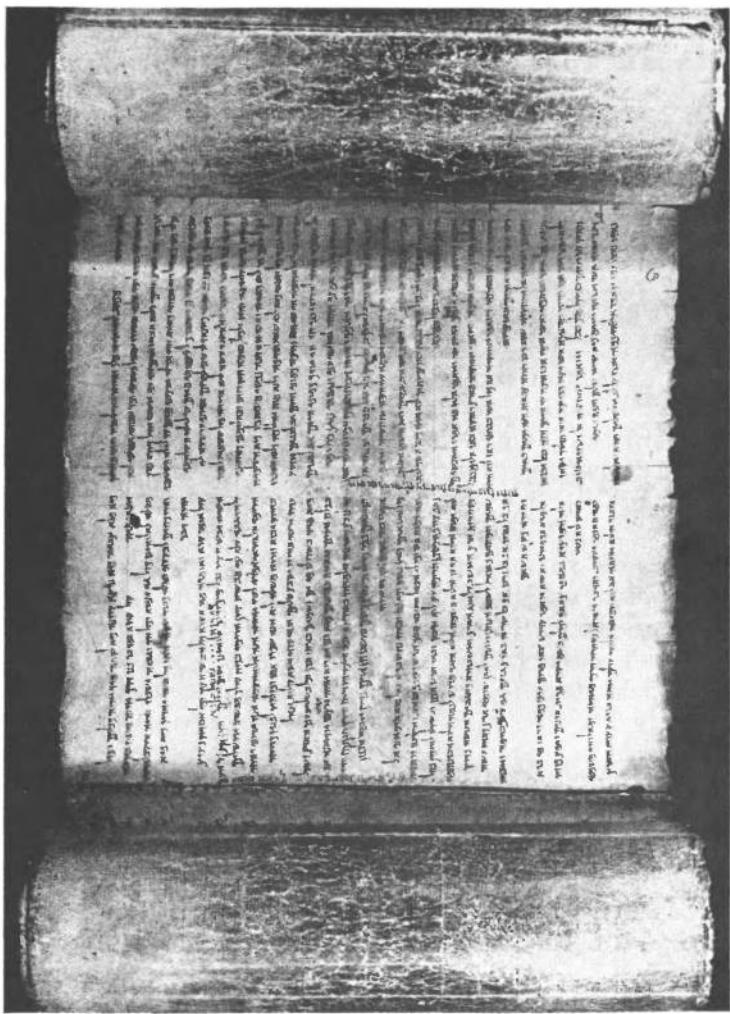
Так само помиляється той, хто, не знаючи суті, думає, що Біблія — звичайна довільна збірка книг, без відповідного духовного, історичного і наукового підходу. У ній є поважна для цього пересторога: „Свідкую я кожному, хто, чує слова пророцтва цієї книги: Коли хто до цього додастъ що, то накладе на нього Бог кары, що написані в книзі оцій. А коли хто що відійме від слів книги пророцтва цього, то відійме Бог частку його від дерева життя, і від міста святого, що написане в книзі оцій” (Об’яв. 22:18-19).

Порядок усталення Канону

Має він дві сторони — Божу і людську.

Бог відкриває Свою волю людині, і вживає людину, наказуючи записати та зберегти те, що їй було відкрите: „І промовив Господь до Мойсея: „Напиши собі слова, бо згідно з цими словами склав Я заповіта з тобою та з Ізраїлем” (Вих. 34:27). І коли Мойсей записав усе, що Господь повелів йому записати, тоді він наказав левитам: „Візьміть книгу цього Закону, і покладіть її збоку ковчега заповіта Господа, Бога вашого, і вона буде там на тебе за свідка” (Пов. Зак. 31:26).

Згодом до цього додав Ісус Навин: „І написав Ісус ті слова в книзі Божого Закону” (І. Нав. 24:26). Багатьма роками пізніше за повелінням Господнім написано книгу пророка Ісаї: „Тепер увійди, напиши на таблиці для них, і в книжці спиши це, і нехай на пізніші часи воно буде і свідком навіки” (Іс. 30:8). Так само постала книга пророка Єремії: „Напиши собі всі ті слова, що тобі говорив Я, до книги” (Єрем. 30:2); про-

Рукопис книги пророка Ісаї,
 знайдений у першій печері
 Кумрана.

рока Авакума: „А Господь відповів та й сказав: „Напиши це видіння і поясни на таблицях, щоб читач його легко читав” (Ав. 2:2); книга Об’явлення: „Я був у дусі Господнього дня, і почув за собою голос гучний, немов сурми, який говорив: „Що бачиш, — напиши те до книги” (Об’яв. 1:10-11).

Ці та інші місця оповідають про окремі відкриття, та про те, як Бог подбав, щоб ці відкриття збереглися.

Такий початок Біблійного Канону.

Про цілість Канону Старого Заповіту говорить свідоцтво Великої Синагоги, а найбільше — свідоцтво Ісуса Христа й апостолів: „Потрібно, щоб виконалось усе, що про Мене в Законі Мойсеєвім, та в Пророків, і в Псалмах написане” (Лук. 24:44).

Перші п’ять книг зібрали Мойсей та старші після нього. Пророк Самуїл та його учні, згідно з Талмудом, додали книги Ісуса Навина, Суддів, Рут і Першу книгу Самуїла (до 11 розділу). Талмуд відзначає діяльність Колегії Єзекії (724 р. до Р.Х.), яка зібрала і впорядкувала додаткові книги Святого Писання. Із Другої книги хроніки (29:25-30) видно, що ця Колегія зібрала псалми Давида та Асафа, а також приповісті Соломонові (Прип. 25:1). Скліканана Ездрою та Неемією Велика Синагога зібрала решту книг і приєднала до уже попередньо зібраних: „Про ці самі події оповідалося теж у літописах і спогадах Неемії, а також і про те, як він заклав книгозбірню, в якій зібрав книги про царів, пророків і про Давида” (2 Мак. 2:13).

Редактори зробили так: до П’ятикнижжя приєднали історичні книги з божественного кута зору, і книги пророчі, що оповідають про славу Божу. Решту книг віднесли до третьої частини. У четвертому віді до Р.Х. до зібраних книг Великою Синагогою були приєднані книги Хроніки, Ездри та Неемії.

Ділилися 39 книг Старого Заповіту на три частини за слідуючим порядком: Закон (Тора) — 5 книг, Пророки — 23 книги, і Писання — 11 книг. Так зва-

ний Палестинський Канон нараховував разом 35 книг, бо об'єднував деякі книги. Олександрійський Канон зберіг розрізнення усіх книг і нараховував 39 книг. За цим порядком перейшли вони до Біблійного Канону.

Історія Нового Заповіту знає три основні стадії: Усна проповідь Євангелії Господом Ісусом Христом, усне поширення Євангелії апостолами, а тоді запис апостолами та євангелистами усього того, що містять 27 книг Канону Нового Заповіту.

Само собою зрозуміло, що перші християни читали Старий Заповіт та слухали науку Господа Ісуса Христа, що її усно передавали апостоли й учні, які мали благословенну можливість особисто ходити з Господом під час Його служіння на землі. Дух Святий керував не тільки у давнину пророками, але і зійшов на апостолів у день П'ятидесятниці. Він дав їм свідомість і розум, щоб достовірно викласти на письмі всі основні засади Христової Євангелії.

Церква зрозуміла велике значення появи новозаповітних книг, поставила їх у своєму духовному керуванні на першому місці і подбала за поширення їхніх копій. Євангелії і Послання поступово стали укладати в збірник, який і утворив перший Канон Нового Заповіту в другій половині другого століття.

Перший Канон складався з 20 книг: Євангелій — 4, Дії апостолів — 1, Послання ап. Павла — 13, Послання ап. Петра — 1, Послання ап. Іvana — 1.

У списках Орігена та першого церковного історика Євсевія (бл. 260-340 рр.) уже знаходяться 27 книг. Про Канон Нового Заповіту Євсевій пише:

„На першому місці повинна бути свята четвірка Євангелії. За ними йдуть: Дії апостолів, за ними Послання ап. Павла (13), а до них ще Перше послання Іvana та Перше послання Петра. До них можна приєднати, якщо вважати це правильним, Об'явлення Іvana, відносно якого погляди розходяться. Ці книги всіма визнані.

До оспорюваних, проте скрізь знаних, належать: Послання Якова і Юди, Друге послання Петра та так зване Друге і Третє послання Іvana, незалежно від того, чи написані євангелистом Іваном, чи кимсь іншим.

До непевних належить причислити: Дії Павла, Пастиря, Об'явлення Петра, Послання Варнави і так звану Науку апостолів. Сюди можна причислити Об'явлення Іvana, яке одні визнають, а інші не визнають”.

Згодом Церкви Заходу і Сходу все більше одно-згідні у своїх списках Нового Заповіту, так що Собор у Нікеї (325 р.), тоді у Лаодикії (360 р.), у Гіппоні, сучасний Алжір (393 р.), та у Карфагені (397 р.) могли закінчiti і прийняти уже витривалу в житті справу Канону Нового Заповіту. Адже авторитет новозаповітних книг приходив разом з їхньою появою в писаній формі, їх цитували і коментували апостольські мужі, отці Церкви, апологети та навіть противники християн. Крім цих джерел, раннім ствердженням книг Нового Заповіту виявився так званий „Мураторіянський Канон”, знайдений італійським вченим Людвіко Антоніо Мураторі (1672-1750 pp.) у бібліотеці ім. Амвросія в Мілані й опублікований у 1740 році. За висновками експертів, Мураторіянський Канон походить з кінця другого віку (можливо, із 170 р.). У ньому названо 22 книги Нового Заповіту, і не вистачає тільки до теперішньої кількості: Послання до єреїв, Послання ап. Яко-ва, Перше і Друге послання ап. Петра та Третє послання ап. Іvana.

Так кристалізувався Канон Нового Заповіту. Двадцять сім книг Нового Заповіту перейшли історичну та духовну пробу, і всі схилились перед їхнім богонатхненням, автентичністю та вірогідністю.

Афанасій Великий у 367 році міг заявити: „Усі 27 новозаповітних книг являють собою джерело спасіння та є богонатхненні і канонічні, тому нехай ніхто не наважиться до них щось додавати або віднімати”.

У часи реформації ще раз переглянено книги Другоканонічні, але Канон залишився без змін, відділено тільки Апокрифи.

Перемогло переконання, що від чудового тіла Нового Заповіту неможливо відійняти ні одного члена, аби не порушити цілість. Кожне намагання сучасної критики викрити якусь хибу, ні до чого не довели. Усі зусилля підірвати авторитет Нового Заповіту привели до того, що захоплювалися чесністю тих мужів Божих, які з особливою пильністю працювали над Каноном Нового Заповіту.

Богона́тхнення

Головною рисою, що вирізняє Біблію від усіх інших літературних творів, що виявляє її вплив і незаперечний авторитет, служить її богона́тхнення.

Богона́тхнення означає не те саме, що об'явлення. Об'явлення є Божою дією, спрямованою на те, щоб відкрити розумові людському глибше пізнання правди Божої. Богона́тхнення так само є Божою дією, але такою, що через Духа Святого керує розумом тих, хто передає цю правду Божу іншим. Таким чином, коли говориться, що „усе Писання Богом натхнене”, то під цим розуміється, що Боже надприродне осяяння керувало тими, хто писав книги Святого Письма, підносило їх до вищої досконалості, передавало об'явлення, оберігало від помилок, інакше — керувало всім процесом їхньої праці, через що останнє стало не звичайним людським твором, а твором, за яким стоїть авторство Самого Бога. Саме так пояснює ап. Петро: „Бо пророцтва ніколи не було з волі людської, а звіщали його святі Божі мужі, проваджені Духом Святым” (2 Пет. 1:21).

Пророки Старого Заповіту згадують 2 600 разів, а мужі Божі Нового Заповіту — 525 разів про те, що слова їхні є словами переданими Богом.

Наприклад, псалмист Давид заявляє: „Дух Господній говорить в мені, а слова Його — на моїм языку!” (2 Сам. 23:2). Пророк Ісая звертається до народу іменем Господа: „Послухайте ви, небеса, і ти, земле, почуй, бо говорить Господь” (Іс. 1:2). Пророк Даниїл отримав відкриття у нічному видінні та безпосередньо через архангела Гавриїла (Дан. 7:1, 9:21). Ап. Павло оповідає про підставу свого благовістя: „Звіщаю ж вам, браття, що Євангелія, яку я благовістив, — вона не від людей. Бо я не прийняв, ні навчився її від людини, але відкриттям Ісуса Христа” (Гал. 1:11-12). У випадку ж висловлення свого особистого погляду, апостол так і зазначив: „Про дівчат же не маю наказу Господнього, але даю раду як той, хто одержав від Господа милість бути вірним” (1 Кор. 7:25). В Об’явленні св. Іvana Богослова не думки і передбачення досвідченого учня, а — „Об’явлення Ісуса Христа” (Об’яв. 1:1).

Така певність Церкви та її вчителів. Так, Іван Золотоустий говорить, що „всі Писання написані не рабами, а Господом усіх — Богом”. А за словами Григорія Великого — „мовою святих пророків і апостолів говорити нам Господь”.

Хоч Божий метод натхнення не легко пояснюється, проте він не носить чисто механічної форми передачі. Особа під Божим натхненням не втрачає своєї свободи або гідності живої розумної істоти. Між бібліописцями є особи з високою освітою і прості, історики, священики, державні провідники, лікарі та звичайні рибалки. Тож, між окремими книгами, особливо в їхньому викладі, стилі, мові, характері зображенъ та виразів можна бачити відмінності, залежні від індивідуальних, психологічних та своєрідних літературних особливостей тих осіб, яких уживав Дух Святий.

Єдність книг Біблії полягає не в тому, що вони зібрані і з'єднані в одну книгу, і не в тому, щоб вони були написані за одним стилем і характером, а саме в тому, що на них стоїть печатка богонархення. З богонархення випливає їхня непомильність. Божий авторитет, який стоїть за ними, забезпечує їхню правдивість.

Мова

Книги Старого Заповіту були в основному написані стародавньою єврейською мовою, що служила єреям за мову розмовну. Тільки в деяких книгах зустрічаються окремі частини, написані халдейською чи арамейською мовою, а саме: Ездри 4:8 до 6:18, 7:12-26; Єремії 10:11 та Даниїла 2:4 до 7:28. Такі винятки пояснюються тим, що Ездра і Даниїл жили у Вавілоні і мали певні відносини з вавілонськими та перськими правителями.

Іншою пам'яткою, написаною стародавньою єврейською мовою, є Талмуд.

Апокрифічні книги, очевидно, були написані грецькою мовою, хоч, основуючись на свідченні бл. Єроніма, дехто припускає, що книги Товита та Юдити були спочатку написані по-халдейськи.

Староєврейська мова входить до групи семітських мов (вавілонська, арабська, арамейська). Розвинулася вона за часу Мойселя і досягла свого особливого розквіту при Давиді, Соломоні та Ісаї. Починаючи від VI століття до Р.Х., ця мова поступово витісняється арамейською мовою. У давнину арамейською мовою розмовляли семітські кочові племена Месопотамії. Нею розмовляв Авраам, що вважав Месопотамію своїм краєм (Бут. 24:5,10), Лаван (Бут. 31:47). Під час

вавілонської неволі (605-538 рр. до Р.Х.) арамейська мова стала мовою і єреїв. Нею говорили за часу Ісуса Христа, а також говорив і навчав Сам Ісус Христос (Матв. 27:46; Марк. 5:41,7:34). Проте книги Старого Заповіту і під час вавілонської неволі і після неї писали староєврейською мовою, яка позосталася книжною мовою, в якій відбувалося Богослуження та навчання релігії.

Назва „гебрайська мова” для староєврейської мови вперше зустрічається у передмові до грецького перекладу апокрифічної книги Ісуса, Сина Сираха.

Стосовно до того, як староєврейська мова ставала мертвою, то, аби її врятувати та зберегти біблійний текст від хибної вимови і помилкового розуміння окремих слів, у VI-VII в. по Р.Х. масорети (єврейські вчені, дослідники Святого Письма та викладачі Закону Мойсея) підібрали 10 відповідних надрядних і підрядних знаків для запису голосних звуків, запровадили так звану вокалізацію (правильну вимову), поставили наголос, а на полях дали пояснення незрозумілих місць і слів, та правила щодо змістового поділу і читання Святого Письма. Звідси сучасний єврейський текст і називається „Масоретським Текстом” Старого Заповіту.

За нашого часу староєврейська мова в більш чи менш чистому вигляді вживається як богослужбова та літературна мова. Як державна мова під назвою „івріт” прийнята у державі Ізраїль.

Мовою Нового Заповіту є спрощена класична грецька мова так звана „коїнє”. Щоправда, Євангелія від св. Луки, Дії святих апостолів та Послання до єреїв написані зразковою класичною грецькою мовою.

Коли Олександр Македонський вирішив поширити грецьку мову і грецькі звичаї на сході, він заснував у Єгипті місто Олександрию, частину якого призначив для єврейської колонії. Єреї мали чимало вигод у новому місті і масово переселялися туди з Палес-

тини. Так з'явилося багато людей, що думали і відчували по-єврейському, а розмовляли по-грецькому. У такий спосіб виникла спрощена грецька мова. Вона поширилась не тільки в Єгипті та Малій Азії, але й у Палестині.

Ап. Павло та інші благовісники, що несли Христову Євангелію тодішнім поганським народам, благовістили цією загальнозрозумілою мовою.

Якщо до цього додати, що до приходу на землю Спасителя ці ж народи вже мали у своєму розпорядженні переклад книг Старого Заповіту на грецьку мову, так званий „Септуагінта” чи „Переклад Сімдесятъох”, то можемо дивуватися планом Божим, за яким підготовлено таке широке мовне порозуміння тодішнього цивілізованого світу, аби можна було легко зrozуміти і прийняти Христову Євангелію.

Поділ на розділи та вірші

Бібліописці, за тодішнім порядком, не ділили написаних ними книг на розділи, вірші, не віddіляли слова, речення, не ставили розділових знаків, ані не мали жодних паралельних відсилачів, як це знаходимо у сучасних виданнях Біблії. Так само не було і написів книг та імен авторів, якщо не згадувалося про це в тексті. Не так легко було тоді читати такий рукопис та розуміти текст.

Тільки пізніше почали віddіляти слова з допомогою крапок — після кожного слова ставили крапку. Речення віddіляли двома крапками, рискою чи відсту-лом. Згодом текст стали ділити на частини. Так, після повернення єреїв з вавілонської неволі в 538 р. до Р.Х., була поділена Тора (П'ятикнижжя) на 669 па-раш (частин), з яких 54 читали по суботах. Подібний

поділ зроблено за часів Макавеїв у другому віці до Р.Х. і в книгах Пророчих. Поділ книг Біблії на розділи належить християнам. Стефан Ленгтон, архієпископ кентерберійський, у 1205 році зробив цей поділ. Таким чином, 39 книг Старого Заповіту нараховують 929 розділів, а 27 книг Нового Заповіту — 260 розділів.

За цим працювала думка, щоб зробити ще більше полегшення. Рабин Нatan у 1448 році поділив на вірші гебрайський Старий Заповіт, а відомий паризький друкар Роберт Стефанус у 1551 році поділив на вірші і видав грецькою мовою Новий Заповіт. У 1555 році вийшла з друку латинською мовою ціла Біблія (Вульгата) вперше з повним поділом на розділи та вірші. У весь текст книг Святого Письма поділено на 31 173 вірші.

Належить ще зазначити, що написи над розділами та відсилачі не належать до біблійного тексту, а додані самими видавцями Біблії.

Пошана до Святого Письма

Жодна інша книга у світі не має за собою історії такого авторитету і такої пошани, як має Біблія. Авторитет і пошана Біблії випливають з того неперевершенно високого, важливого і святого впливового змісту, що потенціально супроводить її.

Тільки люди, позбавлені духовного чуття, не мають можливості бачити різницю між книгами Святого Письма і літературними творами людськими.

Відомо, що євреї від самої появи книг Старого Заповіту ставилися до них, як до Святого Писання. Це видно з того, як вони дбайливо зберігали рукописи та як пильнували, щоб не допустити помилки не тільки у словах, але й літерах. Аби не трапилося

так, що якась книга могла затратитись чи загинути, то між євреями були так звані „мужі книги” (іш гассефер). Ці мужі вивчали ціле Святе Письмо напам'ять і могли його переповісти від початку до кінця без помилки. Коли пізніше стало легше мати рукописи Святого Письма, тоді, щоб до їхнього тексту не потрапили неточності, перекручення, пропуски чи додатки, виготовлено найдокладніші правила про те, як належить переписувати Святе Письмо. До того ж пораховано кожну літеру в кожній книзі окрім та в цілому Старому Заповіті, щоб не вкралася до тексту зайва чи не була пропущена навіть одна літера. Єврейські вчені знали, яка літера стоїть по самій середині цілого Старого Заповіту.

До речі, у музеї Ріпли в Сент-Огастин, у Флоріді, згадується ім'я Рахілі Мак Кріммон, яка знала напам'ять усю Біблію.

Аби запобігти навіть ненавмисного зневажливого ставлення до книг Святого Письма, у євреїв запроваджений був звичай „похорону Тори”. Старі, зношені від ужитку рукописи чи сувої старанно переписувались, копії уважно перевірялись, а уживані складались до генізи — скриньї під синагогою. Коли ж таких зношених рукописів назбирувалося багато, їх ховали на цвинтарі.

В одній із суперечок з юдеями Ісус Христос посилається на шановані ними книги і радить: „Дослідіть но Писання, бо ви думаете, что в них маєте вічне життя” (Ів. 5:39). По Своєму воскресінні, вияснюючи учням Свій мессіанський подвиг, Він посилається на Святе Писання: „Потрібно, щоб виконалось усе, що про Мене в Законі Мойсеєвім, та в Пророків, і в Псалмах написане” (Лук. 24:44).

Перші християни, знаючи правду Святого Письма, відкриту Самим Господом, приймали його дорогоцінним авторитетним документом Божим. Бл. Єронім висловився: „Хто не знає Святого Письма, той не

знає Самого Христа". Афанасій Великий у своєму 39-му листі пише про Святе Письмо: „Його мали в найбільшій пошані, як Боже Письмо, всі попередні християни, починаючи від тих, які від самого початку були наочними свідками і слугами Слова".

Джордж Вашінгтон з глибокою повагою висловив своє переконання: „Неможливо справедливо керувати світом без Бога і Біблії". Щире довір'я до Біблії у словах Авраама Лінкольна: „Я вірю, що Біблія є найкращим дарунком, що його Бог дав людині. Усе добре, що походить від Спасителя світу, передається нам цією Книгою".

Філософ Іммануїл Кант у 1796 році шанобливо декларує: „Своїм змістом Біблія сама свідчить про своє божественне походження. Вона відкриває нам величезне значення нашої провини і глибину нашого падіння — величчю і виконанням діла спасіння. Біблія — мій найкоштовніший скарб, без якого я був би у нужденному стані."

У записах поета Йоганна Гете за 1818 рік знаходиться таке високе визнання: „Ми ніколи не стаємо заперечувати, що джерелом нашої культури є Біблія, ця збірка важливих документів, яка не втратила до наших днів свого животворного впливу, не зважаючи на давність свого походження. Наша тяга до цієї, здавалося б чужої нам, стародавньої книги пояснюється тим, що вона впливає на моральність, підносячи її через віру до найвищого рівня, тоді як вся інша література пристосована до смаку людських мас".

Поет Генріх Гейне оповідає у своїй статті про політику та філософію: „Моєю просвіченістю я зобов'язаний просто читанню однієї книги. Однієї книги? Так, і це проста давня книга, скромна, як природа, та така ж звичайна; вона діюча і невибаглива, як сонце, яке нас зогріває; як хліб, який заспокоює наш голод; ця книга споглядає на нас так ласково, з такою благо-

словляючою добрістю, що мимоволі згадується старенька любляча бабуня... І ця книга називається всього-на-всього „Книгою”, тобто „Біблією”.

Поет Олександр Пушкін бачив у Біблії велику впливову силу на поступ людського життя: „Я читав Біблію від початку до кінця. Я думаю, що ми ніколи не дамо народові чогось кращого від Святого Письма. Його зміст стає зрозумілим тоді, коли починаєш його читати, тому що в ньому знаходиш усе людське життя. Релігія створила мистецтво і літературу, все, що було велике в найглибшій давнині, все узалежнене від релігійного почуття, притаманного людині так само, як ідеал краси разом з ідеєю добра”

Письменник Федір Достоєвський в одному із своїх творів захоплено говорить: „Господи! що це за книга, це Святе Письмо, яке чудо і яка сила, дані з нею людині!”

Письменник, ідеолог і визначний кирило — месодієвець Пантелеїмон Куліш присвятив велику частину свого життя для перекладу Біблії, щоб здійснити мрію духовного та культурного піднесення рідного народу.

А наш філосор Григорій Сковорода ніколи не розлучався з цією Книгою Книг. Коли він помер, то залишив у своїй торбині тільки Біблію та сопілку.

Переслідувана рання Церква оберігала і старанно переховувала рукописи Святого Письма, аби недопустити їхньої зневаги та знищення переслідувачами. Не рідкі були випадки, коли церковні служителі розплакувалися за це власним життям.

За нашого часу подібну відвагу виявив Тірольський священик д-р Ламперт. Нацисти засудили його на смерть. Перед виконанням вироку його запитали, що він ставить вище — книжку „Майн Кампф” чи Біблію? Не вагаючись, він відповів: „Майн Кампф” — це тільки слова людини, і пропагує ненависть. Біблія — Слово Боже, і проповідує нам любов”.

Не раховано ні часу, ані не жалувано засобів, аби розмножити рукописи Святого Письма та найкраще їх приоздобити. Не легко собі уявити, що до винаходу книгодрукування на виготовлення пергаменту для одного комплекту рукописів Біблії потрібно було до чотириста шкір молодих тварин. Тоді на цьому матеріалі християнський переписувач, з любов'ю до Бога та глибокою пошаною до Його слова, терпеливо писав слово за словом протягом багатьох днів. Щоб купити таку рукописну Біблію (1250 р. по Р.Х.), потрібно було заплатити п'ятнадцятирічний заробіток робочої людини.

Історики оповідають, що Константин Великий побажав, аби вчені подбали про розмноження копій Святого Письма, ті рукописи давав оправити золотом, сріблом, коштовним камінням, а тоді передавав їх до церков для вживання під час Богослужень. Те саме оповідається і про наших перших християнських князів. Володимир Великий і Ярослав Мудрий на власні засоби утримували багато писарів, що переписували Святі Книги, приоздоблювали ті рукописи золотими і срібними мініатюрами і віддавали до новозбудованих церков.

Були й такі рукописи, що цілком написані щирим золотом і сріблом. Багато їх загинуло в часі війн та варварських нападів, лише деякі збереглися до нашого часу, наприклад, Кодекс срібний.

Першою друкованою книжкою, що з'явилась у 1455 році в м. Майнц, коли Йоганн Гутенберг винайшов спосіб книгодрукування, була не якась інша книжка, а Свята Біблія.

Так само і перші друковані книжки на наших землях, як і перші друковані книжки в нашій тодішній народній мові були — книги Святого Письма. Пригадаємо книгу „Апостол”, тобто Послання апостолів, яку надрукував у 1564 році у Львові Іван Федоров,

а тоді знамениту „Острозьку Біблію”, надруковану тим же друкарем у 1581 році в Острозі.

За нашого часу, хоч і змінного на духовні запити, Біблія з року в рік залишається найбільш поширюваною у світі книгою.

Біблійні Кодекси

Книги Святого Письма писали мужі Божі самі, або, в окремих випадках, писали з їхніх уст вибрани писарі (Єрем. 45:1).

Тільки при одних обставинах згадано у Старому Заповіті, що Бог написав власною рукою: „І дав Він Мойсеєві, коли закінчив говорити з ним на Сінайській горі, дві таблиці свідоцтва, таблиці кам'яні, писані Божим перстом” (Вих. 31:18); і при одних у Новому Заповіті, що Христос „по землі писав пальцем” (Ів. 8:6). На жаль, обидва ці записи люди не здатні були зберегти: таблиці розбив Мойсей через гріх ідолопоклонства народу, а напис Христів на землі затоптали ногами незадоволені книжники та фарисеї.

Не збереглися до нашого часу і рукописні оригінали книг Святого Письма, а тільки їхні копії. Певна річ, втрата документів такої історичної ваги не сталася випадково.

Відомо, що стародавні автори писали свої книги тільки в одному примірнику. Потім, при потребі, розмножували копії. І зберегти того єдиного примірника оригіналу, написаного на папірусі, чи на пергаменті, за того часу було не так легко. Щоправда, коли Мойсей скінчив писати книгу Закону, то подбав, аби вона знаходилась у надійному сховищі, і наказав левитам: „Візьміть книгу цього Закону, і покладіть її збоку

ΚΛΙΔΟΘΗΤΑΣΜΙΓ
ΜΑΚΛΙΗΛΟΙΠНЕ
ΠΙΜΕΛΙΑΚΑΙΓΥΝИ
ΗΑΝΑΡΕСНТУВАС
ΛЕІКАСІЛЕҮСЕІАН
ТІАСТІНКАННРЕДЕ
ТІУВАСІЛЕІТОГРА
ГМАКЛІЕПОІНСЕ
ОУТСС;
КАЈ АНӨРФПОСНН
ІОУЛАІОСЕНСОУ
СОІСТНПОЛЕІКАІ
ОНОМАЛУТСОМАР
ДОХЛІОСОТОУІАІ
РЮГТУСЕМЕЕІОУ.
ІОУКЕІСАІОУЕК
ФУЛНСВЕНІАМЕГ
ОСННАІХМАЛДІ
ТОСЕЗІЇНЛМНН
НХМАЛШТЕҮСЕН
НАРОУХІДОНО
СІРКАСІЛЕҮСКА
КУАСУНОСКАІНН
ГОУТШІІАІСАРЕ
ГІННӨҮГАТНКРАМІ
НЛАДАКАДЕЛФОУ
НІАТРОСАЛУТОУІАІ
ТООНОМАЛУТНС
ЕСӨНІР ЕНДЕТВ
МЕТАЛЛАЗЛАУ
ТНСТОУСГОНЕІС.
ЕПЕДЕҮСЕНАУТНМ
ЕАУТШЕІСГҮНДІ^{хан}
КАКAIННТОКОРА
СІОНКЛАНТШЕІДІК-МІ
КАІОТЕНКОУСӨН^{тін}
ТОТОУВАСІЛЕСУС
ПРОСТАГМАСҮНН
ХӨНСАЛГИННПО,
АІ НҮПОХЕІРАГА;

Сторінка із Сінайського Кодексу

ковчега заповіта Господа, Бога вашого, і вона буде там на тебе за свідка” (Повт. Зак. 31:26).

Однак, як відомо, відступництво від Закону Божого часто ставало причиною нашестя на країну чужинців, а при цьому не тільки немилосердно пустошилась країна, а й нищились духовні скарби її. Так, наприклад, Навуходоносор ІІ, цар вавілонський, у 586 році до Р.Х. захопив і зруйнував Єрусалим та пограбував і спалив збудований Соломоном величний храм (2 Хрон. 36:18-19). Безперечно, у вогні загинув не один оригінал Святих Книг.

Антіох IV Епіфан, сірійський цар, у 168 році до Р.Х., підступно ввійшовши до Єрусалима, занечистив відбудований храм і зайнявся лютим знищеннем Святого Письма. „Книги Закону, — оповідається в книзі Макавеїв, — які знаходили, рвали і палили на вогні. У кого знаходили книгу Закону, і хто дотримувався Закону, того за наказом царя карали смертю” (1 Мак. 1:56-57).

Не мало цінних рукописів згоріло разом із храмом 29 серпня 70 року, коли римське військо під проводом Тіта штурмувало збунтований Єрусалим, здобуло його і тяжко розправилося з населенням. Від того пам'ятного дня аж досі храм не підійнявся зі своїх руїн.

Є певні причини і в тому, чому в наших бібліотеках нема оригінальних рукописів книг Нового Заповіту. Ці причини, щоправда, відмінні від згаданих вище. Тут доля рукописів подібна до долі Того, про Кого в них написано, та до долі іхніх авторів.

Боротьба з християнством римських поганських імператорів протягом перших трьох віків переносилась автоматично і на шановані ним Святі Книги. Окрім численних місцевих розправ з християнами, в історії зареєстровано десять найжорстокіших масових переслідувань за наказами імператорів. Останнє з них, що сталося за правління імператора Діокле-

тіана, відзначається плановим знищеннем християн та Святого Письма по всій Римській імперії. Так, у першому Діоклєтіановому едикті від 24 лютого 303 року наказувалося: „Зруйнувати до основи церкви, віддати на знищення вогнем Писання, тих, що займають державні посади, звільнити, а тих, що знаходяться на послугах, позбавити волі, якщо вони продовжуватимуть заставатися християнами” (Євсевій. Церковна історія, VIII, 2,4).

Можна собі уявити, яку величезну втрату понесло християнство протягом того довгого жорстокого часу. Як глибоко шанували християни тоді Святе Письмо, щоб переховати і зберегти його рукописи, нехай і в копіях, для просвітлення Божою правдою майбутніх поколінь.

Едикт Діоклєтіана міг не стосуватися знаменної Олександрійської бібліотеки, в якій ще за часу Юлія Цезаря (100-44 рр. до Р.Х.) нараховувалося 700 000 рукописних книг. У цьому книgosховищі, як припускають, були стародавні єврейські і грецькі рукописи Старого і Нового Заповітів, можливо, навіть деякі оригінали пророків та апостолів.

Але людська лютість не знала пошани до цих вікових цінностей. Під впливом магометанського фанатизму арабські завойовники вдерлися до Єгипту і в 646 році бібліотеку в Олександрії спалили.

Нема у світі іншої такої книги, як Біблія, що проходила б таку важку дорогу переслідування. Нема у світі іншої такої книги, як Біблія, яка так авторитетно заявила б, що вона є Словом Божим. Нема іншого пояснення того чуда, що Біблія перетривала у віках, як тільки те, що за нею стоїть її могутній Автор — Сам Бог.

Тому, нехай загинули, чи загубилися оригінали, але для Божої Книги це не стало істотною перешкодою для виконання того завдання, для якого вона дана людству:

„Як дощ і сніг сходить з неба і не повертається туди, але напуває землю, щоб вона родила й ростила та давала насіння тому, хто її обсіває, і хліб тому, хто єсть, отак і Моє слово, що виходить у Мене з уст, не повертається до Мене порожнім, але чинить те, що Я хочу, довершує те, за чим Я його вислав” (Іс. 55:10-11). Вона промовляє з не меншою силою в копіях, як і в оригіналі промовляла. Вона досі найбільше шанована, пошиrena і читана Книга у світі.

Копії та списки з копій Святого Письма прийнято називати Біблійними Кодексами.

Латинське слово „кодекс” означає — навоско-вана дощечка для письма, або в давнину одна з форм книги: скріплені з одного боку зошити із зігнутих навпіл і прошитих по згину аркушів пергаменту або папірусу, пізніше — паперу. Інакше кажучи, у Стародавній Греції, Римі, а також за часів середньовіччя — рукописна книга.

Біблійні Кодекси ще часто називають манускрип-тами, рукописами та списками Святого Письма.

Між класичними давньогрецькими книгами жодна не представлена такою кількістю рукописів, як Святе Письмо. Дивує кількість рукописів Нового Заповіту. На сьогодні нараховується 170 рукописів усього Нового Заповіту, 1900 — Євангелій, 500 — Дії апостолів і 200 — Об’явлення. Рукописів же Старого Заповіту збереглося значно менше, і це в основному з тієї причини, як було вже зазначено попередньо, що побожні євреї шанують не тільки Старий Заповіт як такий, але і його матеріальний субстрат — самий текст, і зношенні примірники, за звичаєм „похорону Тори”, закопують на цвинтарі. Тому існуючі відомі рукописи старозаповітних книг, що складають так званий Масoretський Текст, датуються VIII-X вв. по Р.Х.

Належить ще згадати стародавні біблійні рукописи — Книги Пророків, датовані 895 р. по Р.Х., інші рукописи Книги Пророків 916 року та Ленінград-

ський Кодекс 1008 року. Рукописи двох останніх дат зберігаються у Державній публічній бібліотеці в Ленінграді.

Пошуки біблійних рукописів постійно займають увагу дослідників. Зокрема за останні десятиріччя було зроблено декілька незаперечних археологічних відкриттів.

У 1931 році були знайдені так звані папіруси „Честер-Бітті”, що відносяться до III-II вв. до Р.Х., тоді „фрагмент Фуада-Рейланда” — уривок грецького перекладу Старого Заповіту, написаний на межі II-I вв. до Р.Х. У 1935 році виявлено фрагмент Євангелії від св. Івана з часу правління імператора Траяна (98-117 рр.).

Рукописи Кумрана

На початку 1948 року світ був схвильований вісткою про те, що в одній із печер, розташованих на північно-західному побережжі Мертвого моря, в районі Ваді Кумран (Йорданія), знайдено стародавні рукописи. Причому зовсім не дорогою наукових пошуків.

У березні 1947 року чабан-бедуїн Мухамед ед-Діб загубив козу і пішов розшукувати її. Мухамед оглядав скелі в районі Мертвого моря. І там, поблизу джерела Айн-Фешха, за двадцять кілометрів від міста Єрихона, чабан натрапив на вход до печери. Мухамед з цікавістю увійшов до печери і побачив там глиняні глечики. Вони були з шкіряними сувоями. Чабан розгорнув сувої-куски шкіри, списані незрозумілими йому письменами. Він захопив два сувої, щоб показати своєму батькові, а батько відніс їх у Віфлеєм, де запропонував купити торговцю старовиною Шаліль-Іскандер-Шахіну, якого у Віфлеємі називали просто Кандо. Купивши в бедуїна сувої за мізерну ціну, торговець передав їх митрополиту Афанасію з монастиря св.

Марка в Єрусалимі. Не маючи можливості прочитати, митрополит відвіз сувої до Америки і там продав їх за 250 тисяч доларів.

Коли бедуїни переконалися, що стародавні рукописи можна вигідно продати, вони кинулися на енергійні пошуки.

Систематичні розкопки в районі Кумрана розпочалися наприкінці 1951 року і тривали аж до 1957 року. Досліджено багато печер, в яких були знайдені важливі документи.

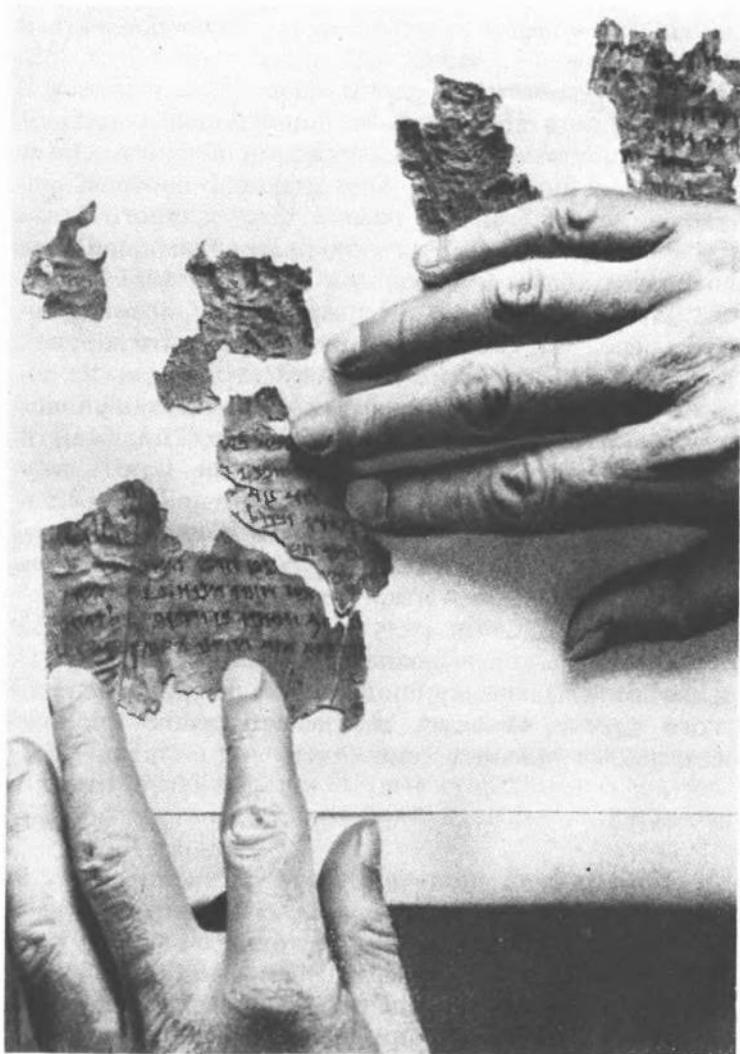
У першій печері, виявленій весною 1947 року, знайдено знамениті так звані „сім сувоїв” Мертвого моря. Між ними: два списки Книги пророка Ісаї — один повний (довживиною 7,34 метра), а другий у частинах; коментар на Книгу пророка Авакума; коментар на Книгу Буття.

У другій печері в березні 1952 року експедиція знайшла близько ста біблійних і небіблійних рукописів.

Найбагатша знахідка виявилась четверта печера — тисячі фрагментів не менше 400 рукописів у єврейській та арамейській мовах. Знайдено рукописи всіх канонічних біблійних книг, за винятком Книги Естер, фрагменти коментарів на книги Ісаї, Осії, Наума і Псалмів, а також уривки з деяких апокрифічних книг.

В одинадцятій печері знайдено в 1956 році рукописи Книги пророка Єзекіїля, Псалми та арамейський текст Книги Йова. Між псалмами знаходиться також Псалом 151, відсутній в єврейському Каноні Старого Заповіту і знаний досі тільки за грецьким текстом Біблії (Септуагінта).

Жоден із знайдених у Кумрані рукописів не датованій. За думкою багатьох дослідників, кумранські рукописи могли бути написані чи переписані в періоді останніх двох віків до Р.Х. і першого віку по Р.Х. А це вже на 8-10 віків старші від відомого Масоретського

Складання рукописних фрагментів.

Тексту. Хто знає, можливо, згодом віднайдені будуть ще інші сховища з рукописами, що датуватимуться часом іхнього написання.

Коли поширилися перші вістки про рукописи з печер біля Мертвого моря, чимало людей чекали великих несподіванок. Були такі журналісти і теологи, які поспішили об'явити, що знахідки заперечують якщо не всю Біблію, то певний текст Старого Заповіту. Коли ж основні рукописи були видані, причому не тільки наборним способом, а й у вигляді факсиміле, кожен, хто знайомий з єврейською мовою і палеографією, міг словом перевірити вірогідність тексту. І тут від очікуваних розходжень не зсталося й сліду. Звичайно, у рукописах знайшлося чимало нових написань і різночитань, але подібні різночитання існували завжди, вони лише мають значення для спеціалістів, які, порівнюючи одні різночитання з другими, намагаються реконструювати первісну форму. Для звичайного читача Біблії, оскільки справа стосувалася тексту як такого, знахідки нічого не змінили. Не рахуючи незначних дрібниць, текст Біблії зостався таким, яким і був. Якщо вчені здавна вели суперечку щодо вірогідності Масоретського Тексту, то текст знайденого суворою пророка Ісаї ствердив Масоретський Текст.

Вісім Кодексів

Між рукописами Святого Письма, що збереглися до нашого часу, вісім найповніші і служать досі основою при перекладах та дослідах, а саме:

Сінайський Кодекс. — Означений у богословській літературі першою літерою єврейської азбуки „алеф”. Датується 340 роком.

Найповніший з усіх досі знайдених рукописів. Написаний великими грецькими літерами. Текст розташований по чотири шпалті на кожному аркуші. Нараховує $346\frac{1}{2}$ пергаментних аркушів, з яких 199 аркушів займає Старий Заповіт, а $147\frac{1}{2}$ аркушів — Новий Заповіт, Послання Варнави та частина книги Гермі.

Віднайдений його в 1859 році відомий теолог і дослідник проф. Константин Тішендорф у монастирі св. Катерини, що знаходиться біля біблійної гори Сінай. Припускають, що це може бути той самий рукопис, якого імператор Юстініан подарував монастиреві при його заснуванні в 527 році.

Зберігається у Британському музеї в Лондоні.

Ватіканський Кодекс. — Означений латинською літерою В. Припускають, написаний між 325-350 роками.

Нараховує 759 аркушів, з яких припадає 617 аркушів на Старий Заповіт і 142 аркуші на Новий Заповіт. Написаний заголовними літерами у три шпалті по 42 рядки на сторінці, а поетично-повчальні книги Старого Заповіту написані у дві шпалті.

У рукописі книги поділено на частини, наприклад, Євангелія від св. Матвія поділена на 170 частин, св. Марка — 61, св. Луки — 152, св. Івана — 80.

Протягом довгого часу дослідники не мали можливості ознайомитися з цим стародавнім документом, бо доступ до книгозбірні Ватікану підлягав стисливому обмеженню.

Уперше деякі вчені побачили Ватіканський Кодекс, і описали його, у Парижі, коли в 1809 році військо Наполеона захопило папський архів та разом з іншими скарбами Італії вивезло до Франції. У 1815 році Ватіканський Кодекс повернено до Рима.

Папа Григорій XVI у 1843 році прийняв тоді ще молодого професора Константина Тішендорфа, особливо зичливо віднісся до його зацікавлення стародавніми рукописами і дозволив йому ознайомитися

з Ватіканським Кодексом. Більше того, папа зробив Тішендорфа кавалером ордена „Північної Зірки”, що давало тоді протестантському вченому чимало переваг.

Знаходиться у Ватіканській Бібліотеці.

Олександрійський Кодекс. — Означений латинською літерою. А. Написаний у середині чи наприкінці п'ятого століття.

Наразовує 773 пергаментні аркуші, з яких припадає 639 аркушів на Старий Заповіт і 134 аркуші на Новий Заповіт. Написаний квадратними заголовними літерами у дві шпалти по 50 рядків на сторінці, а на деяких 51 рядок.

За переданням, що за звичаєм супроводить такі документи, рукопис цей був написаний в Олександриї, десь у 1078 році християни подарували його Олександрійському патріархові, що й стало причиною його назви „Олександрійський Кодекс”. Олександрійський патріарх Кирило Лукаріс (1572-1638 рр), ставши Константинопольським патріархом, перевіз цей Кодекс до Константинополя, і в 1627 році подарував англійському королю Карлу Первому.

Зберігається тепер у Британському Музей в Лондоні.

Кодекс Єфрема. — Означений латинською літерою С. Походить з п'ятого століття.

Написаний грецькою мовою. Складається переважно з уривків біблійних книг, бо велика частина його пергаментних аркушів була вжита для запису проповідей Єфрема Сірійця. З цієї причини Кодекс Єфрема має лише 209 аркушів, з яких 64 аркуші займає Старий Заповіт і 145 аркушів Новий Заповіт.

Тепер знаходиться у Національній Бібліотеці в Парижі.

Кодекс Бези. — Означений латинською літерою D.

Написаний на початку шостого століття. Має

тільки частину книг Нового Заповіту. Разом складає 406 пергаментних аркушів, на яких текст уміщено в одну шпальту по 33 рядки на сторінці. Текст написано двома мовами — грецькою і латинською. Грецький текст уміщено на правій, а латинський відповідно на лівій сторінці.

Зберігається в Бібліотеці Кембріджського університету, Кембрідж, Англія.

Клермонтський Кодекс. — Означений латинською літерою D2.

Датується шостим століттям. Написаний двома мовами, як і Кодекс Бези, і з такою ж самою паралельною послідовністю.

Займає 533 пергаментні аркуші, на яких текст уміщено в одну шпальту по 21 рядку на сторінці.

Знаходиться у Національній Бібліотеці в Парижі.

Вашінгтонський Кодекс. — Означений латинською літерою W.

Написаний у четвертому чи п'ятому столітті, грецькою мовою і похилим почерком.

Складається з чотирьох рукописів: Чотири Євангелії, послання ап. Павла, П'ять книг Мойсеєвих і Книга Ісуса Навина та Книга Псалмів. З певними пропусками.

Вашінгтонський Кодекс купив у каїрського купця К.Л. Фрір з Детройта в 1906 році. Тепер знаходиться в Національній Бібліотеці у Вашінгтоні.

Коридетський Кодекс. — Написаний грецькою мовою у восьмому чи дев'ятому столітті.

Має чотири Євангелії. Рукопис порівняно не так давно знайдено у монастирі в Коридеті на Закавказзі, поблизу східного побережжя Чорного моря. Переписувач ужив заголовні грецькі літери. Американське Видавництво Бірмана і Грегорі опублікувало цей рукопис у 1913 році, чим уможливило доступ до його вивчення.

Знаходиться в Бібліотеці у Тбілісі, столиці Грузії.

Глибока пошана, що оточувала в давнину Святі Книги, суворі приписи, що були визначені при їхньому переписуванні, схиляють нас перед правою, що Біблійні Кодекси, хоч і в копіях, дійшли до нас абсолютно тотожними з оригінальними документами Божого об'явлення та нашої віри.

„Я пильную Свого слова”, — сказав Господь до пророка Єремії. Бо найвища Божа мета, поставлена у Біблії, сповіщати людям про велике діло їхнього спасіння та наповнити вічним змістом їхнє життя.

Минають віки, змінюються покоління, постають і зникають держави, Біблія ж залишається — незмінною, діючою, проголошуючою Правду Божу!

ЗМІСТ

Частина перша

ІСТОРІЯ У СВІТЛІ БІБЛІЙ

Книга Книг	7
Ніневія	
Сенсаційні сліди Біблії	14
Слово історії	23
Божий ворок	23
Вавілон	
Пошуки	36
У зеніті слави	39
Упав Вавілон!	51
Єрусалим	
Старозаповітні часи	62
Служіння Месії	71
Суд іде	76
Від суду до милосердя	91
Золота брама	92
Ефес	
Місто третього чуда світу	98
Ефес християнський	101
Мертвє місто	105
Потоп	
І сказав Бог	110
Зміна критичного мислення	111
Історія Ут-Напіштіма	112
Сліди катастрофи	115
Пошуки ковчега	117

Частина друга
ІСТОРІЯ БІБЛІЙ

Книга Божа	123
Назва	126
Канон	128
Апокрифи	130
Порядок усталення Канону	132
Богонатхнення	138
Мова	140
Поділ на розділи та вірші	142
Пошана до Святого Письма	143
Біблійні Кодекси	148
Рукописи Кумрана	153
Вісім Кодексів	156
